

ÉLETMÓD ÉS TRADÍCIÓ

14.

A sorozatot szerkeszti
Báti Anikó

ÉLETMÓD ÉS TRADÍCIÓ

14.

Karácsony-Molnár Erika

DÚSGAZDAGOLÁS

Egy székelyföldi farsangi dramatikus játék

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Néprajztudományi
Intézet**

Budapest 2016

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Szerkesztette
Báti Anikó

A nyomdai előkészítést végezte
Mahmoudi-Komor Judit

Borítóterv
Szilágyi Levente

A borítón: A Dúsgazdag és az ördögök
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

ISSN 0238-9584
ISBN 978-963-416-022-9

Kiadta
a Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: Fodor Pál
© Karácsony-Molnár Erika 2016

A nyomás és kötés:
Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	8
A 17. századi Comico-Tragoedia előzményei, irodalom- és színháztörténeti kutatásai	13
A Dúsgazdagolás témaköre a szakirodalomban	25
Terepkutatás és szokásmodell	36
A szentegyházi ördögbetlehemes	38
A ditrói Dúsgazdag játék	82
Összegzés	102
Irodalomjegyzék	108
Filmjegyzék	114
Internetes hivatkozások	114
Mellékletek	115
Képmelléklet	115
A szentegyházi és ditrói adatközlők	152
A szentegyházi ördögbetlehemes szövege és énekeinek kottái	154
A ditrói Dúsgazdag játék szövege	168

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm Tátrai Zsuzsanna, Lukács László és Pozsony Ferenc szakmai útmutatását!

Külön köszönöm Paládi-Kovács Attila mindenre kiterjedő segítségét, biztatását!

Köszönöm Szüleim, Családom, fiaim: Gergő, István, Atilla áldozatos türelmét, segítőkészségét!

Köszönet Szentegyháza és Ditró lakosainak, akik befogadtak a szó legnemesebb értelmében!

BEVEZETÉS

1995 nyarán fedeztem fel, hogy a néprajzi szakirodalom által már a 20. század közepén feledésbe merültnék hitt farsangi népszokás még él Szentegyházán.¹ A lövétei betlehemes után kérdezősködve a helyi plébános, Tornai Gergely hívta fel a figyelmemet, hogy Szentegyházán – ami Lövététől nem messze, a Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát összekötő főútvonal mellett fekszik – létezik egy „másik” betlehemezés is, az ún. *ördögbetlehemes*. Miután ezt az elnevezést még nem hallottam, nagy várankozással kerestem fel másnap a helybéli kántort, Király Sándort. Hamarosan kiderült, hogy az ördögbetlehemes nem más, mint a szegény Lázár és a Dúsgazdag bibliai történetének dramatikus játéka, amit a néprajzi szakirodalom *dúsgazdagolás*, vagy *ördögfarsang* néven említ, mint a II. világháború előtt Udvarhely megyében és Gyergyóban farsangkor, húshagyókedden gyakorolt szokást. A 17. században keletkezett, ismeretlen szerzőtől származó Comico-Tragoedia moralitás (1646) II. felvonásának rövidített és átdolgozott változata feltehetően ponyvairodalomból² került a népi színjátszás³ repertoárjába. A moralitás a középkorban igen népszerű *Akárki drámák* családjába tartozik, de azokban a haldokló lelke általában az égbe jut, míg a Lázár-drámákban a gazdag ember lelke a pokolra kerül.

Mindezek után arra az elhatározásra jutottam, hogy elkészítem a szentegyházi ördögbetlehemes minél teljesebb dokumentációját.⁴

¹ Dömötör Tekla néprajzkutató megállapítása szerint csak a II. világháborúig gyakorolták a dúsgazdagolást. A *dúsgazdagolás* szócikket lásd: Magyar Néprajzi Lexikon I. 1979: 631.

² A ponyvairodalom többnyire a szélesebb társadalmi rétegek számára írt irodalom. Ide tartoznak az ún. kalendáriumok, vőfélykönyvek és a ponyvafüzetek. Ez utóbbiakban vallásos és világi tárgyú elbeszélések, dalszövegek, imák, versek, ritkán verses levelek olvashatók. Vásárokon, földre kiterített ponyvákön vagy ponyvasátor alatt árulták. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-698.html> (letöltés ideje: 2015. május 3.)

³ A népi színjátszás Magyarországon a parasztságnál többnyire a népszokásokhoz kapcsolódik. Megtalálható benne a színjátszás alapvető kritériuma, a szerepjátszás. Többféle cél is tartozhat hozzá, például mágia, társadalombírálat és ítélkezés, vallásos megemlékezés, oktatás. Állhat olyan mimikus táncból, játékból, amelyhez szöveg nem is járul. Kísérheti a szerepjátszást szerencsekívánó mondóka, rítusének, prózai kísérőszöveg, lehet továbbá több szereplős dramatikus játék, melynek fő elve már a párbeszéd, és formailag megfelel az irodalmi drámának. Ujváry 1997: 9-15.

⁴ *A szentegyházi ördögbetlehemes*. (30 perc) 1997. Rendező: Karácsony-Molnár Erika, operatőr: Mohi Sándor.

Szándékomat megerősítette, hogy a terepmunkám kezdetekor meg-
nézhettem egy 1985-ben készült amatőr videofelvételt, amely a rossz
technikai színvonal ellenére rendkívüli élményt jelentett számomra.

1999 farsangján, Ditrón filmfelvételt készítettem a maszkos fel-
vonulásról. Az ekkor készített interjúk során derült ki, hogy a
dúsgazdagolást – helyi elnevezése szerint a *Dúsgazdag játékát* – 1990
után itt is felújították és több évben ismét előadták. Mindez lehető-
séget teremtett arra, hogy a szokást filmfelvételen is megörökítsem,
felidézve azt az időt, amikor hagyományosan, házról-házra járva ad-
ták elő a játékot.⁵ A későbbi évek során többször visszatértem a tele-
pülésre, hogy itt is elvégezhessem a szokásra vonatkozó adatgyűjtést.

1995-2015 között Székelyföldön Felcsík és Alcsík, valamint Gyergyó
közel harminc településén végeztem terepmunkát. Mindenütt
rákérdeztem, vajon felújították-e ismét a dúsgazdagolást, de kuta-
tásom sajnos nem járt eredménnyel. Szándékok, kezdeményezések
voltak egy-egy településen – Csíkszenttamáson, Gyergyóalfalun,
Gyergyócsomafalván –, de vagy egyáltalán valósultak meg, vagy
csak egy-két próbálkozás erejéig. Csíkszenttamáson a 1990-es évek
első felében a helyi katolikus pap és a kántor kezdeményezésére újra
megtanulták Bálint Vilmos 1932-es átdolgozásának népszínműves
jellegű változatát.⁶ Sajnos a kántor időközben megbetegedett, és így
a folytatás elmaradt.

Kutatásom témája tehát egy farsangi dramatikus játék,⁷ a
dúsgazdagolás. Helyszínként a székelyföldi Szentegyházát és Ditrót
választottam (lásd 1. ábra). A néprajzi gyűjtőmunkám (1995-2004)
során a dúsgazdagolás minél teljesebb, a szokástárgyakra is kiterje-
dő változásvizsgálatát végeztem el, a vonatkozó szakirodalmat is fel-
használva. Ezt követően 2004-2015 között is többször visszatértem
ezekre a településekre, és igyekeztem a még fellelhető élő, valamint
a visszaemlékezésekből felidézhető szokásokat felkutatni, illetve fil-
men megörökíteni.

⁵ *Gyergyóditriói farsangi szokások*. (időtartam: 29'25) 1999. Rendező:
Karácsony-Molnár Erika, operatőr: Kötő Zsolt, Mohi Sándor.

⁶ A továbbiakat lásd a dúsgazdagolás témaköre a szakirodalomban című
fejezetben.

⁷ A dramatikus játék a népköltészet több szereplős, párbeszédes formájú alkotá-
sa, amit szerepjátszással egybekötve adnak elő. Gyakran irodalmi-félnépi szö-
vegek folklorizált változata. Ide tartozik a dúsgazdagolás is. Tátrai – Karácsony-
Molnár 1997: 68–70.

Terepmunkáim⁸ során (Csíkmenaság, Csíkszenttamás, Gyergyócsomafalva, Gyergyóalfalu), még sikerült olyan idős emberekkel beszélnem, akik egykor a dramatikus játék szereplői voltak, valamint az idősebb nemzedék még visszaemlékezett a szokás 20. század első felében történt előadására. Gyergyóalfalun Tóth Ferenc⁹ 1930-as években még szerepelt a dúsgazdagolásban:

Én vótam az angyal tizenkét éves koromig. Édesapám úgy engedett el, hogy este valamelyik a „vének” közül haza kellett kísérjen. Farsangkor jártunk házról-házra. Ahol fogadták a „dúsgazdagokat”, ott a kaput nyitva hagyták. Az ördögöknek ez volt a nevük: Citton, Pitton, Kaskarom, s a vén Mammon, Sátán. Olyan es történt, hogy az ördögök a skorpiókkal szedték le a pánkót (fánkot) a szekrény tetejéről. Nem vótunk álarcba, csak az ördögök s a sátán, s a halál, azokat nem lehetett felismerni. A Sátánnak vót egy piros szalag keresztül a vállán, keresztbe a dereka felé. A Gazdagra úgy kirántotta a kardot, hogy rizgett belé a penge. A Dúsgazdag eléggé kérte Ábrahámot, hogy mentse meg, de nem lehetett... az ördögök csak elvitték. Evvel lett es osztán vége, s egy másik háznál kezdtük esment előlről. Úgy jöttek utánunk a gyermekek az utcán, mint a hangyák, mint a keresztaljanép.

A farsangtemetés húshagyókedden vót a piacon. A Sátán felült fordítva egy ló hátára, a kezibe egy lúdtollat fogott, s egy papírra írt valamiket. Volt mulatás, mikor a pennát a ló farka alá mártotta... Más faluba is elmentünk. Gyergyóújfaluban úgy hívtak házról-házra, mint a papot. Jártunk Csomafalába, meg Ditróba es.

A dúsgazdagolásra vonatkozó vizsgálatommal párhuzamosan az elmúlt két évtizedben magyar nyelvterületen kutatom a kalendáriumi szokásokat,¹⁰ ezen belül a még emlékezetből felidézhető és a jelenkori farsangi hagyományokat.

⁸ 2002-ben, klézsei (Moldva) gyűjtőúton Bálint Erzsébet, énekesasszony kézzel írt füzetében is megtaláltam a dúsgazdagolás szokásszövegének egy részét *A Pokolba Kínlodó Dus-Gazdag históriája* címmel.

⁹ Tóth Ferenc (született: Szentegyháza, 1919).

¹⁰ A témában több kutatásban is részt vettem: 2003-2004 „Rendszerváltás” projektben a „Művelődési viszonyok és a közgondolkodás átalakulása II.” részfeladaton belül a „Szokásrendszerek az ünnepi és a mindennapi élet kultúrájának átalakulása” című témakör; 2003-tól a „Kárpát-medence néphagyományai - szakértői rendszer” IHM pályázatában a kalendáriumi szokásokat feldolgozó korszerű adatbázis kiépítése.

Székelyföldön a farsangi felvonulások, farsangtemetések, farsangtalálkozók¹¹ alkalmával több településen – többnyire ahol a dúsgazdagolás a 20. század első felében még élő hagyományként jelen volt – a farsangi maszkos alkoskodók között megfigyelhetők az ördög- és halálalakoskodók is (1-3. sz. kép).

Néprajzi kutatásaimat a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával egészítettem ki, kitágítva a kérdéskört az irodalomtörténeti, színháztörténeti kutatásokra is. Mindezen eredményeket felhasználtam a könyv megírásakor. Vizsgálatom kiterjedt az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető ponyvanyomtatványokra is. Itt az 1786-ban, 1832-ben, 1847-ben, 1858-ban, 1861-ben, valamint 1900 körül Budapesten nyomtatott ponyvanyomtatvány Bálint Vilmos plébános által színpadra írt, *A Dúsgazdag* színpadi változatának variánsait találtam meg. Felkerestem a Néprajzi Múzeum (Budapest), a Kriza János Néprajzi Társaság (Kolozsvár) és több erdélyi múzeum¹² (Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós; Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) adattárát is.

¹¹ A farsangtalálkozókat 1993 óta minden évben rendszeresen megtartják Felcsík, Alcsík és a Gyergyó-medence mintegy tizenöt településének részvételével.

¹² Szócs Levente (Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós) és Kinda István (Csíki SzékelyMúzeum, Csíkszereda) 1997-ben ez ügyben nyújtott segítségét köszönöm.

A 17. SZÁZADI COMICO-TRAGOEDIA ELŐZMÉNYEI, IRODALOM - ÉS SZÍNHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSAI

A dúsgazdagolás – a 17. századi Comico Tragoedia folklorizált változata – a bibliai szegény Lázár és a Gazdag példázatát szedi párbeszédbe. Ebben a fejezetben ennek a szokásnak az előzményeit, kutatásait követem nyomon a Lukács evangéliumában található történettől kezdve egészen a 20. századi színháztörténeti és irodalomtörténeti vonatkozásokig.

A bibliai példázat – a dúsgazdag és a szegény Lázár története

A *Dúsgazdag és a szegény Lázár* története az Újszövetség evangéliumai közül Lukácsnál szerepel.¹³ A Lukács evangéliumában olvasható történet egy külön drámatípus kiindulópontjává vált, amely évszázados hagyományokat teremtett az európai irodalomban. A szegény Lázár és a gazdag ember evangéliumi története állandó ihlető forrást szolgáltatott a különböző korok írói és képzőművészei számára. Az evangéliumi leírás több olyan költői képet, elemet is tartalmaz, amelyek a későbbi századok irodalmi alkotásaiban és festményeinek kompozícióiban tűnnek elő.¹⁴ A szegény Lázár és a gazdag ember története a bibliai példázatok hagyományos szerkezetét követi: a példabeszéd belső struktúráját tekintve két, egymástól világosan elkülönülő cselekménysor leírására terjed ki (Lk 16, 19–26 és Lk 16, 27–31).¹⁵ A példázatban Jézus rámutat arra, hogy a gazdag ember-

¹³ Az újszövetségi Szentírásban négy írott evangélium van, Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma szerint. Újszövetségi Szentírás 1981: 11-29. A dúsgazdag és a szegény Lázár története Lukács evangéliumában olvasható (Lk 16, 19–31). A Bibliában két Lázár is szerepel, s mindkét történetnek gazdag irodalmi, képzőművészeti és folklorikus utóélete van. Kettőjük személye azonban nem azonos: A Betániai Lázár története János evangéliumában található (Jn 11, 1–46).

¹⁴ http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf (letöltés ideje: 2015. május 3.)

¹⁵ *Volt egy gazdag ember. Bíborban és patyolatban járt, és mindennap nagy lakomát rendezett. Volt egy Lázár nevű koldus is, ez ott feküdt a kapuja előtt, tele fekélyvel. Örült volna, ha jóllakhat abból, ami a gazdag ember asztaláról hulladékként lekerült. De csak a kutyák jöttek és nyalogatták a sebeit. Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és*

nek mennyire eltorzult a gondolkodásmódja, ami a vallási életére, személyiségére is kihatott. Kizárólag a földi gazdagság hiábavalóságainak élt és a pokolra került. A szegény Lázár egyetlen morzsát sem kapott a gazdag ember asztaláról, így ennek megfelelően a gazdag ember később még egy csepp vízzel sem hűsíthette a nyelvét. A „nagy szakadék” az önzésben élő gazdag ember és a szerencsétlen Lázár között, már a földi életükben elkezdődött; a túlvilágon ennek gyümölcsei váltak láthatóvá mindkettőjük számára. Lázár Istenbe vetett bizalma eredményeként örök életben lesz része, a lakmározó dúsgazdagnak pedig örök kárhozatban.¹⁶

Hortus deliciarum

A *Hortus deliciarum*¹⁷ középkori kéziratot gyűjtemény a kolostori oktatás célját szolgálta. A 336 miniatúrával illusztrált mű a középkor motívumkészletének és képformáinak egyik legfontosabb forrása, a későbbi ikonográfia alakulására is nagy hatással volt. A szegény Lázár és a Dúsgazdag bibliai példázatáról a gyűjteményben egy la-

eltemették. Amikor a pokolban kínjai közt feltekintett, meglátta messziről Ábrahámot és kebelén Lázárt. Felkiáltott: Atyám, Ábrahám! Könnyörülj rajtam! Küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártva hűsítse nyelvemet. Iszonyúan gyötörődöm ezekben a lángokban. Fiam – felelte Ábrahám –, emlékezzél csak vissza, hogy milyen jó dolgod volt életedben, Lázárnak meg hogy kijutott a rosszból. Most tehát neki itt vigasztalásban van része, a te osztályrészed pedig a gyötrellem. Rádadásul köztünk és köztetek nagy szakadék tátong, hogy akik innét át akarnának menni hozzátok, ne tudjanak, se onnét ne tudjon hozzánk átjönni senki. (Lk 16, 19–26) Akkor arra kérlek, atyám – mondta újra –, küldd el legalább az atyai házba. Van még öt testvérem, hadd figyelmeztesse őket, nehogy ők is ide jussanak a gyötrelmek helyére. Ábrahám ezt felelte: Van Mózesük és vannak prófétáik. Azokra hallgassanak. De az erősködött: Nem hallgatnak, atyám, Ábrahám! De ha a halottak közül megy el valaki, bűnbánatot tartanak. Ő azonban így felelt: Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, ha a halottak közül támad fel valaki, annak sem hisznek. (Lk 16, 27–31)

¹⁶ http://biblia.hu/szentiras_com_cikkek/a_dusgazdag_es_a_szegeny_lazar (letöltés ideje: 2015. május 3.)

¹⁷ A *Hortus deliciarum* a Bibliából, az egyházatyák műveiből és a középkori enciklopédiákból készült (1175-85) kivonatos szövegyűjtemény, a rendelkezésre álló tudományos ismeretek és a teológia tárháza. Szerzője Herrad von Landsberg elzászi apátnő, aki 1130 körül született, nemes elzászi család tagjaként a landsbergi várban. <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hortus%20deliciarum.html> (letöltés ideje: 2015. május 3.)

tin nyelvű prédikáció olvasható, amit három miniatúra előz meg. Az első miniatúra a Gazdag lakomáját ábrázolja (2. ábra). A gazdag ember és felesége díszes öltözetben ülnek az asztalnál, s fejükön koronát viselnek, megjelenítve a bőséget és gazdagságot. A szegény Lázár pedig rongyos öltözetben és testén fekélyekkel ül a földön, sebeit kutyák nyalogatják. A második miniatúra a Gazdag és Lázár halálát (3. ábra) jeleníti meg. Az előbbinél két ördög, az utóbbinál pedig egy angyal jelképezi a túlvilágot.¹⁸ A harmadikon (4. ábra) Ábrahám kebele, vagyis a Paradicsom ábrázolása és a lángnyelvek között szenvedő Gazdag látható. Mindezek egyrészt a példázat átéléséhez segíthették hozzá a *Hortus deliciarum* olvasóit, másrészt a kéziratos gyűjteményben olvasható prédikáció kiegészítőiként szolgáltak. A prédikáció több olyan megjegyzést tartalmaz, amely e képek valamely elemére utal, vagy legalábbis feltételezi a prédikáció és miniatúra egyidejű használatát.¹⁹

A 17. századi Comico-Tragoedia irodalom- és színháztörténeti jelentősége

A 17. századból ránk maradt magyar nyelvű drámai emlékek közül a Névtelen szerzőtől származó *Comico-Tragoedia* a legnépszerűbb magyar nyelvű dramatikus alkotások közé tartozott. A három nyomtatott kiadásán kívül kéziratok²⁰ örökítették tovább szövegét. Második felvonása feltehetően ponyvanyomtatványok közvetítésével folklorizálódott és került a népi színjátszás repertoárjába. A négy

¹⁸ Nagyon sok példázat, jelképes és tipológiai képtípus először jelenik meg Hortus deliciarumban. Mint kordokumentum a középkor szokásaira, technikájára, életmódjára, ruházkodására, társadalmi rendjére stb. vonatkozó tudásunk leggazdagabb forrása. <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hortus%20deliciarum.html> (letöltés ideje: 2015. május 3.)

¹⁹ http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf (letöltés ideje: 2015. május 3.)

²⁰ A Comico-Tragoedia másolói között szerepeltek protestánsok – reformátusok, evangélikusok és unitáriusok –, valamint római katolikusok. Mindezülig a kutatók öt, eddig ismeretlen magyar nyelvű 17. századi drámát, ill. töredékét fedeztek fel, köztük a költői szépségű Constantinus és Victoriát, a közjátékokkal tarkított Tékozló Fiú töredékét. Az újonnan felfedezett darabok azonban csak egyetlen kéziratos példányban maradtak ránk, és irodalmi hatásukról, továbbélésükről egyetlen adat sincsen.

felvonásból álló, „rész szerint víg, rész szerint szomorú história” az erények és bűnök allegorikus vetélkedésének felvezetését követően három bibliai történet (1. a gazdag ember és a szegény Lázár: Lk, 16, 19–31; 2. a híres lator katonája: Mt 27, 3. a kegyetlen tisztartó: Ap-Csel 22, 30–24, 26) dramatizált példázatát viszi színre. Ezek közül a legismertebb és leginkább elterjedt a szegény Lázár és a gazdag ember példázata. A Comico-Tragoedia kezdettől fogva az irodalomtörténeti és színháztörténeti érdeklődés középpontjában állt. Bayer József a 17. század legkiválóbb művének, irodalmunk egyetlen moralitásának nevezi, és tizenhárom oldalon keresztül elemzi.²¹ Binder Jenő nagy filológiai felkészültséggel kereste rokonait az európai Lázár-drámák közt,²² Alszeghy Zsolt jegyzetes filológiai szövegkiadást készített.²³ Az említettekén kívül irodalomtörténészek foglalkoztak még a darab történetével, motívumaival.²⁴

A tragico-comoedia és a comico-tragoedia kifejezések a 15-16. század fordulóján kerültek az irodalmi köztudatba. A középkori misztériumok és moralitások példáján felnőtt színpadi íróknak és közönségüknek jobban megfeleltek a vegyes műfajú színpadi művek, mint az antik szabályokat szigorúan követő tragédia és komédia. A 16-17. században a tragikomédia lett a legkedveltebb színpadi műfaj.²⁵ A tragikum és komikum elegyítését a színpadi szerzők kétféleképpen oldották meg. A gyakoribb formát a komolyabb darabokba iktatott, komikus vagy zenés, táncos, sokszor allegorikus-mitologikus közjátékok, interludiumok jelentik. A másik megoldási lehetőséget a Tragico-Comoedia vagy Comico-Tragoedia elnevezésű, vegyes műfajú darabok nyújtották,²⁶ amelyek „vidám darabot, melynek vége szomorú” és „szomorú darabot, melynek vége vidám” jelentettek. Műfaja moralitás, ami egy allegorikus szereplőket felvonultató vallásos-didaktikus színjáték és az emberi élet végső kérdéseivel foglalkozik.

Kastner Jenő elsőként tekintette dalműszövegnek, operának a Névtelen Comico-Tragoediát.²⁷ Bebizonyította, hogy az *ad notam*

²¹ Bayer 1897:19.

²² Binder 1898.

²³ Alszeghy 1914:164.

²⁴ A régebbi bibliográfiát összefoglalta: Dombi 1932:132., Eckhardt 1951: 144-174.

²⁵ Kardos szerk. 1960: 99.

²⁶ Kardos szerk. 1960: 21, 55, 1954: 26.

²⁷ Kastner 1925:419-426.

jelzések tényleg dallamra, nem pedig mint Bayer József hitte, a versmérték jelzésére vonatkoztak. Kastner, amikor éneklésre szánt darabnak tartja a Comico-Tragoediát, a korai olasz opera hatását a hazai históriás ének előadásmódjának gyakorlatával hozza kapcsolatba. A 17. század fordulóján a vers és dallam összetartozása hazánkban még elég szoros volt. Nemcsak a lírai alkotásokban kapcsolódott a szöveg szorosan a dallamokhoz, hanem még hosszabb elbeszélő és epikus költeményeink előtt is megtaláljuk az *ad notam* jelzést.

Az 1640-es években az allegorikus és mitologikus alakok színpadi megjelenítése nem volt ritka jelenség. Az 1650-60-as évekből ránk maradt részletesebb leírások pedig már az antik istenek, múzsák, nimfák és allegorikus megszemélyesítések valóságos tárházát képezik.²⁸

A Comico-Tragoedia a 17. század népszerű, nyomtatásban is megjelent drámai alkotásai közé tartozik és több kiadást is megért. Az emberi élet tragikus és komikus pillanatait egyaránt megragadja az allegorikus-mitologikus példázatokon keresztül. Ezt a színpadi látvány, a versek és rímek játéka, valamint a zene és az ének tette lehetővé. A mű dallamjelzésekkel is ellátott, változatos, énekelhető versmértéket követett.²⁹

A Comico-Tragoedia szerzője, keletkezésének ideje

A Comico-Tragoedia szerzőjével kapcsolatos vélemények sokáig megoszlottak. Dézsi Lajos Rimay János alkotásának tartotta,³⁰ Ferenczi Zoltán³¹ azonban cáfolta ezt az elméletet. Az a feltételezés, miszerint Felvinczi György lett volna a darab szerzője, megdőlt, amikor az első kiadás töredéke előkerült.³² A szerző kilétét homály fedi; még azt sem sikerült megállapítani, hogy protestáns vagy katolikus író volt-e. Katolikusok és protestánsok egyaránt kedvelték, például Károni kéziratában éppúgy szerepel, mint az unitárius másolatokban.

²⁸ Alszegehy 1935:210.

²⁹ Kardos szerk. 1960: 219.

³⁰ Dézsi 1904.

³¹ Ferenczi 1911:209.

³² Az első kiadás „Varadon nyomtatott Szcenci Abraham által 1646” Régi Magyar Drámai Emlékek II. Kardos szerk. 1960: 93.

A mű keletkezési idejét Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt a 16. századra teszi. Dézsi Lajos bizonyítja be, hogy a 17. században keletkezett. A darab négy felvonásból, összesen tizenöt cselekményből áll. A végéhez egy epilógus is tartozik: *Halálnak mindenekhez való intése* címmel. Dézsi Lajos vizsgálódásának alapja az *ad notam* jelzések, bár tévesen feltételezi, hogy ezek verselésre utalnak. Összegzőként megállapítja, hogy a dráma magyar szövegének szerzője ismeri a 16. század költői irodalmát. Amit ebből idéz, azt nyomtatásban olvashatta, ugyanakkor a 17. század nevezetesebb költeményeit pedig kéziratban láthatta. A nótajelzések egyik fő forrása a Vásárhelyi daloskönyv egy korábbi, 1646 előtti kiadása.³³ Keletkezési ideje így az 1607-1646 közötti időszakra tehető.³⁴

A Comico-Tragoedia és a látomásirodalom

Horváth János a kolostori irodalom műfajairól szólva, a látomásirodalom kapcsán tárgyalja a Comico-Tragoediát és a Nádor-kódexbeli Visio Philibertivel való kapcsolatát elemzi.

Filibertus, franciaországi remete (királyfi) látomása ez volt: álmában egy holttestet látott, a lélek amelyből kiszállt, megállapodott a test mellett, és kezdte dorgálni, hogy miatta kell most elkárhoznia; a test válaszolt, védekezett, támadt, vita keletkezett közöttük, végül is két ördög elragadta a lelket. Filibertus pedig hálát adván az Istennek a látomásért Istennek minden ékességével együtt megutálja ezt a világot. A látomást elmélkedés előzi meg ez világnak állhatatlanságáról. Horváth János szerint az elmélkedésnek és a látomásnak is egy-egy 11-12. századi latin vers lehetett a forrása, amelyre vonatkozóan azonban adatokat nem közöl. A továbbiakban megemlíti ugyan-ezen látomás későbbi verses feldolgozásai között például az *Ének a gazdagról* című verset, amely a 17. századi Lipcsei és a 18. századi Szencsey kódexben olvasható. A vers egyes elemei az 1646. évi Comico-Tragoedia II. felvonásában találhatók meg. Ennek viszont egy részlete *A dúsgazdag kínjairól pokolban* címmel néhány katolikus énekeskönyvben fedezhető fel. Utal arra is, hogy egy 1786-ban

³³ Dézsi 1904: 383.

³⁴ Kardos szerk. 1960: 96.

megjelent ponyvafüzetnek szintén ez a tárgya: *Dúsgazdagnak az Morsz Halállal való elmélkedése*.³⁵

A Comico-Tragoedia és az iskolai színjátszás

A 16-18. században a bibliai tárgyú iskoladrámáknak, iskolai színjátszásnak a katolikus és a protestáns iskolákban is jelentős szerepük volt. Témáikat egyaránt vették az Ó- és Újszövetségből: Ábel, Ábrahám, Ádám és Éva, Benjámín, Dániel, József, Eszter, Góliát, Illés, Jákob, Jeroboám, Judit, Melkizedek, Nehemiás, Sámson, Saul, Tóbiás, Zsuzsanna történetéből; valamint a betlehemes játékok, gazdag és a szegény Lázár, a Háromkirályok és a tékozló fiú történetéből. E régi magyarországi színjátékok különösképpen az evangélikus Felvidéken még a 19-20. században is továbbéltek. Egy-egy német vagy magyar nyelvű drámaszövegből következtethetünk a korábbi századok szöveghagyományaira.³⁶

A Névtelen szerzőtől származó Comico-Tragoedia – első kiadásával egykorú –, iskolai előadására vonatkozó adattal nem rendelkezünk. Azonban Dömötör Tekla bebizonyította, hogy a 17. század végén iskolai keretek között előadták a darabot.³⁷ Figyelmét Stoll Béla hívta fel a *Vett jegyzőkönyv* néven ismert kéziratban (1697) található magyar nyelvű drámatörödékre.³⁸ Kiderült, hogy nem új magyar nyelvű drámáról, hanem a Comico-Tragoedia egy iskolai előadásához írt verses prologusról van szó, amely a szereplők nevét sorolja fel. A Vett jegyzőkönyv Vett János György nagyszebeni diáknak az 1690-es évek vége felé készült feljegyzéseit tartalmazza. A kézirat érdekes fényt vet a nagyszebeni lutheránus „Magyar Skóla”

³⁵ Horváth 1931: 197-198.

³⁶ <http://lexikon.katolikus.hu/I/iskolai%20sz%C3%ADnj%C3%A1t%C3%A9kok.html> (letöltés ideje: 2015. május 3.) A témában további szakirodalom található Kilián István *Ismeretlen iskoladráma gyűjtemény a XVII-XVIII. századból* című művében. Borsod-Miskolci Füzetek, Irodalomtörténet 5., Miskolc, 1967. (lásd még: <http://reciti.hu/wp-content/uploads/Kilian80biblio.pdf> (letöltés ideje: 2015. május 3.))

³⁷ Dömötör 1955:411.

³⁸ Kézirata Kolozsvárott. Dömötör Tekla elemzése a Magyar Tudományos Akadémiában található mikrofilm másolat alapján készült. Leírása: Szabó T. 1929:288.

diákjainak életére és általában a 17. század utolsó évtizede erdélyi szász városainak kultúrájára. A diáknapló háromnyelvű feljegyzéseket, latin, német és magyar köszöntőket, halotti búcsúztatókat, magyar és német énekeket, diáktrefákat és általában a diákok számára szükséges tudnivalókat tartalmaz. Hazai német irodalmunk kutatói számára külön érdekességet jelentenek a német szerelmi és „világi” dalok. A kézirat jelentős részét a *Cantiones Hungarica et Latinae* című fejezet alkotja, melyben vizsganapi, névnapi köszöntők és iskolai előadások verses prológusai, előszavai foglalnak helyet. Ezek között szerepel a *Cantio ad Hungaricam Comediam* című, ad notam jelzéssel ellátott verses prológus, amely egy magyar komédia szereplőinek neveit sorolja fel.³⁹

Nagyon érdekesek a darab színre kerülésének körülményei is. Mint a versekből kiderül, Zábiánus János (Sacks von Harteneck), a tragikus véget ért nagyszebeni követ és királybíró – a Jósika által regényben is megörökített szászok grófjának – Nagyszebenbe való visszatérte tiszteletére adták elő:

Nagy szomorúsága van Magyar Skolának
 Hogy egy innepben is nagy pátrónusának
 Nem örülhet nemes Zábiánus úrnak
 Aki sokat szolgált híven publicium javának.
 Egy Comediával régen várakozunk
 Már reménységünkben szinte hátrénn állunk
 Mert csak monton mondják
 Ma holnap jó Urunk
 De bezzeg soká érkezik kit régen várunk.

Így kezdődik a darab bevezetője, melyet Vett János valamilyen okból kétszer is lemásolt jegyzetkönyvébe. A vers a továbbiakban utal Zábiánus követi tevékenységére, a nehéz történeti helyzetre, s szinte vigasztalóan említi:

Skólánk serkenj fel ismétlen álmodból
 Vígasságot szedj magyar Poesisből.

³⁹ A prológus sem a szerző nevét, sem a darab címét nem tünteti fel, azonban kétségkívül a Comico-Tragoedia előadásáról van szó, mert a szereplők kivétel nélkül azonosak a darab szereplőivel, s még a sorrend is nagyjából követi a drámában való előfordulást. Csupán hat szereplő hiányzik a Comico-Tragoedia 33 szereplőjéből.

Mindenesetre említésre méltó, hogy a szászok követének hazaérkezése tiszteletére nem német, hanem magyar színdarabot adtak elő a szebeni diákok. A darabban felsorolt szereplők Nagyszeben történelméből jól ismert családok sarjai. Többször szerepel a Simonius név, feltehetőleg Simonius János híres szebeni polgármester leszármazottai. Tehát a darab iskolai keretek közötti előadása tényleg megtörtént a 17. században.

Egy német nyelvű Lázár-darab előadásáról az 1650-es években Sopronból van adat, majd Brassóban 1665-ben és 1673-ban is előadták. Nem lehet kizárni azt sem, hogy éppen Erdélyben volt hagyománya a Comico-Tragoedia előadásának, sőt valószínűnek látszik, hogy szerzője erdélyi származású volt. Dömötör Tekla szerint a „kegyetlen szász ispán” említése erre enged következtetni. Az ezt követő iskolai Lázár-dráma említése szintén erdélyi szász városból, Brassóból származik (1713).⁴⁰ A 17. század utolsó évtizedében Erdélyben a magyar nyelvű színjátszás komoly fellendülése figyelhető meg. Bizonyítja ezt nemcsak Felvinczy színházalapító kísérlete, hanem az ugyanebből az időből származó nagyenyedi iskolai drámák sora is.⁴¹

A Lázár-dráma fejlődési periódusai az európai drámatörténetben

A Lázár-drámákban több motívum összefonódása figyelhető meg, melyek az európai irodalomban, képzőművészetben külön-külön, de együtt is jelentkeznek. E motívumok a következők:

1. a gazdag ember halála és túlvilági sorsa,
2. a bűnök és erények allegorizált küzdelme,
3. haláltánc,⁴² (4.a és 4.b kép)

⁴⁰ Dömötör 1955:412.

⁴¹ Dömötör 1954:27-36.

⁴² A halál rendszerint csontváz formájában táncba viszi (francia „danse macabre”), majd sírba kényszeríti a legkülönbözőbb társadalmi típusokat képviselő embereket. A táncmotívum kereszténység előtti hiedelmekre utal, melyek szerint a temetőben éjjel táncra kelnek a halottak, de hajnalhasadásig vissza kell feküdniük a sírba. A költészetben, a képzőművészetben és a színjátszásban egyaránt előfordult, a 14. század második felében jelent meg. Forrása a középkori keresztény világkép megrendülésében, a társadalmi ellentétek felszínre törésében s a pestisjárványok pusztításaiban kereshető. A haláltánc-ábrázolások allegorikusan arra utalnak, hogy a halál előtt minden ember egyenlő. Képzőművé-

4. a lélek vízió-szerű vitája a testtel.

A drámatörténet szempontjából legfontosabb a gazdag ember halálának motívuma, s az erények, bűnök küzdelme.⁴³ A gazdag ember haláláról szóló drámák előfutárai azok a dramatizált, 12-13. századi dialógusok, melyek a Gazdag és a Halál, illetőleg a Gazdag és Lázár közti párbeszédekben fogalmazzák meg az alap gondolatot, a földi gazdagság hiábavalóságát és a halál előtti egyenlőséget.

A gazdag ember halálát példázó európai drámák történetében három egymástól jól elválasztható periódust különböztethetünk meg:

1. a késő-középkori allegorikus moralitások,
2. a renaissance típusú Lázár-drámák,
3. az erények és a bűnök allegorikus küzdelme.

A késő-középkori allegorikus moralitások

A késő-középkori *allegorikus moralitások* hőse nem a bibliai Lázár, hanem a névtelen gazdag ember, az *Akárki*. Ezt a moralitást a Németalföldön és Angliában is játszották a 15. század végén, majd hamarosan Európa-szerte is. Az angol *Everyman*, e típus leghatásosabb képviselője.

A moralitás szereplői allegorikus figurák: emberi alakban föllépő elvont fogalmak, szokások, tulajdonságok, foglalkozások. A műfaj feltehetően pogány eredetű: a nyár és a tél vetélkedése, és az ennek allegóriájára íródott böjt és farsang vitája. Számos hasonló disputa után a 14-15. században több személyes színművé terebélyesedik a műfaj, beférkőzik a vallásos játékokba is. Ebben az időben már Európa-szerte népszerűek a nagyobb terjedelmű, önálló, részint világi, részint vallásos tárgyú moralitások. Az *Akárki* című moralitás

szetben kiemelkedő a *Halál diadalát* ábrázoló pisai freskó és Hans Holbein 40 fametszete a 16. század első feléből. Az irodalomban igazi vándortémává vált, számos nemzet költészetében felbukkan. Megjelenik például Villon költészetében (A haláltánc balladája), s napjainkig több műalkotásban is. A magyar irodalomban haláltánc-énekek tekinthető a 16. századi protestáns énekszerzők néhány műve (Heltai Gáspár, Batizi András). A haláltánc hagyományából merít Arany János *Bolond Istókjának* első éneke (1850) s *Hídavatás* (1877) című balladája, Madách Imre *Az ember tragédiájának* (1860) londoni színe, s Ady Endre *Lédával a bálban* (1907) című költeménye is.

⁴³ Kardos szerk. 1960: 96.

annak köszönheti sikerét, hogy szerzője az Ember és a Halál konfliktusát jeleníti meg. Az Akárkivel kénytelen mindenki azonosulni, s arra kell rádöbbennie, hogy halálakor mindenki magára marad: barát, rokon, az élet egyéb, mulandó értékei nem kísérik a sírba. A moralításban a középkor szigorú erkölcsi rendjének tükrében vizsgálja magát az egyre evilágibb ember: mindenségben elfoglalt helyét, élete értelmét veszi szemügyre a halál, a lehetséges kárhozát, vagy az örök üdvösség árnyékában.⁴⁴

A renaissance típusú Lázár-drámák

A gazdag ember haláláról szóló drámát a 15-16. század fordulóján felváltják a *renaissance típusú Lázár-drámák*, ahol már nem a névtelen Akárki, hanem a bibliai Lázár-példázatahoz fűzött, individualizált Gazdag és szegény Lázár a darab főszereplője. Az allegorikus eszközkészlet többé-kevésbé háttérbe szorul, vagy egészen eltűnik. Helyette a gazdag ember világi életét, mulatozását mutatják be a drámaírók. Sokszor komikus jelenetekkel bővül a cselekmény és a szereplők száma sokasodik: komikus szolgák, táncosnők, vendéglősök, duhaj mulatozók szerepelnek a darabokban. Az olasz vándorszínészek repertoárjában ugyanúgy szerepel, mint a humanista iskoladrámákban.

Az erények és a bűnök allegorikus küzdelme

A Lázár dráma harmadik fejlődési periódusa a 17-18. század, s különösen a közép- és kelet-európai országok színjátszásában, az iskoladrámában és jezsuita operában követhető nyomon, majd pedig a népi színjátszásban él tovább. A Lázár-drámát ismét az erények és a bűnök allegorikus küzdelmével kapcsolják össze, s így a késő középkori moralitás hagyományát újítják fel. Formailag is eltér az előző korszak klasszikus drámát követő szerkezetétől. Az egyre fokozódó, kerek drámai történés helyett lazán összefüggő jelenetekből álló darabok jönnek létre, melyeket csak a haláltánc-motívum fűz össze. Nem-

⁴⁴ Szenczi 1984: 413-454.

csak a gazdag embert, hanem a különböző bűnös lelkeket ragadja el a halál. E témának egy másik típusában a halál elragadta áldozatok a megszemélyesített bűnök, illetve a hét főbűn megtestesítői. Például egy jezsuita darab Kremsben 1632-ben már összeköti a bűnös gazdag motívumát a hét főbűn allegorikus ábrázolásával.⁴⁵ Az adatok a 17. század közepe felé már szaporodnak, és átvezetnek a 18. századba is. A Lázár-drámák ekkor nagy allegorikus látványossággá fejlődnek. A Névtelen szerző Comico-Tragoediája kétségkívül ennek a barokk, a Lázár-drámát az erények és a bűnök küzdelmével összekötő, összefűzött jelenetekből álló típusnak egy korai magyar hajtása.

⁴⁵ Kardos szerk. 1960: 97.

A DÚSGAZDAGOLÁS TÉMAKÖRE A SZAKIRODALOMBAN

A Comico-Tragoedia II. felvonásának folklorizálódott változatára, a dúsgazdagolásra vonatkozó szakirodalmat, a gyűjtéseket, az elméleti ismereteket, illetve a szokás meglétét bizonyító, valamint a szokás dallamaira, dallamvariánsaira vonatkozó közléseket összegzem ebben a fejezetben.

A dúsgazdagolásra vonatkozó kutatások

A *Parasztbiblia* a magyar népi vallásosság szájhagyomány útján terjedő gyűjteménye, mely tartalmazza a Szegény Lázár és a Dúsgazdag – erősen folklorizálódott – evangéliumi történetét. A Lammel Annamária által közölt szövegváltozat⁴⁶ hű tükre annak a folyamatnak, hogy a bibliai gyökerű evangéliumi példázat miként variálódott a nép ajkán az évszázadok során, s hogyan erősödtek fel benne azok a vonások, amelyek az elrettentés és félelemkeltés hangsúlyozásával az erkölcsök megjobbítását voltak hivatottak szolgálni.

Lázárnak a testvére Dúsgazdag volt. Annyi mindene volt. Csak evett-ivott az urakval, s azok mind ördögök voltak, akikvel evett-ivott Dúsgazdag. Akkor Lázár bement, mert ő koldult, hogy adjon neki es valamit enni. Jól tudta, hogy ez a testvére neki. S a csontokat kidobálta, kihajította: Takarodj ki innet! Szégyellte, hogy ilyen sebes. Tiszta seb volt Lázár. S akkor a kutyák nem megmárták, hanem a sebjeit kezdték nyalogatni. Úgy, hogy ott kezdett gyógyulni. Mikor meghalt Lázár, kereszt volt a mellyin. Szép halott volt, szép tiszta. Dúsgazdagot meg körülvették az ördögök, úgy vitték el, meg se holt.

A dúsgazdagolás régebben ismeretes volt Csíkbánkfalván is. Emlékezetét egy 20. század elején gyűjtött monda őrzi, amit Versényi György Erdélyi népmondák címen tett közzé, sok más erdélyi mondával, hiedelemtörténettel együtt. A monda arról szól, hogy egyszer a legények előadtak egy Dúsgazdag című darabot. A szereplők a dúsgazdag, a szegény Lázár, egy angyal és az ördögök voltak.

⁴⁶ Lammel-Nagy 1985: 335-336.

Az egyik ördögöt egy szolgálégény alakította. A játék után elaludt és álmódott valamit, álmában mormogott is. Majd, mintha puskából lőtték volna ki, felugrott és futni kezdett.

*A gazda fia is felébredt, szaladt a béres után, de a szolgál, mikor utolérte, megharapta a kezét. A különben erős, egészséges legény olyan beteg lett, hogy három napig semmit nem evett. Egy hétig csak tejet eregettek a szájába. Lázás állapotában a következő szavakat mondta a szolgál: soha...ne verjenek olyan erősen...nem leszek többet ördög...teli van a ház...mennyien vannak...az eresz teli van...jaj, jaj... A háziak megijedtek, hogy a házuk teli van ördöggel. Mikor felépült a szolgál, kifaggatták, hogy mit látott. A ház tele volt hosszú fekete ördögökkel. Akkorák voltak, hogy csak kétrét görbülve fértek el a házban. Éppen úgy voltak öltözve, mint ők a játékban: tiszta feketék, a fejükön magas csúcsos csákó. Erről hosszú fehér toll lógott... Ahányan voltak, mind a földhöz verték a legényt. Amikor jobban lett, akkor sem bírta sokáig mozgatni kezét, lábát. Fogadtatták vele, hogy többé nem csúfolja az ördögöket.*⁴⁷ A monda bizonyítékul szolgál arra, hogy Csíkbánkfalván már a korábbi évszázadban is hagyományra lehetett a dúsgazdagolás előadásának.

Volly István a gyergyóalfalusi változatot tette nyomtatásban közzé. A gyűjtést Domokos Pál Péterrel végezte, feltehetően a 1930-as években.⁴⁸ Részletesen leírja a szereplők öltözékét, akiket legények alakítanak. A szereplők a következők voltak: *I. kengyelfutó, II. kengyelfutó, Dúsgazdag, Felesége, Asztalinas, Gyönyörűség, Részség, Szegény Lázár, Ábrahám, Angyal, Halál, Plutó, Drómó, Skorpiós, Ostoros.* Az utóbbi négy szereplő az ördög szerepét játsza. Közli a szokás szövegét a hozzátartozó dallammal együtt. A dallammal kapcsolatosan kiegészítésként megjegyzi, hogy az „*Ó bút látott, sok kínt vallott gyarló testem...*” kezdetű ének első versszaka Nagyszombaton, 1693-ban jelent meg Illyés István „*Halottas énekek*” című énekeskönyvében. A szokás szövegének pontos lejegyzése mellett leírja a mozdulatokra, gesztusokra való utasításokat is. Azt is megemlíti, hogy házról-házra járva adták elő a szokást, vízkeresztől húshagyókeddig. Ezt azzal magyarázza, hogy a középkorban az egyház

⁴⁷ Versényi 1901: 268., Bálint S.1973:181.

⁴⁸ A gyűjtés pontos ideje nincs feltüntetve, erre csak a kiadás évéből, s abból lehet következtetni, hogy Domokos Pál Péter ebben az időben volt itt tanító. Volly 1989: 185.

Lázárt vízkeresztkor ünnepelte.⁴⁹ Néhány sorban a szereplők utcai vonulásával kapcsolatosan is közöl adatokat: „Az utcán vonuló csapat emlékezetes látvány, főképp a gyerekeknek. Százával követik a csapatot, egymást nyomják közel a sor végén sunyin ballagó ördögökhöz. Azok csak erre várnak! Hirtelen megfordul az ostoros és nagyot „ritttyent” az ostorral, mire a gyereksereg gurul az árokba, löki, tapossa a hátrább tolongókat.”⁵⁰ A szerepeket ponyvanyomtatványokból ismerik és tanulják a szereplők és az előadás módja apáról fiúra hagyományozódik.⁵¹

Több mint fél évszázaddal később Volly István *Iskoladráma és folklór* című tanulmánykötetben⁵² emlékezik meg az előbbieken vázolt játékra. Többek között a következőket írja: „Az én kezembe egy 16 oldalas, kisalakú füzetként került a Székelyföldön, bejegyzésekkel, névtöredékekkel.” A füzet⁵³ címlapján a következő felirat volt olvasható: „A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája, mely a régi töredékekből összeszedett és a kegyes olvasóknak kedvökért utólag nyomtatásban közreadott. Budán, 1883. Nyomtatott Bagó Márton és fiánál. Ad notam: A tündérországról.” Gyergyóalfaluban, Domokos Pál Péter rokonsága és ismerősei az 1930-as években évente eljátszották, elmondásukból sikerült a játékot visszaidézteni. (5., 6. kép)

Volly István még kiegészíti az 1930-as években leírtakat többek között a következőkkel: „A kengyelfutók oldalán derékszíjra kötött kard függött, öltözéküket a jobb vállról a bal csípőig tartó nemzeti szín szalag egészítette ki (ha román rendőr jött, elrejtették!).”⁵⁴ Ezt követően ismerteti a dúsgazdag históriáját, amit három jelenetre oszt fel, s végezetül a diákszínjátékok figyelmébe ajánlja a játékot.⁵⁵

⁴⁹ Erre vonatkozólag másutt nem találtam adatot, feltehetően a farsang idejének kezdetével magyarázható, hogy már vízkeresztkor jártak előadni a dúsgazdagolást.

⁵⁰ Volly III. 1938: 37-54.

⁵¹ Volly III. 1938: 37-54.

⁵² Volly 1989: 185.

⁵³ Feltehetően az 1900 körül Budapesten megjelent ponyvanyomtatványról van szó, a címlapon levő kép alapján is erre lehet következtetni. Volly III. 1938:37.

⁵⁴ Ez utóbbi megjegyzés utal arra a tényre, hogy a nemzeti színű szalagot el kellett rejtteni a hatalom képviselői elől, ezt a darab korábbi (ti. 1930-as években) közlésekor feltehetően nem írhatta le Volly István.

⁵⁵ Volly 1989: 185.

Bálint Vilmos csíkszenttamási plébános a folklorizált változatok alapján írt meg egy négy felvonásból álló, színpadra szánt változatot, ami *A Dúsgazdag. Bibliai játék négy képben* címmel meg is jelent 1932-ben.⁵⁶ Ugyanabban az évben két kiadást is megért a darab, a második kiadás elé a következő tájékoztatást írta:

„Ez az átdolgozás⁵⁷ a Csíkban közismert *A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája* című régi morálitásból (erkölcsi tanulságokat hirdető drámai költemény) készült a nép kérésére – a nép részére. (Lehetséges, hogy a városnak sem lenne kárára.)” Ezek után beszámol arról, hogy a darabot „szűkebb formájában falusi műkedvelőivel már ötször előadtam. S így merem állítani, hogy népünk lelkét, a tömeget így megfogni semmivel sem lehet. Előadásainkra a szomszéd faluból is seregesleg jött a nép – s élő példákra hivatkozhatnám, kik a darab hatása alatt egészen megváltoztak... neves kritikusaim biztatására így bocsátom ki művemet, hogy keressen fel minden magyar falut, ott rázzon, emeljen fel minden élő lelket, s kössön az Istenhez elszakaszthatatlanul.”

A Comico-Tragoedia II. felvonásának népi előadására vonatkozó kutatásokkal Dömötör Tekla foglalkozott behatóbban. A Régi Magyar Drámai Emlékek II. kötetének függelékében közli a ditrói változatot, amelyet már a 20. század eleje óta előadtak. Ez a Comico-Tragoedia II. felvonásának erősen rövidített változata, szereplői: a Gazdag és felesége, két vendég, Lázár, Halál, Ábrahám, két Ördög, Pulutor, Sátán és az Angyal. A szöveget és a hozzá fűződő magyarázatokat Küsmödi Bálinttól, egy gyergyóditrói születésű, 70 éves embertől jegyezte le Dömötör Tekla 1956-ban. Ő is szereplője volt a játéknak. A szereplők öltözetéről többek közt a következőket mondta: *Akkor kérem az ördögök rongyos ruhába vannak öltözve, nyelvük kilóg, zörgőkkel vannak felszerelve. A Sátán pedig lándzsával. A két ördögnél skorpió van, húzzák széjjel. A Gazdag rendesen van felöltözve, a sapkáján piros szalag van. A játékra így emlékezett vissza: Úgy rendesen a házakhoz bementünk. Voltak közöttünk idősebb emberek is. Nos, ahogy a nézők helyet foglaltak, bement a Halál is a szobába,*

⁵⁶ Bálint V. 1932.

⁵⁷ Bálint Vilmos az eredeti darabot erősen átdolgozva teszi közzé, például a negyedik képben, amely a pokolban játszódik, az ördögök a dúsgazdagon kívül még hat embert visznek Plutó elé, akik a különböző bűneik miatt kellett a pokolra jussanak.

meghúzódott hátul, úgyhogy azt nem látták a nézők. Lázár pedig az asztal alá bújt be. Megkezdődött a darab, táncoltak a vendégek. A lejegyzett változat nemcsak a szöveget tartalmazza, hanem Küsmödi Bálint magyarázatait is a szokáshoz kapcsolódó cselekményre vonatkozóan.⁵⁸ Ugyanitt a Névtelen szerzőjű Comico-Tragoediát hosszasan elemezve⁵⁹ kitér a népi továbbéléséről is. Megállapítja, hogy a darab népi előadására vonatkozó adatok a 20. századból származnak. „Székelyföldön a II. felvonást – a Lázár-drámát – adták elő a II. világháborúig, feltehetőleg ponyvanyomtatványok szövege nyomán.” Utal arra is, hogy kik azok, akik gyűjtötték a népi változatot, így megemlíti Kocziány Lászlót, aki 1944-ben, Mádéfalván jegyzett le egy változatot, melyet húshagyókedd estéjén legényekből álló csoport mutatott be,⁶⁰ valamint Volly Istvánt és Domokos Pál Pétert, akik a gyergyóalfalusi változatot kutatták fel.⁶¹ A Magyar Néprajzi Lexikonban Dömötör Tekla röviden összegzi a kutatás addigi eredményeit, valamint közli az ide vonatkozó legfontosabb irodalmat.⁶²

Bálint Sándor a *Karácsony, húsvét, pünkösd* című könyvében arról írt, hogy tudomása szerint több csíki faluban, így Gyergyóalfaluban, Gyergyóditrón, Mádéfalván, továbbá Gyergyócsomafalván húshagyókedden legények mutatták be a dúsgazdag és a szegény Lázár példázatát. Ismerte Bálint Vilmos székelyföldi plébános szövegfeldolgozását is,⁶³ amelyet egyházközségi előadásokon szívesen bemutattak. A rendelkezésre álló változatok közül rövideége, elnépiesedett hangja miatt Dömötör Tekla lejegyzésében a Küsmödi Bálint ajkáról származó, gyergyóditrói szöveget közölte Bálint Sándor is. Domokos Pál Péter kézírata alapján leírta, hogy Gyergyóalfaluban vízkereszt napján kezdtek házról házra járni. Egész farsangon játszottak, húshagyókedden utoljára. Szerintük a történet is éppen ezen a napon esett meg Lázárral.

⁵⁸ Kardos szerk. 1960: 89-92.

⁵⁹ Kardos szerk. 1960: 93-103.

⁶⁰ Dömötör 1960:100. Mirk László csíkszeredai tanár, aki a dúsgazdagolás témakörében végez az 1990-es években kutatásokat, szintén nem akadt a nyomára a mádéfalvi változatnak.

⁶¹ Volly III. 1938: 37-54.

⁶² Dömötör 1979: 631.

⁶³ Bálint V. 1932.

A hagyomány egykorú virágzásáról az is tanúskodik, hogy a Bukovinába áttelepült csíki székelyek töredékesen ismerik. Istenségszolgálat településen, a húshagyókeddi misén a kántor elénekelt a dúsgazdag siralmáról szóló éneket. Az idős emberek ezért emlegették a húshagyókeddet *dúsgazdag innapjai*⁶⁴ néven is. Az éneklés egyes csíki falvakban is húshagyókedden történt.

Bálint Sándor megállapítja, hogy a Cantus Catholici 17. századi kiadásában, sőt Kájoni János énekeskönyvében is megtalálható az ének.⁶⁵ Pogány Péter a *Folklór és irodalom kölcsönhatása. I. vásári ponyvairatok* című munkájában⁶⁶ a Vácott megjelent vásári ponyvairatok után kutatva három *dúsgazdag históriát* közöl. A fellelt ponyvanyomtatványokat négy csoportba sorolja. A negyedik csoportot a nem dalszöveges váci ponyvatermékek alkotják, itt található bibliai történetek és moralizáló témák, így a szegény Lázár és a dúsgazdag története is. A katalógusban közli a ponyvanyomtatványok adatait. Pogány Péter *A magyar ponyva tüköre* című könyvében tájékoztat arról, hogy a nyomtatott bibliai verses históriák az 1540-es, 1550-es években éltek virágkorukat. A hatvannégyféle megmaradt vallásos históriából félszáz az Ószövetségből meríti cselekményét, a vízőzön feldolgozásától kezdve, Izsák áldozatán, Jefta tragédiáján, Jónás kalandján folytatva, Júdás Makkabeus történetéig.⁶⁷ Az Újszövetségből pedig az *Ama hajdanában frissen élő, de már most pokolban kínlódó Dús-gazdag históriája* volt a legnépszerűbb ponyván a 17. századtól a 20. század elejéig. (7. kép)

A továbbiakban megemlíti azokat a kutatókat, akik gyűjtéseikben utalnak arra, hogy a népi játék szövegét ponyva közvetítette. Pogány Péter szerint az *Ad Notam Odes Hist: a Tündér országról bőséggel...* egy dallamra utalt valamikor, ebből lett egyrészt sajtóhibával, másrészt értelmét veszítve „Édes Hirt”.⁶⁸ Feltételezi, hogy Felvinczi is szereplője lehetett a dráma 1669-es előadásának a kolozsvári unitárius kollégiumban. Feltételezése szerint a kollégiumi diákok vitték el a darab szövegét még a havasi falvakba is. Az iskolai színpadokat a nép is látogatta, nemcsak a szülők szűkebb köre. Nyomtattak

⁶⁴ Dúsgazdag innapjai=dúsgazdag ünnepnapjai értelemben használt.

⁶⁵ Bálint S.1973: 178-181.

⁶⁶ Pogány 1959.

⁶⁷ Pogány 1978: 15.

⁶⁸ Pogány 1978: 18.

magyar nyelvű szereposztásokat, ismertetőket, még a latin nyelvű darabokhoz is. Ezután összehasonlítóképpen két versszakot közöl, az egyik egy ponyvanyomtatványból, a másik Dömötör Tekla gyergyóditrói gyűjtéséből gyűjtéséből.⁶⁹ (8. kép)

Olsvainé Tamás Margit Archaikus táncok Lövétén című tanulmányában megemlíti, hogy az 1930-as években Szentegyházáról Lövéteré is elmentek a szereplők és nagyobb házaknál, iskolában, kocsmában, még a Népházban is előadták a dúsgazdagolást.⁷⁰ Rövid közlésében leírja, hogy az ördögök az utcán groteszk táncmozdulatokkal haladtak egyik háztól a másikig, valamint a skorpiós ördög is tánclépéseket tett az ollós szerkezetű, kiugrasztható skorpióval. Mirk László kandidátusi értekezést írt *Egy dramatikus népszokás vizsgálata – egy régi eredetű népi játék múltja és jelene – a Dúsgazdag históriája a székelyföldi néphagyományban* címmel 1996-ban. Többek között vizsgálta a játék irodalomtörténeti vonatkozásait, drámai szerkezetét, jellemábrázolását, verselését, valamint ismertette néprajzi kutatómunkájának eredményeit.⁷¹

Szűcs Levente Gyergyócsomafalván 2000 telén a település idősebb nemzedékét kérdezte a szokásról. Már alig emlékeztek rá, az akkor hetvenévesek is csak gyermekkorukban látták utoljára. 1998-ban meghalt az utolsó olyan ember, aki részt vett a dramatikus játék előadásában. *Én először gyermekkoromban néhai nagyapámtól hallottam a gyergyócsomafalvi dúsgazdagolásról, méghozzá elég sokat, hiszen ő is játszott benne. Még ma is megvan családunk birtokában az a kisebb méretű, kétágú vasvilla, amivel a kezében annak idején, az 1920-as évek elején ördögöt alakított. A gyergyócsomafalvi dúsgazdagolásban hammas zacskóval – egy rongyba hamut kötöttek –, ütlegelték a szereplőket és a járókelőket. Még a szokásszövegben is szerepelt: Pattanj Lázár, mint egy hammas zsák!*⁷²

⁶⁹ Pogány 1978: 18-20.

⁷⁰ Olsvainé Tamás 1991: 472.

⁷¹ Mirk 1966, 1996.

⁷² Kriza János Néprajzi Társaság Adattár, Szám: 1067/03, Gyűjtő: Szűcs Levente, Gyergyócsomafalva (Hargita megye), *Dúsgazdagolás, mint népi dramatikus játék* 6 lap, leltározás kelte: 2003.

A dúsgazdagolás zenei anyaga, dallamvariánsok

Lajtha László Sopron és Vas megyében régi hangszeres muzsika után kutatva talált régi egyházi népénekeket is. Különösen akkor figyelt fel ezekre, amikor az énekesek füzetei és könyvei között ott találta Illyés István⁷³ zsolttárolatát és halotti énekeket tartalmazó kötetét.⁷⁴ Így az 1950-es évek elején a három éven át tartó kutatás célja az lett, hogy a könyv még élő ének- és szövegtanulmányát felkutassák. Leggyakrabban az 1868-as, ritkábban a 1874-es kiadással találkoztak majdnem minden faluban, és nemcsak egy példányban. Lajtha László a Sopron megyei virrasztó énekek könyvében jelentette meg a gyűjtés eredményeit, így a *Kéjjel élő dúsgazdagnak...* kezdetű ének vitnyédi változatait. A gyűjtés során nagyjából két szövegtípust különböztet meg: a kötött szöveget és a vándorszöveget. A kötött szöveg alatt azt érti, hogy bizonyos dallamot mindenütt ugyanazon szöveggel énekelnek. Ezek közé tartozik dúsgazdagról szóló ének is.⁷⁵

Szabolcsi Bence *A 17. század magyar világi dallamai* című könyvében *A Dús-gazdag Kinnyairul Pokolban* című ének dallamát azok közé az egyházi népének-dallamok közé sorolja, amelyek vallásos szöveggel maradtak ránk. Régebben kimutathatóan világi szövegekhez tartoztak, véleménye szerint ezért van helye a 17. század világi dallamkincsében is.⁷⁶ Felsorolja a dallam előfordulási helyeit: a Szelepcsényi-féle Cantus Catholicum kiadásokban (1675: 188, 1703: 243, 1738 és 1792:216.l.), ahova az 1646-i anonim Comico-Tragoediából került át. Megjelent Illyés István Soltári énekeiben (1693),⁷⁷ Illyés István Soltári énekek és a 18. század folyamán aprónyomatvány⁷⁸ formájában is (1786).⁷⁹

⁷³ Illyés István (1650-1711) katolikus egyházi író, Esztergom egyházmegyei áldozópap és végszendrői választott püspök, Csíkszentgyörgyön született. Közli: Lajtha 1956: 69.

⁷⁴ Illyés 1693.

⁷⁵ Lajtha 1956: 570.

⁷⁶ Szabolcsi 1950: 9.

⁷⁷ Illyés 1693.

⁷⁸ Szabolcsi Bence fontosnak tartotta, hogy az aprónyomatványok, ún. ponyvafüzetek dallamanyagát is bevonja a 17. század világi dallamait vizsgáló zene-történeti kutatás körébe. Úgy gondolta, hogy a ponyvafüzetekben megjelent dallamok művelődés- és zenetörténet szempontjából egyaránt figyelemreméltóak, hiszen 16. század „alászállott”, elparlagiasodott örökségét őrzik, s azt átmentik a 18. századba. Vö. Szabolcsi 1950: 9.

⁷⁹ Szabolcsi 1950: 92.

Domokos Pál Péter által összeállított *...édes Hazámnak akartam szolgálni...* című könyv első része Kájoni János *Cantionale Catholicum*ának teljes, betűhív közlése, kiegészítve a felkutatott dallamokkal. Kájoni János, szigorú szabályok szerint élő obszerváns szerzetes volt, aki Csíksomlyón, „kalastromjuk nyomdácskáján” 1676-ban *Cantionale Catholicum* címmel énekeskönyvet nyomtatott. A kezdő nyomdának nem voltak kottafejes betűtípusai, s így dallam nélkül, nótautalással jelentek meg az énekszövegek. Abban a korban ez általános gyakorlat volt. Domokos Pál Péter az énekeskönyv dallamainak megkeresését tűzte ki célul. Munkája során felhasználta a korabeli nyomtatott és kéziratos forrásokat, valamint a szájhagyomány útján megőrzött régi népének anyagot is. A „Gazdag” (Dives) siralmának énekéhez,⁸⁰ a következő hozzáfűzést teszi: „a székely nép éneklí, sőt a Dúsgazdag című iskoladrámát házról-házra járva meg is jeleníti. Húshagyó kedden pedig valósággal megköveteli a kántortól, hogy a mise alatt a Dúsgazdag siralmát elénekelje.” Megállapítása szerint a „méreteres”, végig „ti-ti-tá-tás” ún. „jonicus minor” dallam a *Cantus Catholici* énekeskönyvből, annak is a második kiadásából⁸¹ volt ismeretes. Azonban már korábban is megtalálható: Spilenberger Márton Ódás könyvének⁸² német és latin szövege fölött tűnt fel először, 1641-ben. A *Cantus Catholici* Spilenberger dallamát vehette át, és a dallam alá a Dúsgazdag siralmának szövegét írta.⁸³

A magyar népdaltípusok katalógusában Szendrei Janka a kisambitusú,⁸⁴ régi stílusú népzenei anyag között tárgyalja a *Dúsgazdag siralma* dallamváltozatait. Érdekes zenei vonatkozású megfigyeléseket tesz a különböző táji változatok népzenei adatainak egybevetésével.⁸⁵ A közölt négy dallamváltozat közül egy-egy

⁸⁰ Összeállította: Domokos 1979: 1192-1195. 795. sz. ének.

⁸¹ *Cantus Catholici* Nagyszombat 1675. http://mek.oszk.hu/13600/13640/html/RMK_1_0856_0002.html (letöltés ideje: 2015. május 3.)

⁸² Vö. Domokos Pál Péter Két zenetörténeti dokumentum I. Spilenberger Márton hangjegyes ódái. *Zenetudományi tanulmányok VII.* Bp. 1959. Közli: Domokos 1979: 148.

⁸³ Domokos 1979: 114.

⁸⁴ Kisambitusú dallamok azok, amelyeknek törzshangjai nem érik el az oktáv terjedelmet. Vö. Szendrey Janka 1988: 327.

⁸⁵ Szendrei Janka zeneileg is jellemzi a közölt dallamváltozatokat. Szendrey Janka 1988: 513.

Menyhéres⁸⁶ és Nyitragerencsérre⁸⁷ való (Nyitra vármegye). A harmadikat Szentegyházásfalun 1942-ben Lajtha László gyűjtötte,⁸⁸ az utolsó a bukovinai Istensegítről Závodra (Tolna) áttelepült székelektől gyűjtött változat.⁸⁹ Szövege kétféle kezdettel fordul elő. A Dunántúlon Illyés István 17. századi halottas énekkönyvével egyezően „*Kéjjel élő dúsgazdagnak veszedelmét*” kezdettel, vagy Erdélyben, Kájoni János 1676-os Cantium Catholicum-mal egyezően bevezető versszak nélkül, azonnal a siralommal kezdve: „*Ó bút látott, sok kínt vallott gyarló testem*”.

Az ének a népi szokásrendben hármaskörös funkciót töltött be. Egyes helyeken, a farsang végén, a böjt beköszöntekor a templomban énekeltek figyelmeztetőként. Másutt, például a Dunántúlon a halott melletti virrasztókban énekeltek,⁹⁰ mígnem a papság – a szövegben szereplő erős kifejezések miatt – eltiltotta. Utal arra is, hogy Erdélyben vannak arról adatok, hogy a Dúsgazdagról és a Szegény Lázár-ról szóló színjáték keretében énekelte a Dúsgazdag.⁹¹

Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben⁹² című két kötetes könyvben a „*Dúsgazdag siralma*” kilenc dallamváltozatát közlik Bukovinából, Székelyföldről, Moldvából, Dunántúlról, Zoboraljáról és Verőcéről.⁹³ Hazai művelődéstörténetünk egyik érdekes darabjának tartják a *Dúsgazdag siralmát*, amely irodalmi és zenei értékein kívül szokás-kapcsolataival is szilárdította helyzetét. Megemlítik „drámai funkcióját” az erdélyi „dúsgazdagozásban”, valamint az ének kalendáriumi kötöttségét. *Hamvazószerda előtti vasárnap a templomban a mise végén énekeltek, a népek ott maradtak* – mondja egy

⁸⁶ Magyar Népzene 1-3. Magyar Tudományos Akadémia anyagából közreadja Rajeczky Benjamin. LPX 18050-53.

⁸⁷ Kiss Lajos gyűjtése, 1965. Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, AP 5297/e.

⁸⁸ Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, F 108/B/b.

⁸⁹ Rajeczky Benjamin gyűjtése, 1950., valamint vö. a Bukovinából áttelepült székelektől írottakkal. Bálint 1973: 180.

⁹⁰ Vö. Lajtha 1956.

⁹¹ Szendrei 1988: 515-517.

⁹² Szendrei-Dobszay-Rajeczky 1979.

⁹³ A dallamváltozatokat lásd: Szendrei -Dobszay -Rajeczky 1979. I.: 154-155. A dallamváltozatokra vonatkozó adatok Szendrei -Dobszay -Rajeczky 1979. II.: 73.

Bátaszékre települt bukovinai székely asszony. Másutt ugyanígy húshagyókedden énekelték, a Dunántúlon pedig virrasztóének volt.

Seres András – Szabó Csaba *Csángómagyar daloskönyvben*⁹⁴ közlik az *Egy dúsgazdag ember* kezdetű éneket, amelynek szövegére vonatkozóan a két 17. századi adatra is hivatkoznak.⁹⁵ Ugyanitt *A pokolban kellőndő Dúsgazdag históriájája a tündyer világról* című, a lejegyzés szerint öt jelenetből álló Klézsén gyűjtött szöveget is közzé teszik. Lőrinc Györgyné Hódorog Luca kéziratos énekeskönyvében jól olvashatóan, prózában van lejegyezve. Hódorog Luca, aki 1920-ban Klézsén született, nemcsak másolója (sógora kéziratos énekeskönyvéből másolta), hanem előadója is a darabnak. Évente néhány alkalommal felolvassa a falubélieknek. A darab nemzedékeken át kézírásban terjedt, így nem csoda, hogy egy-két sora kimaradt. A darabot a maga korában énekelve adták elő. Innen adódtak, a néhány replikát kivéve, következetesen négysoros, szótagszámot tekintve jól szabályozott versszakok.⁹⁶

⁹⁴ Seres-Szabó 1972-1988: 383-397.

⁹⁵ Seres-Szabó 1972-1988: 551. A szöveggel kapcsolatos jegyzeteket Erdélyi Zsuzanna írta. A Dúsgazdag és szegény Lázár bibliai históriájának megvereselésére vonatkozó 17. századi adatok: Puchi György (RMKT, XVII/8, 353-355.), és Törei Gergely (uo. 363-365.) költeményei mintegy kivonatát adják az itt következő iskolai színjátéknak (ti. a pokolban kellőndő Dúsgazdag világa a tündyer világról címűnek). A szerkezeti hasonlóságon kívül feltűnően egyező sorokat találunk bennünk a Comico-Tragoediával. A jelen énekkel inkább csak témájukban és felépítésükben csengenek össze. A Puchi György versét Kájoni is átvette (914-916). Énekünk szövege nem tekinthető Puchi György verse folklorizálódott változatának. Megtalálható ellenben Kájoni/1805: 81. lapján.

⁹⁶ Seres - Szabó 1972-1988: 551-552.

TEREPKUTATÁS ÉS SZOKÁSMODELL

A terepkutatást, a résztvevő megfigyelést alapvetően fontosnak tartottam, hiszen ily módon a szokást közvetlenül megtapasztalhattam: az adatgyűjtés és feldolgozás, illetve az elemzés egymásba fonódó folyamatok voltak. A kutatás során sikerült bensőséges kapcsolatot kialakítanom a szereplőkkel, falubeliekkel. Véleményem szerint ahhoz, hogy egy szokás mélyszerkezetét minél teljesebben le lehessen írni, lehetőség szerint minél több hétköznapi és ünnepi eseményen is részt kell venni, hogy közelebb lehessen kerülni az emberekhez.

Nagyon érdekesnek ígérkező feladat állt előttem: feleletet keresni arra, vajon mi az oka annak, hogy még mindig él egy, a néprajzkutatók által már feledésbe merültnék hitt népszokás? Mi az üzenete az ott lakók számára? Kik vesznek részt benne, hogyan választják ki a szokás szereplőit, illetve miért vállalkoznak a szerepek eljátszására? Folyamatos volt-e a hagyományozódás, ki a szokás éltetője, szervezője? Hagyományos módon történik-e az átörökítés, hogyan folynak a próbák, mik az előkészületek, hogyan tanulják a szöveget, a mozdulatokat? Hogyan szerzik be illetve mi alapján készítik el a szokástárgyakat, maszkokat, öltözetet? Melyek a hagyományozódás változó és állandó elemei, milyen változásokat okozott szokásban a történelmi idők, a politika változása és a szokás mely elemeire volt hatással?

A terepkutatás előkészítéséhez szükséges volt egy *szokásmodell*⁹⁷ felállítása, amit a szakirodalom, a már korábban végzett néprajzi gyűjtések, valamint az első alkalommal készített interjúk alapján állítottam fel.

⁹⁷ Figyelembe véve a magyar néprajzkutatás eddigi eredményeit (lásd irodalomjegyzék, például Dégh 1939, 1947, Viski 1942, 1943, Bálint S. 1973, 1976, 1977, Dömötör 1974, 1983 Tátrai 1990. Barabás-Pozsony-Zakariás (szerk.) 1996, Ujváry 1997, Pozsony 2006, Tánczos 2006, Barabás 2009, illetve a saját terepkutatásaim során szerzett tapasztalataim segítségével alakítottam ki egy szokásmodellt.

Szokásmodell

Dúsgazdagolás	<ul style="list-style-type: none"> – a szokás helyi elnevezése (ördögbetlehemes, Dúsgazdag játéka, stb.) – az elnevezés magyarázata
A szokás előkészületi időszaka	<ul style="list-style-type: none"> – a szokás szervezője, betanítója, <i>gazdája</i> – a betanítás módja, szerepkörük, feladatuk
	<ul style="list-style-type: none"> – a szokás szereplőinek kiválasztása illetve vállalkozása a szerepek eljátszására (például falurész, korcsoport, a szereplők adottságainak megfelelően)
	<ul style="list-style-type: none"> – a próbák időtartama, helyszíne, rendje – <i>verbális kód</i> – a szokás szövege (például ponyvanyomtatvány megmaradt lapjai, kézzel írott füzet); a szokás szövegeihez tartozó szokáscselekmény, gesztusok vizsgálata – <i>tárgyi kódok</i> – a szokástárgyak, maszkok beszerzése, elkészítése (például archív fotók, visszaemlékezések alapján) – <i>akusztikus kódok</i> elsajátítása, gyakorlása (például az ördögök morrantása) – a próbák, a <i>szokáscselekmény</i> gyakorlása
A szokásesemény leírása	<ul style="list-style-type: none"> – a szokás ideje, helyszíne, gyakorisága – a szereplők vonulása az utcán – engedélykérés, bekéredzkedés a házakhoz, a szokás eljátszása – a nézőközönség reakciói – adománygyűjtés, kínálás
Szereplések más falvakban	<ul style="list-style-type: none"> – a környező falvak, ahová meghívták a szereplőket, hogy előadják a daromatikus játékot
A szokás története, változásvizsgálata	<ul style="list-style-type: none"> – a szokás engedélyezése, tiltása – a hagyományozódás módja – a hagyományozódás változó és állandó elemei
A szokás szereplőinek összetétele	<ul style="list-style-type: none"> – falurész, korcsoport, foglalkozás szerint
A dúsgazdagolás tárgyi világa	<ul style="list-style-type: none"> – tárgyi kódok – szokástárgyak, maszkok – és a szokás szereplői – a szokástárgyak szerepe és jelentése a játék során

A SZENTEGYHÁZI ÖRDÖGBETLEHEMES

Szentegyháza

Szentegyháza elnevezése többször változott az elmúlt évszázadok során. Kezdetben Oláhfalu, majd a középkorban Szentegyházás-Oláhfalu, ezt követően Szentegyházásfalu. Szentegyházásfalut és Szentkeresztbányát 1968-ban közigazgatásilag összevonták, így kapta a Szentegyháza elnevezést.⁹⁸ A következőkben Szentegyháza azon részéről lesz szó, amit korábban Szentegyházásfalunak neveztek: fekvéséről, lakóiról, településtörténetéről, kiváltságairól, fontosabb gazdasági tevékenységeiről.

Orbán Balázs a Székelyföld⁹⁹ leírása című könyvében a két Oláhfalu, Kápolnás és Szentegyházás-Oláhfalu fekvéséről szólva a következőket írja: „Homoródon túl három, a Hargita közül letörtető, egymással párhuzamosan futó patak szeli át az oláhfalvi lázt (fennsík). Ezek a Csonka vagy Rákos Homoród, a Nagy Homoród és Vargyas. A két elsőnek bemélyülő völgyteknőjében fekszik a két Oláhfalu, melyek Innenső vagy Kápolnás és tulsó vagy Szentegyházás Oláhfalunak neveztetnek... E két falu együtt képez egy közösséget (1863-ig egy egyházmegyét is, mikor Kápolnás Oláhfalu elvált).”¹⁰⁰ Szentegyháza eredeti neve Oláhfalu, a középkorban kapta hozzá a szentegyházás jelzőt, mivel püspöki segítség nélkül építette újra a leégett templomát. Udvarhelyszék¹⁰¹ északkeleti részén levő

⁹⁸ A település román neve jelenleg Vlahita.

⁹⁹ Székelyföld Erdély délkeleti részének székelyek által lakott vidéke, akik a 12-13. században népesítették be. A terület a 14-15. századtól önálló, a vármegyéktől független közigazgatási szervezetben működött, közigazgatási egységei a székelyek voltak. A székely székelyek: Aranyosszék, Csíkszék, Háromszék, Marosszék és Udvarhelyszék. A székely székelyek különállása 1876-ban szűnt meg, amikor vármegyéket szerveztek belőlük. Székelyföldet – Erdély részeként – 1920-ban a trianoni szerződés értelmében Romániához csatolták. A vidék a II. világháború alatt (1940-44 között) Magyarországhoz tartozott, majd 1945-től újra Románia részét képezte. 1952-1960 között Magyar Autonóm Tartomány néven külön közigazgatási egység volt. 1960-68 között Maros-Magyar Autonóm és Brassó tartományhoz, azóta Maros, Hargita és Kovászna megyékhez tartozik. Kósa 1981: 593-594.

¹⁰⁰ Orbán 1868: 72.

¹⁰¹ Udvarhelyszék a Székelyföld nyugati részén, folyók és patakok szabdalta terü-

ősfenyőrengetegen keresztül Csíkszék¹⁰² felé ez volt az egyetlen szűk hadiút, amely összekötötte a két szék főhelységeit, Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát.

A fennmaradt dokumentumok utalásai alapján első lakói csíki székelyek voltak, akiket biztonsági okokból telepített ide III. Béla (1172-1196) és III. Endre (1290-1301) Árpád-házi királyaink. A falu elnevezése a hagyomány szerint egy Oláh János pástorembertől ered: „Nevét onnan származtatják a hagyományok, hogy legelőbb egy Oláh János nevű pásttor telepedett oda, kinek számos fiai s utódai alapíták az első települtről Oláh falujának nevezett falut. Vanak, kik azt állítják, hogy legelőbb oláh pásttorok települtek oda, s onnan ered a falu neve... ha telepedtek is oda oláhok, azok a székelekkel elannyira egybe olvadtak, hogy most a két Oláhfalunak 3500 lélekre menő lakói mind buzgó katolikusok, igen erkölcsös, szorgalmas tevékeny és értelmes nép.”¹⁰³ Bodó Gáspár véleménye szerint a moldvai románoknak gazdasági kapcsolatai voltak a székelységgel, kicserélvén termékeiket egymással. A Kárpátokon keresztül minden egy napi járóföld távolságra kunyhót építettek, amely pihenőhelyül szolgált. Ilyen állomásozó hely volt a Hargita lábánál – a mai „Cigánydomb” környékén – Oláh János kunyhója. Tekintettel a sok vadállatra, ez a kunyhó különleges módon volt megerősítve, szinte falszerűen körülvéve kövekkel és fenyőborona szálakkal. Az idetelepülő székelyek „Oláhfalának” nevezték el.¹⁰⁴

leten fekszik (Kis- és Nagy-Homoród, Vargyas, Nagy-Küküllő, Fehér-Nyikó). Központja Székelyudvarhely, mely a korábbi századokban az egész Székelyföld politikai és gazdasági centruma volt. Fontosabb kistájai a Homoród mente és az Erdővidék. Kósa 1982: 399-400.

¹⁰² Csíkszék az Olt felső medencéje, melyet a Keleti-Kárpátok és a Hargita vesznek közre. A Székelyföld legkésőbb betelepült vidéke, amelynek központja Csíkszereda. Területe két nagyobb egységre, Alcsíkra és Felcsíkra tagolódik. Az itt élők többsége római katolikus vallású. Csíkhöz tartozott még a két, földrajzilag elkülönülő medence, Gyergyó és Kászon.

¹⁰³ Orbán 1868: 74.

¹⁰⁴ Bodó 1992.

A védelmi célból idetelepített székelyek¹⁰⁵ a történelem folyamán számos kiváltságot, jogokat nyertek mind a magyar királyoktól, mind az erdélyi fejedelmektől. Így például „Báthori Zsigmond... az oláhfalviakat a disznódézsma alól felmenti, s az udvarhelyi várnagynak, Sygler Jánosnak rendeli, hogy az oláhfalviak erdeinek má-

¹⁰⁵ A székelyek 11-13. századtól önállóan fejlődő magyar népesség, melynek elsődleges településterülete a Székelyföld. Személynévként legelőször 1092-ben jegyezték fel, krónikáink az 1116. évi Olsava melletti és az 1146. Lajta menti csatában említik a székelyeket, mint a magyar sereg elővédjeit. Eredetüket nézve sok feltevés van, különösen a hun származás elmélete a legerősebb. Az Árpád-korban az ország különböző pontjain, a gyeplívonatok közelében éltek (például Baranya-, Szabolcs-, Abauj- és Pozsony megye környékén). A 11-13. század során Erdélybe költöző székelyek korábban Biharban, a Kőrösök mentén éltek. Rajtuk kívül a többi székely csoport a 15. század végére elvesztette különállását. A 11. században sűrűsödtek a besenyő betörések a Kárpát-medencébe, ami a Kárpátokig kiterjesztett magyar gyeplívonatok védelmét tette szükségessé. A bihari székelyeket a határ védelmére telepítették a későbbi Marosszék és Udvarhelyszék területére. A 13. században innen népesült be Csík. A későbbi Háromszék vidékét a Maros és a Küküllők mentén élt székelyek szállták meg. Aranyosszék területét 1260 körül kézdi származású székelyek telepítették be. A székelyek a 13. század végére az egész Székelyföldet birtokba vették. Eleinte nemzetségi szervezetben éltek, társadalmuk törzsenként 6 nemre és a nemek 4-4 ágra oszlottak. A föld köztulajdonban volt és évenként újraosztották. Domináns gazdasági tevékenységük a szilaj állattartás és a félszilaj állattartás volt. A határőrizetért cserébe nem kerültek földesúri fennhatóság alá, így társadalmuk és kultúrájuk viszonylag szabadon fejlődhetett. A 14-15. században megkezdődött a székelyek vagyoni differenciálódása, átalakult a társadalmi szervezet. A székelyek három rétegre tagolódtak: a nemesek (primorok), a lovas katonák (lófők) és a gyalogosan hadba induló közszékelyek. A 14-15. században a székelyek lakta területeken a korábbi nemzetségi szervezeti egységet területi felosztás követte, melynek során megalakultak a székely székek. A társadalmi ellentétek következtében a 15-16. században felkelések törttek ki. Az 1562-es felkelés a növekvő adóterhek és a kiváltságokat sértő jogtalanságok miatt kapott lángra, leverése után János Zsigmond erdélyi fejedelem a közszékelyeket megfosztotta kollektív szabadságuktól, jobbágysorba taszítva őket. A székelyek egy részének a 17. századi erdélyi fejedelmek visszaadták a szabadságukat, de többségük az 1848-as jobbágyszabadításig jobbágysorban élt. A székely szabadság tudata napjainkig fennmaradt. Székelyek nemcsak a mai Székelyföld területén élnek. A Kárpátokon túli Moldvába és Bukovinába a 17. századtól kezdve rajzanak ki székely csoportok, részben legelőt keresve, részben pedig az egyre növekvő állami adók és a földesúri elnyomás elől. A Székelyföldön 1900 körül mintegy 450 ezer székely élt, míg az 1960-as években ez a szám már több mint 600 ezer volt. A székelyek között kb. egyenlő arányban találunk római katolikusokat (30-35%), reformátusokat (30-35%) és unitáriusokat (20-25%). Kósa 1981: 593-594.

sok általi pusztítását akadályozza meg.”¹⁰⁶ Báthori István minden hadiadó, dézsma s közszolgálat alól felmenti, hogy „a tolvajokat és vadakat kiirtva a havason átvivő utat biztosítsák s az ott utazóknak szállást adjanak.”¹⁰⁷ De legnagyobb kiváltságait Bethlen Gábortól nyerték, aki „1614-ben minden taxa, dézsma, hadiadók, expedíciók alól kiveszi, s csak 1000 deszkának (évenként) Kőhalomba való szállítására kötelezi... Ugyanezen fejedelem 1618-ban minden eddigi kiváltságait helyben hagyja, sőt kiszélesíti; a szék tisztsége alól kivéve a fejevári curiától teszi függővé; felhatalmazza egyszersmind, hogy bármely hatóságnak, vagy magányosoknak is, ha jogaikban zavartatnának, fegyveres kézzel is ellenállhassanak. Ezen szabadalmakat megerősíti I. Rákóczy György 1631-ben.”¹⁰⁸ A fejedelmi kiváltságlevelek mellett Oláhfalú előjogait a törvényhozás is elfogadta. Oláhfalú privilégiumait I. Lipót is megerősítette, de a Rákóczi szabadságharc leverése után a két Oláhfalut Udvarhelyszék adójába bevonták. Az 1742-től 1867-ig tartó időszakban többször elvesztették, majd ismét visszanyerték önkormányzati jogukat. 1872-76-ig önálló törvényhatósági város volt. 1918-ig Szentegyházásfalú és Kápolnásfalú külön választói kerületet alkotott, utolsó képviselője Ember Árpád udvarhelyi tanár volt. Az első világháborúban a falú férfilakossága közül sokan a különböző harctereken estek el. Románia nemzeti-ség-elynyomó, és adópolitikájával megnehezítette és megkeserítette a lakosok életét. A bécsi döntés után a gazdasági élete a két községnek megromlott, mivel például Fogaras, Medgyes, Kőhalom elesett a szokott deszka-, feldolgozott faárúk piacaitól. A második világháborúban a férfi lakosság 70%-a a frontra került. A harctér és a fogság megtizedelte soraikat, sokan közülük nem tértek haza.

Szentegyházásfalú határában nagyon rossz minőségű a talaj, erről már a 19. században Orbán Balázs is beszámolt: „A havas alatti falúnak határa annyira silány, éghajlata annyira zord, hogy ott a legnagyobb szorgalom mellett is csak zab, árpa, pityóka (burgonya) és kender terem meg.”¹⁰⁹ A megélhetés egyik alapja az állattenyésztés. Szarvasmarhát és juhot tartanak jelenleg is, de már korábban is

¹⁰⁶ Orbán 1868: 72.

¹⁰⁷ Orbán 1868: 72.

¹⁰⁸ 1678. év nov. 17-én Gyula-Fehérváron tartott országgyűlés 7. cikke. Idézi: Orbán 1868: 73.

¹⁰⁹ Orbán 1868: 74.

„nagy kiterjedésű erdeiben a marhatenyésztést is igen nagy mérvben űzik”.¹¹⁰ A nagyobb gazdák pásztort fogadnak, ezeket cimboráságnak hívják. A pásztor fizetségként pénzt kap, „s a gazdáknak adja a sajtot, avval fizet. Van, amikor a gazdák, mikor jönnek a sajtért, kell vigyenek kukoricalisztet, kenyeret, pálinkát.”¹¹¹

A másik fontos tevékenység a fakitermelés, fafeldolgozás: „fakészítményekkel, csebrekkel, kádakkal, hordó-dongákkal, épületfákkal és deszkáikkal bejárják az országot s azzal gabonát cserélve térnek vissza családjaikhoz. Rendszerint egész karavánokban indulnak ki.” Tehát a deszkakészítés fő iparuk, ugyanakkor Szentegyházás-Oláhfalunak nem volt folyója, hová fűrészzeit, eszközeit elhelyezze. Lakosai tehát azon merész gondolatra jöttek, hogy a Nagy erdő aljában lefolyó Vargyas patakát és a vele egyesülő Halaságot roppant dugákkal (gátlás) eltérítvén eredeti irányától, bevették falujokba, s ekként adtak lételt a Nagy-Homoródnak, mely ezen eldugás nélkül nem léteznék.”¹¹²

Szentegyházásfalú a jelenlegi Szentegyháza város¹¹³ kb. 70-75%-át képezi, 935 család él itt, kb. 3500 lelket számlál. A lakosság több mint 90%-a római katolikus felekezetű, néhány család baptista és Jehovista.

¹¹⁰ Orbán 1868: 74.

¹¹¹ Király Sándor szentegyházi kántor szíves közlése, 1998. február

¹¹² Orbán 1868:74.

¹¹³ Bodó 1992. Az 1968-as egyesítést és várossá nyilvánítást követően több régi utcanevet is megváltoztattak. Szentkeresztbánya – a műúttól délre – a vasgyár megépítése óta létezik. Ez a város iparos része, ahol tömbházak is épültek. Településszerkezetében nem rendelkezik korábbi hagyományokkal, kiépülése az iparosítás következménye, tehát urbánus jellegű. A két városrész egyenlőtlen fejlesztése ellenére – ami legjobban Szentkeresztbánya aszfaltozott útjaiban nyilvánul meg – ivóvíz és földgáz szinte az egész településen van, ugyanakkor a csatornahálózat csupán 50%-ában készült el. Kábeltévé-hálózat és digitális telefonközpont bővítik az infrastruktúrát. A Szentegyháza déli végében egykor működő vashámornál egyesül a Vargyas-csatorna és a Rákos-patak, innen Kis-Homoród néven folyik tovább magára fűzve a következő falvakat.

A szentegyházi ördögbetleheemes és tárgyi világa

A szentegyházi farsangi maszkos alakoskodás¹¹⁴ elemzését többnyire az adatközlők szavait felhasználva végeztem. Mindezt azért tettem, hogy dokumentáljam, mennyire találóan, ízesen tudják magukat kifejezni, sokszor egy-egy szóban, kifejezésben mély értelmű gondolatokat kifejezve, megőrizve nyelvjárásuk szépségeit. Az adatközlők neveinek kezdőbetűit zárójelbe, az idézett szöveg mögé írtam.

A szokás elnevezésének magyarázata

Az adatközlők szerint azért nevezik ördögbetleheemesnek, mert négy ördög szerepel benne. Arra kérdésre, hogy miért szerepel az elnevezésben betlehem szó is, az egyik adatközlő azt mondta, hogy ebben is szerepel egy angyal, mint a karácsonykor előadott angyalbetlehemezésben.¹¹⁵ *Ördögbetlehem, hogy négy ördög játszott benne, mert ugyan így hínák, hogy Dúsgazdag játéka. Az ördögök félemlítették a Dúsgazdagot és a Dúsgazdag vendégeit, ezek fenytették a Dúsgazdagot, az asszonyt, a vendégeket.* (H. A.)

A szokás szereplői: kiválasztásuk illetve vállalkozásuk a szerepek eljátszására

A szereplők¹¹⁶ kiválasztását illetve vállalkozását a különböző szerepek eljátszására több tényező befolyásolhatta. Kérdéseim arra

¹¹⁴ A farsangi játékok jellegzetes, változatos csoportját alkotják a maszkos alakoskodások, dramatikus játékok. Farsangi álarcos játékokról már a 15. sz.-ban Temesvári Pelbárt ferences szerzetes tudósít. A krónikások azt is feljegyezték, hogy Mátyás király Itáliából hozatott álarcokat, ekkorra tehető elterjedése is. Nagy farsangolás folyt II. Lajos udvarában is, ahol 1525-ben álarcosok jelentek meg, még maga a király is ördögi álarcot viselt. A 16. századtól emlegetik a maskara szót, amely az olasz *mascherából* ered. Tátrai – Karácsony-Molnár 1997: 50-51.

¹¹⁵ Karácsony-Molnár 2004c: 81-89.

¹¹⁶ A dramatikus szokásokban, népi színjátékokban részt vevők megjelölésére nem minden tekintetben egyértelmű a *szereplő* megjelölés. Ez többnyire a hivatalos színházban használt fogalom, illetőleg ezen a ténylegesen szerepet alakítót értjük. Ilyen alakítással a dramatikus szokások jelentékeny részében nem találkozunk. A színjátékszerűbb, összetettebb, előkészületet, szervezést, rendezést kívánó, dialógusokra épült játékokban azonban a játékos, az alakoskodó személy az eredeti értelemben vett szereplőnek is tekinthető. Ujváry 1990: 275.

irányultak, hogy mely tulajdonságok alapján történt mindez. Többek közt fontos volt az értelmi képesség. Plutónak, a nagy ördögnek hosszú és nehéz szerepe volt, ehhez gyors és jó felfogóképesség kellett. *A fizikai adottságok is közrejátszottak, például a Dúsgazdag magas és kövér kellett legyen. Há például a magasság, há' például a Dúsgazdagot úgy választottuk, hogy nagy kövér ember volt. Nagy bendeje vót neki. (B. I.)*

A Dúsgazdagnének és az Angyalnak nőies, illetve lányos arca kellett legyen. Az értelmi képességek és a fizikai adottságok megletének feltétele együtt is jelentkezhetett. Plutó erős hanggal is kellett rendelkezzen, hogy a szerepének megfelelően tudjon beszélni. *Akkor a nagyördögnek pedig olyan hangja vót, hogy irtózni lehetett tőle. Olyant korrantott, hogy mikor egyet korrantott, az ember azt hitte, hogy a szíve mindenkinek áll meg. Vastag, rekeszes hangja vót. Akkor a skorpiós ördögnek is jó, odavaló hangja volt. (B. I.)* A skorpiós ördög saját magáról a következőt mondta a szerep kapcsán: *egy cseppet nagyszájú vagyok, vagyis olyan hangos, ezért tartotta magát alkalmasnak a szerep eljátszására.*

Érzelmi motiváció lehetett a gyermekkorban tapasztalt jó élmény: *...úgy szöktünk bé az udvarba, az ablakból is lestünk. Mert valami kicsit fizetnünk kellett, nemigen volt miből, máskor közöttük bebújtunk, s akkor csípkedtek meg az ördögök. Gyermekkoromban láttam az ördögbetlehemet, 1985-ben hívtak a Dúsgazdag szolgálójának, hogy vállaljam el a szerepét, szívesen elvállaltam. Jó élmények voltak a gyerekkoromban, mikor láttam, hogy adják elő. (F. P.)*

A jó társaság, az együttjátszás öröme, a tréfálkozások, viccek, amit a falu között vittek véghez, mind hozzájárulhattak, hogy egy-egy szerepet elvállaljon valaki. Voltak olyanok, akik a szórakozás, a mulatság kedvéért álltak be a játékba, főként 1985 után, amikor már javarészt házasemberek vettek részt a szokásban. *Hitványak vótunk, nem vót amit dícsérjek, eljöttünk, örültünk, hogy kiléptünk a hámból, s aztán az ördögé vótunk, dombérozunk. Bármennyire vót otthon békesség a családban, amikor az ördögbetlehemnek vége lett, akkorra a békességnek is vége lett. Mikor hazamentünk, s fáradtak vótunk, le kellett, hogy feküdjünk, utána ettünk, de vót aki úgy ki vót nyúlva, hogy haza sem ment. (K. J.) Há' igen, me' a társaság ott vette a bort. (F. P.)* Az is megtörtént, hogy egy kocsmában kértek fel valakit a szerep eljátszására: *...lázári szerepet játszom. Munka után a kocsmában, italozás közben*

kaptam ezt a szerepet. Ez úgy történt, hogy bementünk többek között egyszer a kocsmába... a társaságért szereltem bé. (M. Á.)

A feleségek viszonyulása a férjek kimaradásához változó volt. Olyan is akadt, aki nem engedte ...*aztán néhány embernek csak erőszakosabb volt a felesége, s nem engedte el. (K. J.)* A többség túrte, elnézte férjének, de voltak olyanok is, akik nem mindig nézték jó szemmel a szokás előadásával együtt járó mulatságokat. *Há' közbe az enyém Tűrő Tamás asszony volt, de azért sokszor kibontakozott. Há' hogyne, aszongya, vénembőr vagy te már az ilyesmihez, ne foglalkozz. (D. J.)* *Hát én nem bírtam vóna ki, ha az asszony vette vóna föl a kimaradásokat, amit ugye csináltunk mi is. Jaj, az aztán megértette. (D. A.)* *Én, ha benne vótam, nekem nagyon jól telt, de a feleségemnek már nem igen jól telt, mert az otthon volt. (K. J.)* *Volt, aki megértette, hogy a közért (ti. közösségért) tenni kell. (F. P.)*

Azok szereplők, akik 1996-ban a játékban részt vettek, a szokást egyedülállónak tartották. *Büszkék voltak arra, hogy játszhattak benne. Ez egy jó élmény, mert ilyent, no még betlehemöt láttam eget a tévébe', de ilyen betlehent hun lát? Kántor is összevissza tanítsa, a tanügy es, de ilyent nem csinálnak. (B. I.)* Erősítette ezt az érzést, hogy a falubeliek többsége is nagyra tartotta az ördögbetlehemest, bár akadnak olyanok is, akik nem ismerték el: *minek valók, nincs egyéb dolguk, hogy evvel foglalkoznak.*

A Gazda felkérése az ördögbetlehemes „kitanítására”

Általában a szereplők közül *szervezkedtek* össze néhányan, és keresték meg azt az embert, akiről tudták, hogy már korábban is volt Gazda,¹¹⁷ vagy szerepelt a játékban. 1950-ben Hatos Istvánt kérték meg, hogy „tanítsa ki” a szereplőket. Nála volt egy ponyvanyomtatvány, ugyanis az 1930-as években is ő volt *Gazda*.

Dániel Antal¹¹⁸ az 1950-es években a Halál szerepét játszotta. 1985-ben megkérték, hogy a Gazda feladatkörét vállalja el. *És akkor egy olyan fiatal gárda került, hogy eljöttek hezzám, Imréék, no*

¹¹⁷ A többszereplős, dramatikus játékoknál fontos szerepe lehet a szervező, betanító egyéneknek.

¹¹⁸ Dániel Antal 1931-ben született. Először 1949-ben az ördögbetlehemezésben mint Halál szerepelt. 1951-ben mint nagy ördög, 1957-ben és 1985-ben, 1996-ban mint Gazda vett részt a játékban.

maga, úgy akarjuk, aszongya, hogy egy ördögbetlehemet tanuljunk, és maga vegyen kézre és tanítson ki minköt, és ajánlkozunk, és szót fogadunk magának, akkor tanuljuk ki és a faluba játszódjuk meg. (D. A.) A Gazda mondta meg azt is, hogy milyen kellékeket, maszkokat szerezzenek be. Előfordult az is, hogyha nem úgy próbálták, ahogyan kellett, akkor a Gazda visszalépett, s nem vállalta, hogy a csoportot kitanítsa. (9. kép)

A próbák időtartama, helyszíne, rendje

A próbák rendszerint a farsangi időszak utolsó két-három hetében zajlottak. Az utolsó héten már a szerepek szerinti öltözetekben, maszkokban próbáltak – általában egy idősebb ember, vagy házaspár házában. Ez csak 1985 után módosult, amikor a próbák már a hittanteremben zajlottak, ahol aztán elő is adták. A próbák végén egy mulatságot tartottak, ezen csak azok vehettek részt, akik a szereplői voltak a játéknak. Ilyenkor a szokáshoz tartozó dallam gyakorlására is sor került, valamint egyéb világi énekeket is énekeltek.

Verbális kód: a szokás szövege

A szereplők és a falubeliek elmondása szerint a 19-20. század fordulóján volt egy „könyv”, feltehetően egy ponyvanyomtatvány. 1984-ben Menyhárt Károly – aki a játékban Voluptás, az első vendég szerepét játszotta –, rádöbbsent arra, hogy ahhoz hogy újra fellevenítsék az ördögbetlehemezést, első lépésként meg kell találni a szokás szövegét. Tudta, hogy kell lennie valahol egy „könyvnek”, amelyből korábban a szerepeket tanulták. Hosszas keresés után Balázs Jánoséknál a „legyesben” – a nyári konyha padlásán –, valamint Dániel Antalnál rá is talált néhány lapra. (10., 11. kép)

Ez utóbbi személy a szokás szervezését, irányítását is elvállalta és emlékezete alapján kiegészítette a szokás szövegének hiányzó részeit, majd egy füzetbe lemásolta az egészet. A szokásszöveg alapján mindenki leírta a szerepét, s megtanulta. Ezután úgy próbálták, ahogy a szerepek követték egymást. Ahol a Gazda hibát talált, ott megállította és előről kellett mondaniuk a szöveget, amíg nem tudták jól. 1985-ben a hittanterem színpadán a játék előadása előtt elmondott szöveg a következő volt:

Tisztelt kedves Nézőközönség!
 E példánkat bemutatjuk
 Egy Dúsgazdag című szerepjét
 Hogyan vígad egy dúsgazdag életébe
 Éppen most van sürgés-forgás az ebédlőben
 Talán én magam is ott leszek a nagy vendégségben,
 Nem tart az sokáig, csak egy pár táncig,
 S jön a halál s bekoppan még ő is.
 De nem a nagy dínom-dánomért életének
 Hanem a Dúsgazdag számonkéréséért
 Egy kis csendességet kérek
 Hogy megérthessék a szerepünknek az értelmét.

A tárgyi kódok: a szokástárgyak, a maszkok beszerzése, elkészítése

A tárgyi kódok közé a szokástárgyakat sorolom: a kellékeket, a ruhákat, a maszkokat.¹¹⁹ Miután a szereplők összeálltak, a következő feladatuk mindezek elkészítése illetve beszerzése volt. Az 1950-es évekből csak az egyik ördög álarca maradt meg. Ezért 1985-ben, amikor újra elő akarták adni az ördögbetlehemest, akkor a visszaemlékezések alapján, valamint egy 1949-ben készült fotó segítségével készítették el a különböző maszkokat, kellékeket. Segítségükre volt még az is, hogy éltek még olyan emberek, akik az 1950-es években részt vettek a játékban, vagy nézőként megfigyelték. *Nem mondta senki az előadások után, pedig megnézték az öregek is...*, hogy valami nem úgy volt, ahogyan régen.

1985-ben, a szokás felújításakor az öltöztetőnő szerezte be a régi vitézkötéses székely ruhákat, ami faluban már nemigen volt fellelhető. Az ördögök és a Halál álarcát egy idős asszony, Oláh Anna készítette el. Nem volt férje, *baktalan asszonyként* volt ideje ilyenmire. A játék végeztével minden szereplő hazavitte a saját ruháját, álarcát. Az Angyal koszorújára az öltöztetőnő ügyelt, a többi ruhát

¹¹⁹ Az alakoskodó játékokban a szereplők gyakran *álarcot* viselnek, mellyel az arcukat elfedik vagy elváltoztatják. Az Európa nagy részében ismert faalarcok a magyar népi kultúrában csak elenyésző szerepet játszanak. Általában bőrből, textíliából, nem maradandó anyagokból (korom, liszt, méz, toll) készült alarcokat használnak. A magyar néphagyományban a maszkot nem önmagában viselik, hanem a szereplők testét elfedő öltözettel együtt.

mindenki *maga csombolyította haza, tette félre. Volt, hogy az egerek összerágták, akkor újra kellett készíteni.*

Az akusztikus kódok elsajátítása, gyakorlása

A szokás akusztikus kódjaihoz a szokás dallamai, a furulyakíséret, a Kulcsár harsogtatása, az ördögök kellékei közül a szarvuk közt lévő pergők, a kínzóeszközök hanghatásai és az ördögök morrantásai tartoznak. Ezeket a szereplők a visszaemlékezéseik, gyerekkori élményeik alapján idézték fel, illetve próbák során gyakorolták. Az elsajátítást a személyes élményeik is segítették, például az egyik ördög szereplő, mivel foglalkozása pásztor volt, a farkasok hangját utánozva tanulta meg a morrantást. *Pásztor vótam, s hallottam a farkasok ahogy orgonáltak. Hát ez olyan egyszerű. A farkasok orgonáltak, s a kutyák utánozták. Ennél egyszerűbb semmi sincs.* Az ördögök morrantásának elsajátítása külön gyakorlást kívánt. Bizonyos szavaknál, például a pokol szónál és az utcán ijesztgetésképpen félelmetes, hörgő hangokat adtak ki. *De a négy ördög milyen morrantott, még a pad is mozgott. Belé kellett jönni. Mikor bementünk a bodegába (a kocsmába), Francini', a füstös bodegába, akkor olyat tudtam morrantani, hogy reszketett a szék.*

A szokáscelekmény gyakorlása

A szokáscelekményhez tartoznak azok a mozgások, amelyek az ördögbetlehemes eljátszásakor előfordulnak. Ezek két csoportba sorolhatók, aszerint, hogy a szokás szövegéhez közvetlen kapcsolódnak-e, vagy sem. Egy részük nem kötődik a szokásszöveghez, hanem például az utcai vonuláskor játszik szerepet. Ezek azok a kevésbé kötött mozdulatok, mozgások, amelyek a hagyományozódás során vissza-visszatérő elemekkel átszóttek, például az ördögök felmászása a tornácra, kerítésre. A másik része a szokás szövegének elhangzásakor tölt be szerepet. Például amikor az Isten szónál az ördögök valamelyike az ég felé mutat, vagy ugyancsak az ördögök a szokás szövegének megfelelő utánozó mozdulatokat tesznek a Dúsgazdag kínzásakor.

A szokás szövegének megtanulása után következett a különböző mozdulatok, gesztusok, mozgások elsajátítása, ami a szereplőktől

igen nagy pontosságot, egymásra figyelést kívánt. A Gazda mutatta meg a megfelelő mozdulatokat, ugyanakkor a szereplő önmagát is kellett fejlessze. *Amíg nem tanulta meg a verset, akkor a mozdulatokat sem lehetett megtanítani. Avval volt a legtöbb baj, a mozdulatokkal. A vers után mozdul meg. Vannak figurái. (D. A.)*

A szokáscelekmény ideje, helyszíne

Az ördögbetlehemest az 1950-es évekig a farsang¹²⁰ utolsó három napján adták elő házról-házra járva. A szereplők már korán reggel, hét órakor összegyűltek valamelyik háznál. *Húshagyat előtt, már három nappal kezdük el járni a faluközt, a házaknál adtuk elő. (D. A.)* Ezt követően húshagyókedden mulatságot tartottak, ami éjfélig tartott, hiszen másnap már hamvazószerda volt, kezdődött a nagyböjti időszak. A böjti időszakot szigorúan betartották. Ez megnyilvánult abban is, hogy zajos mulatságot nem rendeztek, nem főztek zsíros ételt.

A szokás egyik helyszíne az utca volt, ahol a játék különböző, spontán eseményei is zajlottak. Az ördögök és a Halál ijesztgették a falu népét, tréfálkoztak velük, időnként egy-egy házba is befutottak. Az ördögbetlehemest a házakba betérve adták elő. Ahol volt 6x6-os méretű szoba, a közeli házakból is összegyűlt a szomszédság. *Ahol nagyobb házak voltak, mer' régebben 6x6-os szobák voltak, s abban volt két ágy esetleg, s egy tálas, s egy kanapé s egy asztal, s egy fűtő, oszt csak annyi bútor vót, szőnyeg nem vót, egyszerűség vót.*

¹²⁰ A magyar farsangi szokások a középkorban honosodtak meg. A királyi udvarban olasz és francia hatás érvényesült, a polgárság körében pedig német. A szokások egyes elemeiben fellelhetünk antik görög, római, szláv, germán pogány elemeket. A farsang német eredetű szó, mely eredetileg csak a böjt előtti napokat jelöli. Magyar elnevezésként a 15. században tűnt fel. Van olyan nézet, mely szerint a hazai németiségtől vettük át. A farsang évenként ismétlődő, rövidebb-hosszabb ideig tartó időszak, amelyet évszázadok óta az evés, ivás, lakodalmak, disznótorok, jelmezes felvonulások jellemeznek. Az egyház az ördögök ünnepének tartotta és tiltotta, de gyakran a világi hatóságok se nézték jó szemmel a farsangi kicsapongásokat. A farsang *vízkeresztől* a – húsvétot megelőző negyven napos nagyböjt kezdetéig –, *hamvazószerdáig* tart. A farsang hosszu is lehet és rövid is, attól függően, hogy mikor van húsvétvasárnap. Ettől a naptól kell visszaszámítani negyven napot, s így állapítható meg a nagyböjti időszakának kezdete, hamvazószerda. A farsangi három utolsó napja: *farsangvasárnap, farsanghétfő és húshagyókedd*. A legtöbb szokás ezekben a napokban volt. Tátrai – Karácsony-Molnár 1997: 50.

Ott aztán tréfálkoztak az ördögök, ahogy tudtak, az asszonyokat szorongatták fel az ágyra, s ott rikojtoztak jobbra-balra (K. Jné).

1985-ben a hittanteremben adták elő a szokást. Néhány házhoz is elmentek titokban, ahová előre meg volt beszélve, hogy várják őket. Ekkor már az utcán nem énekeltek, hiszen tiltva volt maga a szokás. Civil ruhába átöltözve mentek el a megbeszélt helyekre és ott a helyszínen öltöztek fel szerepeik szerint.

A szereplők vonulása az utcán

Az 1950-es évekig a Kulcsár haladt a csoport előtt. Egy nyolcágú ostorral nagyokat harsogtatva felhívta a falu népének figyelmét, hogy jönnek az ördögbetlehemesek. Az utcán az *Egy Dúsgazdag ember...* kezdetű éneket énekeltek. Elöl ment a *szebbje*: a Gazda vezetésével a Dúsgazdag, Dúsgazdagné, a két vendég, a szolga, Ábrahám és az Angyal. Hátralát a *csúfabbja*:¹²¹ vagyis az ördögök és Halál. (12. kép)

Az ördögök és a Halál feladata volt a különböző tréfák üzése, a báméskodók, falubeliek ijesztgetése. Bekukucskáltak, bekopogtattak az ablakokon, ijesztgették az utcán a kíváncsiskodókat, *szembeneztek velük, megfutamították őket, a szánkózó gyermekeket megcsipkedték.* A Halál a kaszával, az ördögök pedig a kínzóeszközeikkel ijesztgették a báméskodókat. *A Halál hátul eregelt a nagy kaszával, ütögette, hogy leváglak, elviszlek. Aztán így menegettünk, jártunk.* Felmásztak különböző helyekre, például tornácra, fára. (13. kép)

¹²¹ Az álarcnak, jelmeznek többféle elnevezése ismert már a 16. században. Ilyenek elsősorban az álorca és a gyakran használt „csuf ruha” kifejezés. Ekkor használatos a maskara szó is (az olasz maschera-ból). A csuf szó bohóc-mulattató jelentésével Kardos Tibor foglalkozott *A trufa* című tanulmányában. „A csufság – írja – az olasz eredetű mulattató típus, a csuf-ok nevéből vezethető le és gúnyos színjátékot jelent.” Kódexeinkben gyakran találunk e kifejezésre. A Virginia kódex szerint „ez világi csufok, ez földi urakat szórakoztatják”, az Érdy kódex világi csufokat, a Pozsonyi Krónika tubás csufokat említ. A „csuf ruhában öltözni” kifejezés „jelmezt, álarcot öltetni” értelemben fordul elő Telegdi Miklós egy húshagyóra szóló prédikációjában: „Gondollyátok meg, mely éktelen dolog az istennek hasonlatosságára teremtett orczátokat az ördögnek ábrázatására fordítani, chufokat, bolondokat ti magatokból chénálni!” Többször emlegeti a csufokat Bornemisza Péter is, aki a híres csufokat: Eulenspiegel, majd Orlandót idézi. Másutt trágár és penészes csufrágról beszél. Dömötör 1983: 87-89.

Bementek hívatlanul is a házakba, különösen oda, ahol „hitványabb” ember lakott. *Egyiknek volt egy skorpió, fúró, s a másíknak egy kicsi lándzsa, s avval futtak neki. Másik helyt volt olyan tornác, ott felmáasztak, bémentek, össze-vissza futkároztak, s avval futtak ki. Ahol ablak nyitva volt, bémentek, össze-vissza futkároztak, s avval futtak ki, s akkor jöttek utánunk... Már a kicsi és a nagy ördögök ijesztegették a népet. Osztán a falu között voltak viccek sok helyen. Sok helyt a régi tornácra kikönyököltek, volt emeletes is. Hát fiatalok voltak a kicsi ördögök. Azok nem vették észre felül, hogy a kicsi ördög mászik fel, felmászott a kicsi ördög, egyet szembenezett vele, s egyet kurjantott, akkor hason csúsztak be a szobába, úgy megijedtek, s arra egy nagy mulatás lett. (D. A.) (14. kép)*

A cigányok ijesztgetését külön kiemelték visszaemlékezéseikben, úgy tartották, ők különösen félték az ördögöktől. Az 1950-es években egy *Fehér Virág* nevezetű cigányasszonyt úgy megijesztettek, hogy *hat métert négykézláb ment, másokat megfutamítottak.*¹²² (15. kép) Az utcán vonulva különböző tréfákat űztek: például a kemencébe az ördögök tréfából ismét a tűzre tettek, hogy ne tudják bevetni a kenyeret. *Volt a víz (patak), amellet egy fűttő (kemence), most már el van bontva. Osztán az asszony süttött, mi meg jöttünk ide a szomszédba eléadni, Pillants Domokosné, hogy így mondjam én is, no. S a kemence tüzit elverte, mikor a kemence tüzit elverik, akkor kell behányini a kenyereket... én beszöktem a sütőbe, s még egy öl fát reá húztam a szénre, s akkor már nem lehetett a lepényeket bevetni. (B. J.)* Máskor éppen ellenkezőleg, egy vödör vizet zúdítottak a kemencére, szintén a gazdasszony bosszantására, hogy aludjon ki a tűz. *Az ördögök viccelődnek, mikor van az ördögbetlehem a falusi népekkal. (16. kép) Egyikszér úgy csináltak, hogy égett a kemence tűzzel, ahová az asszonyok a kenyeret szokják betenni. Két ördög beszaladt oda, s egy veder vizet ráöntött a tűzre, úgyhogy a tűz kialudt. Mikor ment a házi néni, hogy vesse be a kenyeret, hát sírva jött ki, mert ki volt aluva a tűz. Az ördögök félrebújtak, s nevték, hogy a néni hogy siránkozik. (K. Jné)*

A tréfák a viszonzásaként néha az ördögök is megkapták „jutalmukat”. Némelyik lefittyedt szarva mutatta, mennyire „örültek”. Tartós harag sohasem volt az ilyen jellegű csínytevések miatt. S én

¹²² A felszegi falurész végén van az ún. Cigánydomb nevű rész, ahol a cigányok laknak.

ehelyt megbújtam az András György kapujába, ne, s lestem, s bément Józsi, há' mikor jő ki, hát az egyik szarva hiányzik, le van fittyedve, há' leütték, az egyik szarvát. (B. I.) (17. kép)

Engedélykérés, bekéredzkedés a házakhoz, a szokás eljátszása

Az 1950-es évek végéig a Kulcsárnak szóltak, hogy melyik háznál adhatják elő a játékot. Általában tíz helyre mentek el egy nap, minden ötödik, hatodik házba hívták be őket. Amikor megérkeztek a házhoz, ott már a házigazda fogadta őket. Többnyire a szomszédok is összegyűltek. Volt, akinek már a szobában nem is jutott hely, hanem az ablakból figyelte az eseményeket. Amikor a házakhoz megérkeztek a szereplők, akkor a következő rövid párbeszéd zajlott le a Kulcsár és a házigazda között.

– Dicsértessék a Jézus Krisztus! Befogadják az ördögbetlehemest?

– Mindörökké ámen! Szívesen fogadjuk, tessék bejönni!

Az ördögök és a Halál, amíg a szerep szerint nem került rájuk sor, kint váraoztak az udvaron. Közben főként a *két kicsi ördög kint sikatolt, mint a sikat macska*, vagyis körbeszaglászott, mit lehetne elcsenni a kamrából vagy a hójából, azaz a padlásról. Kolbászt, kenyeret, máskor aludttejjet, lekvárt, egy esetben még a frissen sült töltött tyúkot is elemeltek. Úgy tartották, ezek hozzátartoznak a játékhoz és ezért nem volt szabad megsértődnie vagy haragudnia a házigazdának. Betérve a házba a következő sorrendben ültek le az asztal mellé, illetve a lakószoba utcai oldala felé eső részre a szereplők: az Angyal, a Dúsgazdag szolgája és a két vendége, Dúsgazdag, Dúsgazdagné, Ábrahám, valamint a Gazda. Az öltöztetőnő többnyire az ágy előtt lévő székre helyezkedett el. Ábrahám a játék kezdetekor a konyhában várt. Az asztal háziszóttessel volt leterítve, rajta bor, poharak, sütemény volt.

A következőkben néhány jellegzetes részt idézek a szokás szövegéből.¹²³ Az első rész a Dúsgazdagnál történő lakomáról szól. (18. kép)

VOLUPTÁS *(Feláll, Ébrétás felé fordulva mondja:)*

Mi is Ébrétás jer menjünk egy udvarba,

Egy nagy gazdag ember *(a Dúsgazdag felé fordul)*

¹²³ A szokásszöveghez kapcsolódó gesztusokat, mozdulatokat is leírtam.

hítt minket házához. (*Visszafordul Ébrétás felé*)
 Úgyis kedvem vagyom mostan lakomához
 szép pádimentomon való táncoláshoz.
 (*Ujjaival csettint egyet, mulatozásra jellemző mozdulatot tesz, majd leül.*)

A mulatozást Lázár jövetele szakítja félbe, aki alamizsnáért könyörögve az asztal alá esik (5. ábra).

LÁZÁR (*Belép az ajtón, majd asztal felé lépked, kissé bizonytalanul.*)

Jaj, hogy elgyengültem,
 Hogy forog körültem,
 Mindjárt a lábam sem bírja gyenge testem.
 Bár eszek egy-két morzsát,
 Vagy egy kis csontocskát találnék a földön
 Helyre jönnék rögtön.
 De jaj, itt lesz végem,
 Érzem itt lesz végem,
 Itt kell a gazdagnál elpusztulni éhen. (*Beesik az asztal alá.*) (19. kép)

DÚSGAZDAG

Hangos muzsikáknak szűnjék meg zengése,
 Félő rám ne teljék angyalnak intése,
 Rút sárga állatnak (*A Halál a kaszával megjelenik az ajtóban, majd egyre beljebb jön, közben kaszájával suhint.*) tetszik jelenése,
 Olyan, mint halálnak annak lépése.

HALÁL

Nézz rám! Én vagyok az a rémítő sárga halál.
 Kezembe is akadsz, megtölt már a pohár!
 Nosza, siess hamar, ne késleld utamat,
 Mert nem szalasztom el én kiszabott órámat,
 Nem látod-e, felhúztam én erős karomat,
 Nyakadra is vetem ezentúl kaszámat. (20. kép)

Az Angyal a kezében tartott zöld ágból készült csokorral – mely hímzett zsebkendőbe van kötve –, próbálja védeni a Dúsgazdagot a két kicsi ördögtől, akik időközben megjelennek a szobában.

DÚSGAZDAG (*A Dúsgazdag maga elé nézve az asztalnál mondja:*)

Óh, hogy szólhatsz, higgyed elköltünk már arról
 (*a két kicsi ördög a Dúsgazdag felé közelít, kínzóeszközét felé nyújtva, az Angyal a kezében tartott csokorral próbálja távol tartani őket*),
 Szintén azért nekem jövődő dolgomról.

Hogy nem gondolkoztam az állapotomról,
Meg sem emlékeztem soha halálról.
Hogy még erre jussak, jaj soha sem tudtam
Hogyha tudtam is vele nem gondoltam.
Hogy pokol (az ördögök morrantanak) is legyen,
Csak meg sem álmodtam,
Mást magamhoz képest semminek tartottam.

A Dúsgazdag felesége hosszan búcsúzik férjétől. Belép a szobába a két nagy ördög is. Az egyiket, Plutót a Halál láncon tartja. Deamonés, a másik nagy ördög a beszédet félbeszakítja.

Az Angyal ismét a Dúsgazdag védelmére kel. (21. kép)

ANGYAL *(Az ördögre, Deamonésre nézve mondja:)*

Hallád gonosz Sátán, ne siess elkapni,
Testéből a lelket menten kiragadni,
Senkit Isten mennyből nem akar kihagyni,
Krisztus életet jött mindenkinek adni.
Mindenért jól tudod az Úr Krisztus megholt,
Kit önnön képére, mint ezt, teremtett volt.
Nem érdemel talán azért örök pokolt *(az ördögök morrantanak),*
Isten felől gyakran éltében ez is szólt. (6. ábra)

Az Angyal próbálja távol tartani a Dúsgazdától az ördögöket. Deamonés, a nagy ördög fejére olvassa a Dúsgazdag bűneit, most már fenyegető mozdulatokat tesz kízóeszközével, a skorpióval. (22. kép)

DEAMONES, AZ ÖRDÖG *(A Dúsgazdag felé fordulva mondja, az összecsu-
kott skorpiót a kezében tartja, az ördögök a szöveg tartalmának megfelelő mozdu-
latokat tesznek, miközben hol előre, hol hátra lépnek.)*

Úgy vagy, mindennek ő üdvösségére
Isten igyekszik nem veszedelmére,
De ki jutni akar a boldog örömré,
Nem úgy visel gondot, mint ez ő lelkére.
Igaz az is Krisztus meghalt mindenekért,
Még fizetést tett minden bűnösökért *(körbemutat kezében a skor-
pióval),*
De használatosan csak a megtérőkért *(fenyegető mozdulatokat tesz
a skorpióval),*
Szent penitenciát, kik tartanak azokért.
Ez pedig életét hasonló latrokkal, *(előrelép, dobbant és fenyegető
mozdulatokat tesz a skorpióval)*

Töltötte idejét gyilkos paráznákkal.
Csak hejehujával, tánccal, tombolással,
Nagy sok nyulazással és agarászással.
Melyekben nagy híven mi is ott csüngöttünk *(a többi ördögre mutatva mondja)*,
Éjjel-nappal vele csak részegeskedtünk *(a két nagyördög olyan mozdulatot tesz, mintha inna)*.

Az Angyal ezt követően már nem védi a Dúsgazdagot. Az ördögök a Dúsgazdag felé közelítenek, Plutó úgy tesz, mintha kardját élesítené, ezzel jelezve, hogy készülődik a kínzásra. A Dúsgazdagot a szoba közepére állítják, eközben Plutó előrerohan az őt láncon tartó Halállal együtt. Lábával dobantva folytatja a Dúsgazdag bűneinek felsorolását.

DRUMÓ

Uram, Plútó, ímhol hozzuk *(a Dúsgazdagot a szoba közepére állítják)* a gazdagot,
Csúreiben láttunk egynéhány asztagot,
De nagy fősvényiségében annyira megaggott,
Hogy a lénián is régen kívülhágott.

PLÚTÓ *(Előrerohan a Halállal együtt, aki láncon tartja, közben a lábával dobant, a szöveg alatt az ördögök végig a Dúsgazdag felé szúrnak kínzóeszközökkel.)*

Egészséggel gazdag! Hozzánk miért jöttél?
Istentől nagy jót te éltedben vettél,
De önéki soha te nem könyörögtél,
(Kínzóeszközöket tagadólag megrázzák az ördögök.)
Jól vagyon s akarom, hogy társunkká lettél *(a többi ördögre mutat)*.
A szegény Lázáron meg nem könyörültél, *(az ördögök Lázár felé mutatnak)*

Várj, majd torkodra forr, amit ittál, s ettél.

Ezt követi a Dúsgazdag kínzása: a szokás szövegét az ördögök végig a szöveg tartalmát megerősítő gesztusokkal, mozdulatokkal kísérik. (23. kép)

PLÚTÓ *(Az ördögök kínzóeszközöket végig a Dúsgazdag felé szúrnak, illetve a skorpiót csattogtatják.)*

Nosza hamar mérges skorpiókat,
Mammon hozz néki tüzes vasfogókat,
Éles borotvákat, nyársat, vashorgokat,
Mindenféle hegyes kínzó szerszámokat.

Gyorsan töviságyat vess Drumó néki (*kardjával a földre mutat*),
 Rút féregekkel minden velejét szívasd ki.
 Fogát is mind egyik siess hamar vond ki (*kardjával a fogára mutat*),
 Ne tégyen kímélést rajta soha senki.
 Hevítésétek immár a Tantalus kardját (*a lándzsát és a kardot ekkor keresztbe teszik*),
 Vasfúrókkal fúrják által az ő agyát (*a Dúsgazdag feje felé mutatnak*),
 Kóstolja, ha jó-e örök tűznek lángját,
 Érezze pokolnak mindenféle kínját (*az ördögök morrantanak*).
 (24. kép) (7. ábra)

Végül a Dúsgazdag Ábrahámhoz fordul segítségért, aki az asztalnál felállva hallgatja.

DÚSGAZDAG (*Ábrahám feláll, a Dúsgazdag Ábrahám felé fordul, úgy mondja:*)

Mégis megpróbálom. Oh, Uram könyörülj;
 Szegény nyomorultat engem el ne kerülj.
 Szörnyű kínjaimnak, kérlek, hogy ne örülj;
 Oh, Atyám Ábrahám! Rajtam most könyörülj.
 Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt,
 Mert iszonyú lángban gyötröm, és ez árt,
 Mártsa meg kisujját vízben, ha ide várt,
 Talán én nyelvemnek kis hűséget ez ad.

ÁBRAHÁM (*A Dúsgazdag felé fordulva mondja:*)

Fiam emlékezzél: világon létedben,
 A te javaidat elvetted éltedben.
 Lázár és a gonoszat, s mostan ő örömben,
 Te pedig kínlódsz nehéz gyötrelemben.
 De ennek felette közöttük s köztetek
 Így közbevetések megerősítették.
 Hogy innét mitőlünk oda nem mehetnek,
 Sem pedig töletek ide nem jöhetnek. (25. kép)

A játék legvégén az ördögök és a Dúsgazdag a szoba közepén állva, a többiek ülve éneklük az „*Óh búlátott, sok kint vallott gyarló testem...*” kezdetű éneket, mely a kézzel írt füzetben „*Siralma a pokolbeli gazdagnak*” néven szerepel. Az ének közben az ördögök időnként a Dúsgazdag felé nyújtják kínzóeszközeiket, illetve felé mutatnak.

SIRALMA A POKOLBELI GAZDAGNAK

Óh búlátott, sok kínt vallott gyarló testem,
 Mily nagy kínba, siralomba érted estem
 Éjjel-nappal, jajgatással magam csak vesztem, süllyesztem.
 Óh, hervasztó, sok fonnyasztó nyavalyáim,
 Engem vesztő s megemésztő nagy kínjaim,
 Sokasodnak, szaporodnak szívmareszó skorpióim.
 Óh, hol vagytok, hogy nem láttok, jó barátim!
 Velem bánó s engem szánó jó rokonim!
 Óh, szerelmes, édes kedves régi sok jó akaróim.

Adománygyűjtés, kínálás

Az 1950-es évek végéig többnyire a szomszédság *összepótolta*, összeadtak valamennyi pénzt, általában annyit, amennyi egy 1 liter pálinkára volt elegendő, ennyi volt a fizetség. Ez akkoriban kb. 5-10 lej között volt. Összehasonlításképpen egy kiló kenyér 2 lej, 1 liter pálinka 10 lej volt. A pénzt a Kulcsár gyűjtötte össze, amit azután a közös mulatságra fordítottak. Rendszerint pálinkával is megkínálták őket. *Hova hívtak házakhoz, ott adomány volt, egy-egy kalácsot adtak, egy-egy pohár pálinkát. Az ördögök pedig hozzápótoltak az adományokhoz, elcsentek például egy kis kolbászt, süteményt, kenyeret. Még Lázár is benyúlt egyszer az asztalfiókba és elemelt egy kis kolbászt, vagy kenyeret, mikor mit talált. De aztán a szegény Lázár az asztal alatt benyúlt az asztal fiókjába, ott volt kolbász egy rossz tarisznyába. Mutatta ne: Itt a gazda külön megkínált. – De ő közben kicsente a fiókból. Te nem szabadott volna kivedd! Ez hozzájár a vicchez – felelte Lázár.*

Az ördögök, ők maguknak szereztek, a kicsi ördögök, mikor pánkót, máskor meg kolbászt is. Ezért nem volt szabad megharagudni, nem vittek el annyit, kicsit bémentek, megjárták magukat, avval mentek tovább. (S. M.)

Szereplések más falvakban

Az ördögbetlehemes az 1950-es évek végéig más falvakban is előadták. A visszaemlékezések során a következőket említették: Kápolnásfalu és Máréfalva, Csíkszereda; a Homoród-menti falvak közül Homoród-Szentmártont, Gyepeszt. Ezek szomszédos települések, illetve mind

20-30 km-es körzeten belül vannak. A közeli falvakba előfordult hogy gyalog, a távoliakba lovasszánnal, illetve egy esetben busszal mentek. 1985-ben Kápolnásfaluban mint „Vallásfenntartó Társaság” szerepeltek, és a templomban játszották el az ördögbetlehemest.

Az élménytörténetek különböző változatokban élnek az emberek kollektív tudatában. Ilyen például az a történet is, amelynek magja az, hogy „megszaporodtak” az ördögök. *Amikor a nagybátyám játszódtott, mentek Csíkba’, eléadni, gyalog, szánval. Az ördögök, ugye hideg vót, le kellett szálljanak, gyalog mentek. Akkó’ egyszer nezik, hogy há’ többen vagyunk, mind amennyien kéne. Há’ lehet valami vicc vót, hogy valakik megviccelték, vagy mi. Tudták, hogy mennek Csíkba’, lehet, hogy felöltöztek, s a Nagyerdőn keresztül közéjük állottak a setétben. Így mondták, aztán nem tudom. Lehet igaz, s lehet nem.* (B. I.) A másik történet arról szólt, hogyan ijesztették meg a korondi fazekast. Ezekkel a történetekkel egyrészt szórakoztatták a hallgatóságot, másrészt elmondásuk erősítette a közösségi összetartozás tudatát, valamint bizonyította a szokás régmúltra visszavezető meglétét.

A szokás története, engedélyezése, tiltása a visszaemlékezések szerint

A visszaemlékezések szerint már az I. világháború előtt játszották az ördögbetlehemest. Sándor Mihály – aki az egyik kicsi ördög volt –, édesapjától hallotta, hogy az első világháború előtt volt egy nagybátyja, aki megtréfálta a korondi fazekast. *Ez úgy történt, hogy a nagybátyja kicsit felöntött a garatra és lemaradt a többi szereplőtől, amikor azok az „Alföldről” – ahogyan Szentegyházán a Homoródméntét nevezik –, hazaindultak. Homoródfürdőn egy korondi fazekas szekere ott állt a borvíznél, erre kapaszkodott fel, s amikor elindította a szekeret, egy nagyot kiáltott: hajts!, miközben előrenyúlt a skorpióval, s megemelte a fazekas kucsmáját. A fazekas visszafordult, meglátta az ördögöt, s úgy meghajtotta a lovakat, hogy a fekete lovak fehérek lettek, úgy meg voltak habosodva.*

Egy másik változata a következő: *Édesapámtól hallottam, hogy az 1914. évi háború előtt volt egy nagybátyja, szintén Sándor Mihálynak hívták, az ördögbetlehemet kitanulták volt, s itt játszották a faluba, itt aztán mikor végeztek, akkor elmentek le Szentmárton, Gyepes, azokba a községekbe. Amikor egyet játszottak, bátyám addig mókázott, hogy lemaradt. Aztán addig futkározott, kereste őket, jött aztán fel, Homoród*

felé, úgy akarta, hogy reagyújtson, csak nem vót gyufája, akivel találkozott, mindenki futott el előle, nem mertek megállani. Úgy fel vót öltözve, a feje tetején vót a maszka, mind ahogy mondták, s azon szarvak voltak, s csengettyűi, ilyen pergők, aztat amikor mozgatta, rázta, s piros a nyelve neki, aztán úgy irtóztak tőle, hogy nem mertek szembeállani vele. Aztán ő eréget fölfelé, mikor tudott szaladt. Mikor Homoródba felért, osztán ki volt fáradva, egy korondi szekeres ember ott állott a borvíznél. Aztán mikor jött az ember ki, hátulra a saroglyába felkucorodott, s avval elényült a skorpióval. Az olyan volt, hogy így megfogták [mutatja] a szárát, s elé így kinyúlott, a sapkát megemlítette a fejibe, s mondta: Hajts! Visszafordult az ember, s akkor megrázta a fejit, s elkurrantotta magát: Hrrrr... Aztán (ti. a fazekas) a bégyújtott a lovaknak, amikor a faluba béjött a két fekete ló, akkor tiszta habosak voltak a lovak.

A temető árokába amikor bészaladt a szekérral, akkor ő leszökött, s ment le Borosni'. S hát ott vannak a lovak a szín alatt, félre állítva. S nézi, hogy a le vannak takarva, de tiszta habok a lovak. S kérdi, kié ezek a lovak. Azt mondja, bent vannak a konyhába, gondolkozik, adjon legyen szíves egy fél liter pálinkát. Avval elment bé a konyhára.

–Isten áldja meg bácsi!

–Isten áldja meg!

De olyan rosszul beszélgetett, mert dadogott, még akkor se volt helyre jöve.

–Hát miért van úgy megijedve, bácsi?

–Hát mit gondol? Jöttem – aszongya – Homoródtól és egy rusnya ördög, nem tudom miféle, piros nyelvit kifutta, dugta ki, s ott rázta a fejit, ott hurrogott nekem, s a sapkámat megemlítette avval a skorpióval, vagy mi volt a kezébe, aszongya, én nem tudom, mondta nekem hajts, aztán én hajtottam.

–Bácsi, maga csak képzelődik, nem igaz!

–Dehogynem! Hát én csak tudom! Hát én ott voltam a szekéren!

Gondolta a bátyám: én es. Csak ő nem merte megmondani. Az semmi, de biztos az edények összetörtek.

–Na nézzük meg bácsi, ez nem igaz!

S aztán kimentek megnézni, sok edény össze volt törve. S aztán bátyám befogta a száját, nem mert szólani. Aztán megitták azt a pálinkát, s még egyet vett, biztassa egy kicsit, öntsön bele egy ki lelket. Mert Csíkba indult ő, de osztán nem mert elmenni, csak reggel ment el.

A két világháború között is előadták, de voltak olyan esztendők, amikor nem játszották, ennek okául a szegénységet jelölték meg. 1940-44 között is eljátszották, amikor Székelyföld Magyarországhoz tartozott: *a magyar idő után, már mikor bėjöttek vót a magyarok 40-ben, utána aszongya, vót. Akkor vótam benne kétszer. (D. A.)*

Ezt követően 1949-ben a legények ismét összeálltak és Hatos P. Istvánt felkeresték, hogy legyen a gazda, vállalja el az ördögbetlehemes *kitanítását*. A következő évben, 1950-ben is ő vállalkozott erre a feladatra.

Aztán 1949-ben ezt összeszerveztük, vót egy öreg, akinek rendes könyve vót... Aztán az tanította. Hatos P. Istvánnak hívták. Még vótak ilyen Hatosok, s az a P. egy különböztető jel volt. No aztán azután csak még szervezkedtünk örökké, ugye még vótak fiatalabbak, újak. Mondták, hogy maga tudja, s maga, no. Aztán én vótam kicsi ördög, mer' ejsze annak is születtem, hát osztán az lettem, s azután még nem tudom hányszor vótunk, de ahányszor vót, én örökké benne vótam. Vaj ötször benne vótam. (B. I.) 1950-be 14-en szervezkedtünk, fiatalok voltunk, ki kellene tanuljuk az ördögbetlehemet. A csoportot összeszereltük, a kollégák összekerültünk egy házhoz, megtárgyaltuk. Elmentünk egy öreg bácsihoz, Hatos Istvánhoz, megkértük, hogy tanítson ki, mert nála volt a könyv. Ő még tanított az 1930-as években, azt megtudtuk. (D. A.)

1957-ben már Lőrinc Domokos lett a Gazda, majd 1959-ben Dániel Antal látta el ezt a tiszteket. Egyetlen egy adatközlő állította azt, hogy még 1960-ban is előadták. Azt mondta magyarázatként, hogy a gazdagok (a kulákok) ahogyan a Dúsgazdag a pokolra jut, úgy kerülnek ők büntetésképpen a Duna-csatornához. Ezt az adatot mások nem erősítették meg. *1959-ben és 1960-ban is házró' házra jártak, még a táncteremben is megengedték, mert akkor a kulákokat a Duna-csatornához vitték, a Dúsgazdag pedig (ti. az ördögbetlehemesben) a pokolra került, ezért engedték meg itt a táncteremben eljátszani. (H. A.)*

Az ezt követő időszakban, egészen 1985-ig a szokást nem adták elő, mert tiltották. Az ördögbetlehemes szereplői Székelyudvarhelyről, a néptanáctól kaptak erről hivatalos papírt. Mások szerint azért hagyták abba, mert az angyalbetlehemes szereplőit egy nagyobb összegre megbüntették és behívták őket a milíciára. *A Ceausescu rendszer alatt nem engedték, a törvény tiltotta. (D. A.) Hát a kommunista rezsim alatt nagyon sok évig pangott, nem engedték előadni. 1985-ben kezdték újra, itt a hittanteremben. Most már ki is ment az,*

hogy házaknál adják elő, egyszer-kétszer itt a kultúrotthonban. (K. S.)

1985-ben az akkori pap biztató szavai elegendőek voltak arra, hogy a szokás újraéledjen, igaz már nem házról-házra járva, hiszen ezt tiltották, hanem a hittanteremben. Még Kápolnásfalura is átmehtek előadni, magukat *Vallásfenntartó Társaságnak* nevezve.

Az 1989-es eseményeket követő időszakban Erdély-szerte megfigyelhető volt a szokások újraéledésének jelensége. Szentegyházán is ismét előadták 1990-ben farsangkor az ördögbetlehemeset. Ekkor is a hittanteremben, színpadon adták elő, ahol politikai aktualitással, tartalommal egészült ki a játék: a Halál és az ördögök Ceausescu képeit égették el jelképesen a pokolbeli jelenetnél. *A Ceausescu képjeit égettük el, raktuk bele egy nagy üstbe. Az üst alatt égett egy égő, úgy nézett ki, mintha tűz lett volna alatta.* (B. J.)

Szekérre ülve a falut is végigjárták, egy rövid időre még a rendőrségre is bementek, az akkor nemrégiben odahelyezett román nemzetiségű milicisták nem sejtették, miről is van szó, de szerencsére nem lett bajuk a szereplőknek belőle. *Közbe a falut végigjártuk volt, az a két ördög bejárt a rendőrségre, a rendőrök akkor kerültek volt, de olyan fiatal rendőrök voltak. Az a két ördög bement, azok hoppon maradtak. Azt mondja valaki nekem: egy okosabb menjen be értük. Nemcsak az ördögök, a Halál is bément. Ignác bácsi ment bégyertek, no, ne hülyéskedjete, itt nem lehet tudni, mi lesz ebből az ördögösködésből. Aztán kijöttek.* (B. J.)

Ezt követően ismét évek maradtak ki, nem adták elő. Volt olyan vélemény is, miszerint 1985-ben készült egy amatőr videofelvétel, *azt megnézheti, aki akarja.* 1996 farsangján bemutatták volna a szokást, de egy hatalmas, 1995 november negyedikéről ötödikére virradó éjszaka lezajló vihar megghiúsította ezt a szándékot. Az egész falu népe az erdőről a kidőlt fákat hordta haza, amit aztán még fel is kellett dolgozni. (26. kép)

A későbbiekben egy filmfelvételen örökítettem meg a szokás előadását. Megpróbálták a szereplők rekonstruálni azt, amikor még házról-házra járó szokásként adták elő a játékot. 1997 farsangján sajnos elmaradt a szokás eljátszása. Egyrészt arra hivatkoztak, hogy a helybeli televízióadó már lejátszotta az 1985-ben készült amatőr felvételt. Másrészt mindenkit nagyon lekötött a munkája, munkahelye. *Most gondoltuk úgyis lássák elegen a tévében. Mindenkinek megvolt a dolga. Például az én társam Imre (ti. az egyik ördög szereplő) az*

a külföldeket járja. Van, akinek munkahelye van. (B. I.) Ezt követően 2004. február 21-én a Szentegyházán szervezett farsangtalálkozóan előadták a helyi művelődési ház színpadán.¹²⁴

A szentegyházi ördögbetlehemes történetét a terepmunkán alapuló kutatásaim alapján három nagyobb időszakra lehet osztani:

1. Az első a visszaemlékezések szerint az első világháború előtti időkbe vezet vissza, mely az 1950-es évek végéig tartott. Ekkor a szokást házról-házra járva adták elő, nem tiltották.

2. A második az 1960-as évektől 1984-ig volt, amikor a tiltó rendelkezések miatt egyáltalán nem játszották.

3. A harmadik az 1985-től napjainkig tartó időszak, ami két kisebb szakaszra osztható:

3. a Az 1985-től 1989-ig szakasz, amikor még mindig tiltották dramatikus játékot, de az egyház védőszárnyai alá kerülve, mint „Vallásfenntartó Társaság” adták elő a szokás szereplői. A hittanteremben már be tudták mutatni. (27. kép)

3. b Az 1990-től a tiltás teljesen megszűnt és ez napjainkig is tart. Ekkor azonban már nem adták elő házról-házra járva és teljesen megváltozott a szokás faluközösségben betöltött szerepe is a szokásnak.

¹²⁴ 1993-tól évről évre megrendezik az ún. *farsangtalálkozót*, melynek mindig más település ad otthont. 2004. február 21-én Szentegyháza szervezte a Hargita megyei Kulturális Központ támogatásával, melyen tizenkét székely település vett részt: Alsósófalva, Csíkszentdomokos, Csíkcicsó, Csíkcsobotfalva, Csíkmenaság, Csíkszentkirály, Csíkborzsova, Csíkszentsimon, Gyergyóditró, Gyergyóalfalu, Gyergyóremete, Gyergyószárhegy. A farsangtalálkozók feldolgozása nem témája a könyvnek.

A szentegyházi ördögbetleheemes változása

Ördögbetleheemes	1950-es évek végéig	1985-től napjainkig tartó időszak
A helyszín	- az utca, 6x6-os szoba-belső	- 1985-ben a hittanterem, - 1990-ben a hittanterem és az utca - 2004-től farsangtalálkozókon színpadi előadások
A szokás ideje	- farsang utolsó három napja	- farsang végén - csak egy napig tart (többnyire farsang utolsó szombatja)
A szereplők száma	- 14 fő	- 13 fő (megszűnik a Kulcsár feladata a szokás változásával)
A szereplők kora	- legények (ezen kívül egy idősebb férfi a gazda és egy fiatalabb legényke az angyal)	- házasemberek, középkorútól az idősekig (az angyal szerepét nőtlen legény játssza)
A szokás szövege	- ponyvanyomtatvány	- ponyvanyomtatvány megmaradt lapjai és az emlékezet alapján kézzel írt füzet
Ijesztgetések, tréfálkozások	- utcán való vonuláskor, házakba betérve, a szokás előadásakor a 6X6-os szobában	- 1985-ben a szokás előadásakor a hittanteremben már nincs lehetőség rá - 1990-től megváltozott, korlátozott formában él tovább
Spontán elemek a szokásban	- nézőközönség <i>megverése</i> - ijesztgetések, tréfák	- a szokás változása miatt kevés (már nem házról-házra járva adták elő) - 1990-ben politikai tartalom: Ceausescu képének jelképes elégetése a színpadon

A szokás szereplői

Az 1950-es évek végéig a szereplők¹²⁵ száma 14 fő volt. Egy adatközlő tett említést egy harmadik vendégről, amikor 1957-ben adták elő. 1985-től a szereplők száma 13 főre csökkent, mivel a Kulcsár szerepe funkciótlanná vált, hiszen nem jártak már házról-házra. A szokás szereplőinek elnevezései a következők: Dúsgazdag, Dúsgazdagné, Lázár, Voluptás és Ébrétás a Dúsgazdag két vendége, Angyal, Ábrahám, a két *nagy ördög* (Deámenes, Plútó), két *kicsi ördög* (Drumó, Abadon), Kulcsár. A szereplőkön kívül a játék előkészítésében még részt vett az öltöztetőnő, aki a kellékek elkészítésében, beszerzésében vállalt szerepet. (28. kép)

A szereplők összetétele falurészek szerint

Szentegyházának két falurésze van: a felszegi és az alszegi. A szereplők – egy-két kivételtől eltekintve – a *felszegiek* közül kerültek ki. Ennek oka a falubeliek szerint az, hogy a felszegiek összetartanak, saját elmondásuk szerint szeretik a viccet, a tréfát. Másik ok még az lehet, hogy itt faluhelyen, különösen a felszegiek között él még a felebaráti szeretet. *Jobban összetartottak a felszegiek, mint az alszegiek. A mai napig es jobban összetartanak. Nincs olyan széthúzás. Amíg a felebaráti szeretet fennáll, addig van élet, mikor nem áll fenn, akkor nincs élet. Lehet akár mennyid, ha nincs egy komád, nincs egy barátod. Az ördögbetlehem örökké a Felszegbe vót tömegesen előadva. Alszegbe egyszer tanultak egy ördögbetlehemt, ezt a hírek után mondom, az 1930-as években, ez a Kustora Pista, na szóval ő volt az ördögbetlehembe a kitanító ember, a gazda, me' nálunk úgy mondják gazda. S akkor mégegyszer vót az Alszegbe... Kontrád Mihály, Bercinek az apja. Az is az attól felfelé valókat, (ti. a felszegieket) tanította ki, nem az attól lefelé valókat. (F. P.)*

A felszegiek úgy tartják az alszegiekről, hogy *rákszeműek, maguk előtt nagyot látnak*, vagyis fennhordják az orrukat. A falu tele-

¹²⁵ A szokás szereplői azok a személyek, akik az ördögbetlehemes különböző kódrendszerének (például szöveg, szokáscelemek, szokástárgyak) elemeit a hagyomány szabályai szerint felhasználva a szokáseseményt létrehozzák. Ez az adott társadalmi, kulturális szabályoknak megfelelően valósul meg és befolyásolhatja az adott politikai helyzet is.

püléstörténetéből azt is meg lehet tudni, hogy a felszegi rész lakossága feltehetően sokkal állandóbb volt, míg az alszegi. Az alszegi, Szentkeresztbánya felé eső részben sokkal több volt a betelepülő, különösen a bánya megnyitása óta. *Felszeg az itt kezdődik a templomtól felfelé és az Alszeg az attól lefelé. Azt úgy modjuk, hogy az Őri tízes. (D. A) Nem cserélnénk azért mink velök. (F. P.)*

Ugyanakkor a házassági szokásokat nem befolyásolta a település különböző részeihez való tartozás. Sokkal inkább a vagyoni helyzet játszott szerepet egészen a 20. század első feléig. *A felszegiek választottak az alszegiek közül maguknak házastársat. A régi világban, a 1930-as évekbe' az megvót, hogy a nagygazda a nagygazdával, hogy a birtok ne menjen széjjel. Aztán megváltozott a kommunista világba, aztán összevegyültek. Nem volt itt kollektív, de aztán az a házasság úgy összevegyült, hogy nagygazda boldog-boldogtalannal házassodott.*

A szereplők összetétele nemek szerint

A szereplők mindannyian férfiak, még a Dúsgazdagné szerepét is férfi¹²⁶ játssza. Ennek egyik oka az elmondások szerint a lányok erkölcsi jó hírének megóvása volt. Az 1950-es években legények voltak a szereplők, kivéve a Gazdát, aki egy idősebb férfi volt, aki jól ismerte a játékot. Az Angyal egy lányos arcú fiatalabb legényke, 4-5. osztályos volt.

1985-től – az Angyal alakítóját kivéve – mind házas emberek vettek részt a szokásban. Ezt általában azzal magyarázták, hogy míg korábban sok jelentkező volt egy-egy szerep eljátszására, addig most a fiatalok már inkább másutt kerestek szórakozási lehetőséget. Több lett azoknak a száma, akik az otthoni nehéz megélhetés miatt, például Magyarországon kényszerültek munkát vállalni. A szokás-

¹²⁶ Szentegyházán a karácsonykor előadott betlehemes játék, ún. angyalbetlehemes során Szűz Mária és az Angyal szerepét is lányos arcú fiú alakítja. A dramatiszus játékok szereplői többnyire férfiak voltak, a női szerepeket is ők alakították. Természetesen vannak kivételek. Ismeretesek olyan betlehemes játékváltozatok és más, vallásos jellegű szokásjátékok, amelyekben nők, gyakorlatilag leányok vettek részt. Ujváry Zoltán megállapítása szerint mindezek azonban újabb formációk. A népi színjátékokra a férfi szereplő (fiúgyermektől idős férfiig) a jellemző. További szigorítás is megfigyelhető; gyermek, suhanc, legény vagy – lényegesen ritkábban – házasember a játék szereplője. Ehhez még társadalmi különbségekből adódó kötöttségek is járulhatnak. Ujváry 1990: 276.

nak két olyan szereplője is volt, akik már korábban is részt vettek a játékban. Dániel Antal a Halál szerepét játszotta, később Gazda lett. Balázs Ignác mindig az egyik kicsi ördög szerepét alakította. Azokban az esztendőekben, amikor még házról-házra járva adták elő, mindig csak egy csoport játszotta az ördögbetlehemest. (29. kép)

A szereplők személy szerint

Ebben a részben azt ismertetem, hogy személy szerint kik voltak azok a szereplők, akik a szokás létrehozásában részt vettek 1949-ben, 1957-ben, 1985-ben, 1996-ban. Az 1949-es szereplőkre így emlékszik vissza az egyik adatközlő: *há' hogyne, arra emlékszek nagyjából, de há' azoknak nagy része mind meg vannak halva. Hatos István gazda, Gothárd János vót a nagyördög. Hatos Imre vót a skorpiós ördög. Oláh Károly Józsi vót a kicsi ördög. Balázs Ignác vót a másik kicsi ördög. Salamon András vót az asszony, Kata Pista vót a halál, Lőrinc György Mihály vót a vendég, Balázs Fülöp vót a Dúsgazdag. Akkó' Kata Matyi vót a szegény Lázár. Gergely Mátyásnak hívják különben, de a csúfondáros neve ilyen Kata Matyi. Dániel Antal vala a Halál. No akkor még ki vót benne: Balázs Fülöp János, ő es vendég vót. No, még kik vótak? Több nem vót.*(B. I.) *Eramus Anti vót a Kulcsár. (B. Iné)*

1957-ben a szereplők név szerint a következők voltak, melyet az egyik szereplő egy 1957-ben készült fotó alapján idézett fel: *Márton Ferenc, furulyás, Ábrahám. Balázs Fülöp János, vendég. Gábor János, az es vendég. Gergely András vót a dúsgazdag felsége. Balázs István az Angyal. S még egy vendég, mer' három vendég vót. Az Lőrinc Vince vót. Akkor az öltöztető Dániel Zénó. Akkor ott felül Lőrinc Domokos, a gazdánk. Lőrinc Dávid Kulcsár, Balázs Fülöp vót a dúsgazdag. Akkó' jó Gergely Mátyás. Gothárd János vót a nagyördög. Hatos Imre vót a skorpiós ördög. Oláh Károly Józsi vót a kicsid ördög. Balázs Ignác vót a másik kicsid ördög. Dániel Antal játszotta a halál szerepjit. (B. I.)*

Az 1985-ben bemutatott ördögbetlehem szereplőit, egy füzetbe történt kézzel írt feljegyzés alapján, szó szerint írtam le: *Gazda: Dániel Antal, Dúsgazdag: Simó István, Dúsgazdag felesége: Kovács Ignác, Voluptás: Menyhárt Károly, Ebrétás: Simó Sándor, Szolga: Farkas Pál, Angyal: Márton András, Ábrahám: Both József, Lázár: Lőrincz György, Öltöztető: Lőrincz Erzsébet, Kisördögök: Lőrincz Imre és Balázs Ignác, Nagyördög: Konrád János, Halál: Szócs János.*

A szereplők személy szerint

Szereplők	1949	1957	1985	1996
Gazda	Hatos István	Lőrincz Domokos	Dániel Antal	Dániel Antal
Dúsgazdag	Balázs Fülöp	Balázs Fülöp	Simó István	Balázs Pál
Dúsgazdagné	Salamon András	Gergely András	Kovács Ignác	Simó Gábor
Voluptás, első Vendég	Lőrinc György Mihály	Gábor János	Menyhárt Károly	Menyhárt Károly
Ébrétás, második vendég	Balázs Fülöp János	Balázs Fülöp János	Simó Sándor	Simó Sándor
Szolga	?	?	Farkas Pál	Farkas Pál
Harmadik vendég	-	Lőrinc Vince	-	-
Lázár	Gergely Mátyás (Kata Matyi)	Gergely Mátyás (Kata Matyi)	Lőrincz György	Márton Árpád
Angyal	?	Balázs István	Márton András	Kovács Ernő
Ábrahám	?	Márton Ferenc	Both József	Márton Ferenc
Halál	Kata Pista	Dániel Antal	Szőcs János	Balázs László
Deámenes, első ördög	Hatos Imre	Hatos Imre	?	Balázs János
Plutó, második ördög	Gothárd János	Gothárd János	Konrád János	Konrád János
Drumó, harmadik ördög	Oláh Károly	Oláh Károly	Lőrincz Imre	Lőrincz Imre
Abadon, negyedik ördög	Balázs Ignác	Balázs Ignác	Balázs Ignác	Balázs Ignác

Kulcsár	Eramus Antal	Lőrincz Dávid	-	-
Öltöztető	?	Dániel Zénó	Lőrincz Erzsébet	Lőrincz Erzsébet

A szereplők összetétele korcsoport szerint

Az 1950-es évek végéig kizárólag 19-25 éves legények vettek részt a szokás előadásában. Ez alól kivételt csak az Angyal jelentett, aki 4-5. osztályos fiúgyermek volt, illetve a Gazda, aki házasember volt. *19-20 éves, 25-ig fel, társult össze a baráti kör. Nem egykorúak voltunk, az egyik nagyobb, a másik kicsit idősebb, nem számított. Legények vótak mind, legény az egész, mert régebben csak legények játszották. (B. I.) Csak 1985-től van, hogy csak házasemberek. (B. Iné) Az Angyal egy fiatalabb fiú, 4-5. osztályos... jobb mint egy leányka, keményebb a szíve, lelke. (D. A.)* (30. kép)

1996-ban a szokás előadásában korábban, az 1950-es években is szereplők azt mondták, hogy akkor még jobban ment a szokás eljátszása: *legények vótunk, s előtünk vót az élet. Mer' akkor szabadabbak voltunk. Mer' ugye a fiataloknak most is jól megyen. Én az egészet tudom, ha eszembe jut, s megkezdem. Mind a három ördögét. A többivel nem foglalkoztam, a szebbjeivel, de a csúfakat tudtam mindet. (B. I.)*

Annak okául, hogy most az 1990-es évektől nők emberek vettek részt benne többek között azt mondták, hogy a változó világgal megváltoztak a szórakozás alkalmai. *Már nők vesznek részt benne. Egy kicsi ördög 1928-béli. Nem került olyan társaság, hogy szervezkedjenek. Fiatalok most egészen másra változtak. Mennek diszkóba, most már elváltozott. Ezelőtt ez egy nagy élmény volt. A fiataloknak, öregeknek is. A kultúrban is előadtuk. (D. A.)*

A szereplők

A szereplők száma	- az 1950-es évek végéig 14 fő - 1985-től 13 fő
A szereplők elnevezése	- Kulcsár -csak az 1950-es évek végéig szerepelt - Dúsgazdag, Dúsgazdagné, Lázár, Voluptás és Ébrétás (a Dúsgazdag két vendége), Angyal, Ábrahám, a két nagy ördög (Deamonos, Plutó), két kicsi ördög (Drumó, Abadon),
A szereplők kiválasztása	- rátermettség - értelmi és a fizikai adottságok - érzelmi tényezők
A játék előkészítésében részt vesz	- Gazda - öltöztetőnő
A szereplők falurész szerinti megoszlása	- többnyire Szentegyháza (Szentegyházásfalu) felszegei része
Foglalkozás szerinti megoszlás	- 1950-es évek végéig gazdálkodók - 1985 után többségük gazdálkodó, kivéve az egyik kicsi ördögöt, aki sofőr, az Angyal szakmája lakatos, Voluptás kéményseprő
Nemek szerinti megoszlás	- férfiak, kivéve az öltöztetőnőt, de ő nem szerepel, csak a kellékek elkészítésében, az öltöztetésben segít
Korcsoport szerinti megoszlás	- az 1950-es évek végéig a gazda kivételével legények - 1985 után az Angyalt kivéve mind házasember
A csoportok évenkénti száma	- minden évben egy csoport szerveződött és adta elő az ördögbetlehemes

Tárgyi kódok, szokástárgyak

Az ördögbetlehemes és tárgyi világa kapcsán vizsgálatom elsősorban arra terjed ki, hogy a szereplőknek mi a szokásban betöltött feladatuk, ezekhez milyen szokástárgyakat, illetve maszkokat használnak. Mindezeket a terepmunkán alapuló kutatásaim, a magnón rögzített interjúk, a lejegyzéseim, a fotók és a filmfelvétel alapján írtam le.

Gazda

A Gazda székely ruhába, sötét vitézkötéses kabátba, székely gyapjú harisnyába volt felöltözve. Fején fekete bárányszőr kucsmát, lábán keményszárú, fekete csizmát viselt. A *Gazda*, vagy ahogyan másképpen nevezik, a *bétanító* többnyire egy idősebb ember volt, aki jól ismerte a szokást. Megmutatta a szereplőknek, hogyan kell a szöveget hangsúlyozni, a különböző mozdulatokat, gesztusokat, mikor és kinek kell végeznie. Természetesen a többieknek is lehetett elképzelésük mindezekről, hiszen vagy személyesen látták vagy az elbeszélésekből ismerték. *Hatos P. István, aki 1949-ben tanította a szereplőket há' jó ügyesen tanított... mer' megmondta... hol kell keményen beszélgetni, hol kell csendesebben, s hogy kell viselkedni, mindent jó rendesen csinált.* (31. kép)

A Gazdának a próbák és a szokás eljátszásának ideje alatt fegyelmet kellett tartania. Arra is kellett ügyelnie, hogy az események rendben menjenek, például a négy ördög és a Halál ne üzzön durvább tréfákat, a kisebb gyermekeket ne ijessék meg. Az elbeszélések szerint 1949-ben mégis megtörtént, hogy ijedtség miatt egy gyengébb idegzetű gyermek kórházba került.

Szépen kellett viselkedni, de há' milyen az ördög. Mi nem viselkedtünk szépen, nem fogadtunk szót. Fogadtunk, de nem úgy.(B. I.) Komoly embör vót. Azt se szerette, hogy mind futkorászunk. Szent embör vót, szeretett imádkozni, s templomba járni. (B. Iné.) Dániel Antal az ördögbetlehemezésben először 1949-ben mint Halál szerepelt. 1951-ben mint nagy ördög, 1957-ben, 1985-ben és 1996-ban mint Gazda vett részt a játékban.

Öltöztetőnő

Az öltöztetőnő székely viseletbe öltözött. Feladata az volt, hogy a szereplők ruháját rendben tartsa és segítsen az öltözködésben. *Vót nekünk egy öltöztetőnőnk, akit felbérőtünk. Nem pénzért. Megkértük, és odaállott mellénk. Olyan jóindulattal csinálta mindég.* (D. A.) (32., 33. kép)

Kulcsár

A Kulcsár – az 1950-es évek végéig, amíg a szokás szereplője volt –, székely ruhába öltözött. Kezében egy nyolcágú nagy ostort tartott, mellyel *harsogtatott*. Ezzel jelezte figyelemfelhívó céllal, hogy az ördögbetlehemeseket be lehet hívni a házakhoz. Megszervezte, hogy hova mehetnek be eljátszani a játékot. *A Kulcsárnak az volt a feladata, hogy harsogtasson, hogy a házigazda tudja behívni az ördögbetlehemet... megmondta a Gazdának hova kell menni. Akkor ment esmént megint, és szerelte a másik gazdát nekünk.* (H. A.) *Csattogtatott, s nép felfigyelt, hogy na, ördögbetlehemet játszódznak, és behívjuk.* (D. A.) Ő vót a közvetítő.(B. Iné) Fontos volt a Kulcsár jó fellépése, határozottsága, ezért minden esetben különös figyelemmel választották ki a személyét, még akkor is, ha csak egy-két mondatból állt az engedélykérés. A házhoz érve engedélyt kért¹²⁷ a házigazdától a következő szavakkal: *Dicsértessék a Jézus Krisztus! Befogadják az ördögbetlehemest?* Amikor 1985-ben felújították, már nem házról-házra járva adták elő, hanem a hittanteremben, így már nem szerepelt többet a játékban.

Dúsgazdag

A Dúsgazdag a játék főszereplője, a bibliai történet dúsgazdagját testesíti meg, aki a szegény Lázárnak nem ad egy morzsát sem, ezért bűnhődnie kell, a pokolra jut. A szereplő kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy magas és kövér legyen. A kövérségét a jómódúságával hozták összefüggésbe, a magasságát pedig azzal, hogy így is kitűnjön a többi szereplő közül. Gazdagsága ruházatában is megnyilvánult. Székely ruhába öltözött, mely az etnikai hovatartozást volt hivatva képviselni. A fején levő fekete báránybőr sapkára többféle színű gyári selyemszalagot varrtak: magyar (piros-fehér-zöld), piros, fehér és általuk *magyar gyásznak* nevezett – fekete alapon liláskék mintájú. A szalagok színei egyben a nemzeti hovatartozást és a gyászt is jelentették. Az arcát szabadon hagyva a derekáig, illetve többnyire a földig érték. Fehér-fekete, fehér és piros színű gyöngy-

¹²⁷ A dramatikus népszokások, népi színjátékok, különböző maszkos jelenetek egy részének jellegzetes kezdő formulája van, amelyet a népi elnevezés szerint például *bekéretésnek*, *bekéretőnek*, *behívásnak*, *behívónak* nevezünk.

sorokkal is díszítették a sapkát. A mintegy 25-30 szalag, a gyöngyök mind a Dúsgazdag gazdagságát jelképezték. A játék során mindig központi helyet foglalt el. Az asztalnál, ahova a szereplők elhelyezkedtek, középen ült, majd amikor a kínzásra kerül sor, a szoba közepére állították az ördögök. (34. kép)

Dúsgazdagné

A Dúsgazdagné világoskék színű fonállal hímzett, fehér színű fejkendőjét az álla alatt kötötte meg. 1985 után szőke parókát is viselt a fején. A kendőre, és annak szélére fehér gyöngysorok voltak felvarrva, amelyek a homlokába is lelógtak. Fehér, csipkés blúzt vett magára, vállára fehér gyapjúkendőt terített. Nyakába kétsoros piros színű gyöngysort tett. Bő, földig érő, fehér színű szoknyát viselt, ami rózsaszín és világoskék *stászlival*, szalagokkal volt díszítve. A szoknya elé világoskék, lerakott kötényt kötött. Díszes, polgáriasnak mondható öltözete gazdagságát jelképezte. Az 1950-es években legény, 1985 után házasember alakította. Kiválasztásánál fontos tényező volt, hogy nőies arcú férfi legyen az alakítója. A játék során a Dúsgazdag mellett, az asztalnál foglalt helyet. (35. kép)

A Dúsgazdag szolgálója

A Dúsgazdag szolgálója az 1950-es évek végéig bocskorba és visletes, elhasznált ruhába öltözött. 1985 után ez megváltozott, mert a szereplő személyére nézve a szegényes öltözetet szégyennek tartotta. Ezért székely ruhát, sötétvörös kabátot, székely gyapjú harisnyát és keményszárú, fekete csizmát vett fel. *A szolgáló öltözete székely ruha, székely harisnya. Az a régi. (F. P.) Rendősen a szógának nem kellett vóna felöltözözn székely ruhába, hanem bocskorba, kicsit olyan gyenge ruhába, de nem szerette azt a gyenge ruhát. (D. A.) Há nem es csoró ember vótam. (F. P.)* A fekete báránnyal sapkája keskeny piros selyemszalaggal volt – bal oldalán csokrosan – átkötve, a szalagok a bal felől a válláig értek le. A jobb vállától keresztbe, a mellkason át egy keskenyebb, kb. 5 cm széles piros szalagot tettek, amit csokrosan kötöttek meg a derekánál. A szolgáló kellékéhez tartozott egy „dinnye”, amit egy zöld, hálószerű anyaggal bevont labda helyettesített. A mulatozás alatt kiszolgálta a Dúsgazdagot, a

Dúsgazdagnét, a két vendéget, valamint közvetített a Dúsgazdag és Lázár között. (36. kép)

A Dúsgazdag vendégei

A Dúsgazdag vendégei – Voluptás és Ébrétás – allegorikus alakok, a különböző bűnök megtestesítői. Jelmezük hasonlít egymáshoz, ugyanakkor megkülönböztető jelként a szalagok egyiküknek jobbról-balra, a másikuknak pont fordítva voltak kötve a ruhájára. Az asztalnál a Dúsgazdag mellett foglalnak helyet. *Én a dúsgazdag vendége, Ébrétás vagyok. Gyönyörűség, szépség, azt jelenti, így hallottam. Voluptás a másik vendég, vele kell egy asztalnál mulassunk, ez a mi szerepünk.*(M. K.)

Voluptás, az első vendég

Voluptás, az első vendég székely ruhába, sötét vitézkötéses kabátba, székely gyapjú harisnyába, keményszárú, fekete csizmába volt öltözve. A zöld alapszínű virágos mintájú gyári gyapjúkendőt az átlója mentén félbehajtották, a bal vállára terítették, és a szereplő derekánál összetűzték. A jobb vállától keresztbe, a mellkas elé egy piros szalagot tettek, amit csokrosan kötöttek meg a derekánál. A fekete báránybőr sapka a bal oldalán piros selyemszalaggal volt szintén csokrosan átkötve. A szalagok a bal felől a válláig értek le. (37., 38. kép)

Ébrétás, a második vendég

Ébrétás, a második vendég székely ruhába, sötét vitézkötéses kabátba, székely gyapjú harisnyába öltözött fel. Lábára kemény szárú, fekete csizmát húzott. A jobb vállára terített fehér színű gyapjú *hárszándó* a szélein zöld színű zsinórral, illetve piros kötött rózsákkal és zöld *lapikkal*, levelekkel volt díszítve. A kendő a bal oldalán, a derekánál volt összetűzve. A bal vállától keresztbe, a mellkason át egy piros szalagot tettek, amit a derekánál megkötöttek. A fekete báránybőr sapkájára piros selyemszalagot tettek, amit a sapka bal oldalán csokrosan átkötöttek. A szalagok bal felől a szereplő válláig értek le. (39., 40. kép)

Lázár

Lázár¹²⁸ ócska, elnyűtt gyapjú nadrágot, kabátot viselt. Egy kockás, háziszóttos gyapjú tarisznya volt átvetve a vállán. Fején fekete, hitvány, elhasznált kalapot viselt. Lábán gumibocskor, bőrszíjjal felkötve, lába posztóból készített kapcával volt betekerve. A játék során alamizsnát kért a Dúsgazdagtól, az asztal alá került. (41. kép)

Ábrahám

Ábrahám hosszú, sötétszürke kabátot, alatta székely ruhát, fején fekete báránybőr kucsmát viselt. Fehér szakállá, bajusza báránybőrből készül, ezeket külön-külön, gumival a füléhez erősítették, hogy ne essen le. Furulyával kísérte az énekeket, ez már a szokás felújításakor, 1985-ben került be, mint új elem a szokásba. Ábrahám a bibliai történet szerint elutasítja a Dúsgazdag kérését, hogy Lázár ujjá hegyét vízbe mártva enyhítse pokolbeli kínjait, valamint azt is, hogy általa rokonait figyelmeztesse, ne kerüljenek ők is az ő sorsára. (42. kép)

Angyal

Az Angyal¹²⁹ hosszú, fehér ruhát viselt, ami selyemből készült. A ruha felső része tüllcsipkével volt díszítve, az alsó részére fodrokat varrtak. A fején négyszögletes alapú és kúpban végződő koronát viselt. Ennek vázát kemény papírból készítették, oldalai 16 cm szélesek, magassága 23 cm. Mind a négy oldalára egy-egy négyszögletes tükröt helyeztek. A tükröket piros színű szalagok keretezték. Ezenkívül még selyem

¹²⁸ *Lázár* Mária és Márta testvére, Jézus feltámasztott barátja (János 11, 1-44). A dúsgazdagról és a szegény Lázárról szóló példabeszéd (Lukács 16, 19-31) koldusa nem azonos vele. A későbbi hagyományban azonban a két alak egyé olvad. Lázár a középkorban egyébként a sírásók, bélpoklosok védőszentje. Hajdanában könyörögni szoktak hozzá istenítéletek alkalmával, továbbá jó időjárásért is. Bálint I. 1977: 81-84.

¹²⁹ A Biblia szerint az angyalok szolgáló szellemi lények, akiket Isten arra teremtett, hogy az ő akaratának engedelmeskedjenek. Az Úr angyalainak feladata: Isten dicsérete és imádata, parancsolatainak végrehajtása, isteni üzenetek továbbítása, hívő emberek szolgálata, különösen a gyermekek képviselése, védelme. A dramatikusan szokásokban az angyal elsősorban a betlehemes játékokban szerepel, de előfordul más alkalommal is, Keresztelő Szent János napi angyalozás szereplőjeként is.

anyagból készített különféle színű rózsákat tűztek drótok segítségével a kemény papírba. A koronát fehér szalagokkal az ál alatt kötötték meg. A korona három oldaláról, úgy, hogy az arcot ne takarja el kb. 40 db 2 cm széles szalag lógott le egészen a háta közepéig. A kezében zsebkendőt tartott, mellyel háritotta a Halál alakoskodót: ezzel védte eleinte a Dúsgazdagot. Öltözete teljesen megegyezett a karácsonykor előadott angyalbetlehemesben szereplő angyaléval. Feladata a játék során az volt, hogy megvédje a Dúsgazdagot az ördögöktől. Szerepe során az ördögök és a Dúsgazdag közé állt, a kezében egy csokorral védő mozdulatokat tett, később átengedte, hogy a pokolba vigyék. Ezt a szerepet mindig egy lányos arcú, fiatalabb fiú alakította. *Az Angyal lányos arcú fiú vót. (B. I.) (43., 44. kép)*

Halál

A Halál¹³⁰ sárga színű nadrágot és inget viselt. Az álarca fehér anyagból készült, amelyen sárga színű fonállal kivarrták az orrot, a szemöldököt, a fület és a száját. A fejére még egy szörme is fel volt erősítve, hogy még ijesztőbb legyen. A kezében egy fából készült kaszát tartott, amelyet általában pirosra festettek. Feladata volt egyrészt az utcai vonulás alkalmával az ijesztgetés; másrészt a játék során megjelenésekor a mulatozás abbamaradt, ijesztő alakja rádöbentette az embereket az élet mulandóságára. A Halál a kaszával a Dúsgazdag *rendjén kaszál*, vagyis a Dúsgazdag felé suhintva jelképesen lekaszálta életét. A későbbiekben Plútót, az egyik nagy ördögöt tartotta láncon. *Az utcai vonuláskor a Halál hátul eregelt a nagy kaszával, ütögette, hogy leváglak, elviszlek. A szokás eljátszásakor a Halál fogta a láncos nagyördögöt, hogy ne menjen elé; mert szökött neki a dúsgazdagnak. (H. I) (45., 46. kép)*

¹³⁰ A halál megjelenítésének a néphagyományban többféle variánsa ismeretes. A játékos általában fehér lepedő alá bújt, a lepedők alatt mozgó, karját emelgető alakoskodó félelemkeltő hatást tett. Fejét például tökből, szitából alakíthatták ki. Kezében egy kaszát, sarlót tarthatott, mellyel kaszáló mozdulatokat tett a jelenlevők irányába: ez azt jelentette a halál kaszálja, viszi az élőket. Ujváry 1983: 50-53.

Ördögök

Az ördögök¹³¹ arcát fekete álarc fedte, mellyel félelmet keltő szerepüket hangsúlyozták. Az álarcot piros pamutfonallal körbevarrták és ezáltal tették hangsúlyosabbá a szem-, orr-, száj- és fülnyílásokat. A nyelvüket piros színű pamutanyagból minél nagyobbra csinálták. A szájnyíláshoz illesztve varrták az álarcra, amikor beszéltek, vagy morrantottak, akkor mozgott: ... *a nagy piros nyelve, amikor kifűt-ta, rusnya volt. (S. M.) Az ördögnek álarca van, piros szeme kivarrott. Nyelvük piros, az orrok piros (B. J.)... csúf az ördög, hogy piros, s fekete egybeütt. (B. I.)* Mindegyik ördögnek másfajta jel volt az álarcán. Ezeknek a jelentésére már nem emlékeznek, csak egy adatközlő, a Drumó szerepét játszó ördög mondta magyarázatként, hogy szerinte egy fogó, mert *a fogóval ő mártogatja az üstbe a Dúsgazdagot.*

Fejükön szarvakat viseltek, a szarv két ága közé drótot tettek, melyre pergőt erősítettek. A szarvakat az őzek elhullajtott agancsát felhasználva készítették. *Úgy fel vót öltözve, a feje tetején vót a maszka, ahogy mondták, s azon szarvak voltak, s csengettyű, ilyen pergők, aztat amikor mozgatta, rázta...aztán úgy irtóztak tőle, hogy nem mertek szembeállani vele. (S. M.)* Mindegyik ördög fekete kabátba és nadrágba öltözött, melyre foltok voltak félig felvarrva, hogy minél csúnyábbnak nézzenek ki. *Vót ugye a fekete kabát, a fekete nadrág. Olyan csúnya foltok voltak a ruhájukon.*

¹³¹ Az ördög különböző ábrázolásaiból ismert külső ismertetőjegyekből, mint a szőrös lény patával, a vasvilla, kénköves bűz, fark, szarv a szentegyházi farsangi dramatikus játéokban, az ördögbetlehemesben ez utóbbi kettő jelenik meg. Az egyház szerint minden rossz az ördög műve, a 16–17. századi egyházi források szerint minden, ami komolytalan, világi, „az ördög sugallata”. Bornemisza:1578. Az egyház a farsangot is az ördögök ünnepének tartotta és tiltotta, Temesvári Pelbárt 1502-ben így fakad ki egy prédikációjában: *Ki tudná megmondani, hogy farsang idején a szerencsétlen emberek a paráznaságnak, mértéktelenségnek, iszákosságnak, a bűbájosságnak és léhaságnak, meg sok más gonoszságnak hányféle vétkével vétkeznek? Az egész esztendőben nincs még egy ilyen nap, amikor az ördög annyi embert elragad és a bűn igájával saját rabszolgaságába hajt, mint éppen ezekben a napokban, mikor az emberek eszem-iszommal, táncsalattal töltik idejüket.* Temesvári 1502. A Bibliából vett kifejezésekkel gyakran nevezik Kisértőnek, a Gonosznak, e világ istenének, hazugságok atyjának, a sötétség fejedelmének is. Lásd még: Dömötör 1986: 97., Tanczos 2006: 49-60.

Úgy lógtak a foltok a nadrágon, s a kabáton, félig felvarrva... olyan torzak voltak. Rosszul néztek ki, csúnyák voltak nagyon.(B. Iné) (47., 48 kép)

A lábukon az 1950-es évek végéig bocskort viseltek: a bocskor ilyen állatbőr kiérelve, talpbocskor volt, s szíju volt rajta, s avval felkötötték. Az emberek is az erdőbe ilyenvel jártak. Mert abba ilyen háziszóttos, gyapjú kapcát tettek. Erre csengettyű volt bőrszíjjal felkötve, amikor mentek az utcán és a játék közben hangot adott ki, ez is a figyelemfelhívás, ugyanakkor a félelemkeltés eszköze is volt. A lábukon bocskor volt, s csengettyű rajta. S ahogy mentek úgy zergett a két lábuk, s ugráltak az utcán, ahogy mentek. (B. Iné) Abba úgy tudtunk szökni, mint a cigánypurdé.(B. I.) Az egyik nagy ördögnek, az ördögök parancsnokának, Plútónak a megkülönböztető jele egy birkabőrből készült szakáll és egy lószőrből készített fark volt. A derekán lánc volt, mert a Halál alakoskodó ezzel fogta vissza. *Nagyördög vagyok, s nekem láncsal meg van kötve a derekam, s fog a Halál, mert én a leggonoszabb vagyok, s én akarom a Dúsgazdagot elfogni.* (K. J.) (49. kép)

A kínzóeszközök szerepe a játék során

Az ördögöknek és kínzóeszközeiknek már az utcán való vonuláskor is jelentős szerepük van: a bámészkodókat és a falubelieket ijesztgetik. A játék során ők azok, akik a különböző kínzóeszközökkel a Dúsgazdagot – miután a pokolra vitték – megkínózzák. *A Dúsgazdag, a Dúsgazdagné, a vendégsége és a rokonsága is el voltak bősülve... Már ha rosszul viselkedtél (ti. a Dúsgazdag), az ördögök fenyítették meg, a vers is úgy mondja, a szerepjük, különösen a skorpiós ördögnek, a nagyördögnek, hogy azok fenyítették, hogy kellett volna most viselkedni, de akkor már fenyítették, hogy végzünk veled.* (D. A.) A házban levő nézőközönséget is ijesztgetik.

Az egyik nagy ördögnek, Plútónak egy kard, a másíknak, Deamonesnek egy skorpió, az egyik kicsi ördögnek egy fogó, a másíknak lándzsa volt a kezében, mindegyik fából készült. *A nagyördögnek van egy kardja, s a másík nagyördögnek meg egy skorpiója. Aztán a harmadíknak, a kicsi ördögnek van egy fogója, egy ilyen fogó, fából, a másík kicsi ördögnek pedig egy lándzsája. Az egyik éppen úgy a haját éri, s szemit döfi. Úgyhogy az nem bírta, s az első dúsgazdag,*

mikor közényúltak hezzá, idegesedett be, pedig másképp egy jámbor ember volt. Úgy nyirbáltuk négyfelé, s taszítottuk, löktük. (B. I.)

A skorpió egy másfél méterre kiugratható eszköz volt, mellyel az egyik nagyördög egyrészt az utcai vonuláskor a báméskodókat, amikor pedig a háznál adták elő, akkor a nézőközönséget ijesztgette, de legfontosabb szerepe a Dúsgazdag kínzásakor volt. A skorpió körülbelül másfél méterre eléért a kezitül és megcsípte a Dúsgazdag az orrát, vagy akárhol. És olyant csípett rajta, hogy azonnal lekicsinyítette magát, megvallotta a bűneit. (D. A.)

Az ördögök és a Halál előszeretettel ijesztgették a játék előadása során a kínozóeszközökkel a gyerekeket, a *hiszékenyebb*, az idősebb és a jómódú embereket. Az idősebb korosztály az emberi életút végén már jobban átérezte a darab mondanivalójának súlyát. *Akik öregek vótak, már akik közel vótak a Halálhoz, ők már tudták, hogy hova mennek, akkor ők inkább hittek, a vallás inkább erősebb volt, mint most. Mosmá' nincs annyi hite az embereknek, nem rázza őket annyira meg. Ehhez hit kell legyen. Az öregek, mikor eléadtuk, láttuk, hogy sírtak, s még fenyegettük is, hogy jertek errefelé, ne, ide ne, ide közibünk. S úgy csináltgatták, a fejüket hajtogatták, hogy ej, oda kell menjünk. (50. kép)*

A tehetősebb gazdákat megfenyegették, hogy mindenüket elveszik. *Amelyik olyan nagyobb gazda vót, azt is fenyegettük, hogy jaj, me' neked sok mindened van, s elveszük. S megrémültek. De sok minden jó figurát csináltunk, hát tudja, hogy annyit vígadtunk, hogy má későbben, mikor a szájamat húztam el, akkor a fejem szakadt széjjel, addig röhögtünk. Hogy milyen ijedségeket csináltunk, ki se lehet mondani. (D. A.)* S aztán olyan lelkiismeret dolga is vót, a szegénységgel kapcsolatosan, s hogy a nagygazdák hogy várják a szegényt, hogy pártolják a beteget, s úgy arra úgy kíváncsi vót mindenki, mert mindig vót szegényember. *Egyszer az egyik bírónak egy kisebb szolgálja azt mondta, hogy hej, Istenem, miért is születik egy szegény ember is, milyen nehéz az élete. Mondta a bíró neki: hadd el Márton, ne búsulj, mert Szentegyházán rossz cipő, s gyermek, s szegény ember az mindig sok lesz. Mert a Hargita alja ilyen. Kiadós. Sok gyermek született, valóságos vót a nép. (B. Iné)*

A nézőközönség reagálásaiból egyértelműen kitűnt, hogy főként a gyerekek és a *hiszékeny emberek*, valamint az idősebb emberek ijedtek meg legjobban. *Na egy másik, amikor egy nagy házban játszód-*

tunk, az ágy meg a kemence közé bé vót állva egy vénasszony. Sokan vótak, a vénasszony meg emelkedött, hogy lássa elől, hogy mit csinálnak. Én meg figyeltem a vénasszonyt, oszt amikor lábujjhegyre állt, én meg szúrtam által a lándzsával, s akkor „juuj” mondta a vénasszony. S akkor kucorodott le, s egy darabig nem mert onnan felállani. Megint figuráztam másfelé, s mikor a vénasszony megint kezdett tápázkodni, akkor megint szúrtam arrafelé. Bögött. Mondta, mikor vége vót: „Melyik vót az a rusnya béka, aki nem hagyta, hogy én nezzem!” Nem mondtuk meg, hogy melyik vót. Erősen félt az ördögtől.

Volt olyan, akinek úgymond még verseltek is, olyat ami nem tartozott bele a szerepbe, tehát amiről a néző magára ismerhetett, valamilyen bűnét a fejére olvasták. Voltak olyan emberek, hiszékenyek voltak, tényleg azt gondolták, hogy ezek valóságos ördögök, amikor játszottunk a háznál, ugyan az ördögök észrevették, hogy ez az asszony vagy ember fél, nézőközönségnél kivették, lehet ijeszteni, azt ijesztegették aztán, olyan is megtörtént, hogy sírásra fakadt, még férfi is sírt, ugyan aztán még verseltek neki, voltak ilyen jó esetek ami nem játszott bele a szerepbe. Ráolvasták a bűnét, hogy te ekkor s ekkor így voltál úgy éltél, s most vigyázz mert számolnod kell (D. A.)

A visszaemlékezések szerint a 20. század első felében erősebb volt a katolikus hit, s a falubeliek jobban átérték a darab bibliai, erkölcsi mondanivalóját. Sokan sírtak még férfi létükre is a nézőközönség közül. Az a tény is hozzájárult ehhez, hogy az 1950-es évek végéig, amíg hagyományosan házról-házra jártak, addig a szobában előadva testközelbe került a Halál és az ördögök. Tehát az 1950-es évek végéig azonos volt a szereplők és a nézőközönség színtere. Mivel 1985-ben a hittanteremben színpadon adták elő, az átélés, beleélés folyamata visszafogottabban valósulhatott meg. Ez a térbeli elkülönültség hatott a szereplők és a nézőközönség spontán reagálásainak lehetőségeire is, csupán a színpadi előadás hatásai érvényesülhettek.

Szereplők, szokástárgyak

Szereplők	Öltözet, maszkok, szokástárgyak
A szokás előadásának segítői	
Gazda, bétanító	- szürke vitézkötéses kabát, székely gyapjú harisnya, fekete báránybőr kucsma - keményszárú, fekete csizma
Öltöztetőnő	- korosztályának megfelelő székely viselet
Az ördögbetlehemes evilági szereplői	
Dúsgazdag	- székely ruha, fekete báránybőr sapka többféle színű gyári selyemszalaggal, fehér és piros színű gyöngsorral díszítve
Lázár	- rongyos, foltos, elnyűtt ruha, bocskor - barna birkabőrből szakáll gumival a füléhez erősítve
Dúsgazdagné	- női ruha, mint a női szerepet alakító férfi kellékei - 1985 után paróka
Dúsgazdag szolgálja	- kevésbé jó ruha, bocskor - 1985 után székely ruha
Voluptás, Ébrétás	- székely ruha - kendő, piros szalag a mellükön keresztbe, jobb ill. bal oldalon - báránybőr kucsma selyemszalaggal különböző oldalról átkötve
Kulcsár	- nyolcágú ostor - székely ruha
Az ördögbetlehemes túlvilágot megtestesítő szereplői	
Ábrahám	- hosszú, sötétszürke kabát, alatta székely ruha - fekete báránybőr kucsma, fehér szakáll báránybőrből
Angyal	- fején díszes korona, fehér színű ruhát visel - zsebkendőbe kötött, zöld ágakból álló csokor
Halál	- álarc, sárga színű ruha - kasza
Ördögök	- mindegyik ördögnek másfajta jel van az álarcán - fekete ruha, szarvak, kínnóeszközök

<p>PLÚTÓ nagy ördög</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkülönböztető jegy a maszk eltérő hímzése, a kard jelképes megjelenítése a maszkon - kízóeszköze: kard - hátul a ruházatán lófarokból készített farok lóg le - lánc van a derekára téve
<p>DEAMONES nagy ördög</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkülönböztető jegy a maszk eltérő hímzése, a <i>skorpió</i> jelképes megjelenítése a maszkon - kízóeszköze: skorpió
<p>Drumó kicsi ördög</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkülönböztető jegy a maszk eltérő hímzése, a lándzsa jelképes megjelenítése a maszkon - kízóeszköze: lándzsa
<p>Abadon kicsi ördög</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkülönböztető jegy a maszk eltérő hímzése, a fogó jelképes megjelenítése a maszkon - kízóeszköze: fogó

A DITRÓI DÚSGAZDAG JÁTÉK

Ditró

Ditró Erdélyben, a Maros felső folyásánál elterülő Gyergyói-mence északkeleti peremén, 742 méter magasságban található székelly nagyközség. Kezdetben Szárhegyhez tartozott,¹³² ahonnan a 15. század végére vált ki. Az 1567-es adóösszeíráskor „Dijtro” és „Gytro” néven 26 kapuval volt bejegyezve. Ditró közel feküdt a Tölgyes felől betörő keleti ellenséges csapatok útvonalához, ezért sok pusztításnak és veszélynek volt kitéve. Mivel a Tölgyes völgye a 18. század elejéig gypű-sáv volt, Ditró lakosságának a Czengellértetön felállított lármafa, illetve az őrség adta meg az utolsó tűzjelt, ha közeledett az ellenség. Ditrótól északkeletre van az 1455 méter magas Tátra-havas, ami szintén ennek az emléket őrzi. II. Rákóczi György 1657-es szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjárata után, 1658-ban a törökök Erdélyre zúdították a moldvai tatárokat és a két román fejedelemséget, akik irtózatossá tették a pusztítást. Ekkor Ditrót is felgyújtották, de a gyergyóiak leverték őket. Ennek emlékére a halottak sírdombja felett emléktábla áll a Tatár-dombon, ami a ditró-szárhegyi országút mellett van. Később, amikor megnyitották a Tölgyesi-szoroson keresztül a békés kereskedelmi forgalmat és a Maroson a tutajon való faszállítását, Ditró rohamosan elkezdett fejlődni. Élénk piaca és vásárai voltak, úgyhogy a 19. század közepén már a városok sorába való felvételét is kérte, amit azonban viszályok szüntettek meg.

A község nevét többen megkísérelték megmagyarázni. Egyesek szerint „deritu-de itero” kifejezésből származik, de Vámszer Géza szerint ez erőltetett származtatás. Ditró régi neve „Gittró”, tehát a „g” lágyult „d”-vé s nem fordítva. A 17. századig „Gyitró és Gittró” néven szerepel és csak egy 1714-es oklevélben szerepel először „ditrai”

¹³² Szárhegy az egyik legrégebb gyergyói település. Nevével első ízben 1499-ben találkozunk, amikor a magát szárhegyinek nevező I. Lázár András pápai bullát kér a helybeli kolostor alapításához. A feljegyzések arra engednek következtetni, hogy a ditrói katolikus egyházközség már 1500 előtt fennállt. Ditró neve először egy 1567-ből való adóösszeírásban „Gytro” néven fordul elő, ahol 26 adófizető kapuval van bejegyezve. Tarisznyás 1982: 23.

és „Ditró” néven. 1758-ban „Gyergyó-Ditró” 1766-ban „Ditrofalva”, 1808-ban „Ditro, Gytro”, 1864-ben „Ditró” néven említik.¹³³ 17–18. század fordulóján három tizesből állott: Alszeg vagy Alsó tizes, Felszeg vagy Felső tizes, Középszeg vagy Közép tizes, néha Középszer. A mai napig használják a falu térbeli hármas elnevezését: Alszeg, Középszeg (újabbban egyszerűen csak Központ) és Felszeg, de ezeknek a kiterjedése bővült a település növekedésével. Ditró egyedüli település egész Székelyföldön, melynek nevééről ásvány- és kőzettársulást neveztek el 1866-ban: ez a ditróit. Ditró környéke változatos kőzettani felépítésével magára vonta a geológusok figyelmét: az itt előforduló eleolitszenit (ditróit) a Kárpátok érdekes színfoltja.

A Katalin templom vagy kistemplom római katolikus templom. Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzéke (1992) műemlék-épületként tartja nyilván. 1546-1557 között építették és alig 5-600 hívő befogadására volt alkalmas, így ezt a lélekszámot a gyarapodó nagyközség hamarosan kinötte. Eredetileg vártemplom jellegű volt, védelmi falrészletei ma is láthatók. A Nagytemplom vagy Jézus Szent Szíve templom szintén római katolikus templom. A legnagyobb méretű kéttornyú templom a Gyergyói-medencében, mely 1908-1911 között adományokból épült.

A községen keresztül folyó patakok nevei: Ditró pataka, amely keletről jöve a község északi részén folyik keresztül, de az első tizesben kettéágazik és a déli ága egyesül a Martonka patakával, majd a községen kívül fél kilométerre beleömlik a Marosba. Mindkét patak elég bővizű és sok malmot hajtott illetve hajt még ma is.

Orbán Balázs 19. századi leírása szerint a lakosság fő kereseti forrását a borvíz és a fakitermelés biztosította.¹³⁴ A kitermelt fa egy részét helyben hasznosították, más részét tutajba kötve, vagy zsendely, deszka, faedény formájában feldolgozva szállították más vidékekre. Az 1890 körül megjelenő fűrészüzemek, majd a vasút fejlődése fokozatosan feleslegessé tette a tutajozást, és egyúttal lehetővé vált a gyergyói fűrésztelepek termékeinek olcsó szállítása. A lakosság legfőbb megélhetését az állattenyésztés mellett ma is a fakitermelés, fafeldolgozás adja.

¹³³ Vámszer 2000: 142-146.

¹³⁴ Orbán 1869 II: 115-117.

A gyorsan fejlődő Ditró község a 19. század elejétől kezdve népfeleslegét a határához tartozó mellékvölgyekben helyezte el, ahol az itt letelepedettek lassacskán önálló telepet, sőt tizest létesítettek. Így keletkezett Ditró községtől északra 8 km-re Orotva, és Güdüc amely délre 3-4 km-re van. Ditró lakossága 1850-ben 3998, 1930-ban 6803, 1992-ben 6778 fő volt.

A ditrói Dúsgazdag játék és tárgyi világa

A terepkutatás 1999 farsangján kezdődött, ezt követően még többször visszatértem a Ditróra az elmúlt másfél évtizedben, hogy az adatgyűjtést elvégezhessem. 1999 farsangján filmfelvételt készítettünk a farsangi maszkos felvonulásról. Ekkor beszéltem a *Dúsgazdag játék* néhány szereplőjével, hogy a szokás minél teljesebb dokumentációját elkészítsem.

A szokás elnevezésének magyarázata

A szokást többféleképpen is nevezik, többnyire *Dúsgazdag játéknak*, *Dúsgazdag históriának* vagy *dúsgazdagozásnak*. Elnevezésének magyarázataként a következőket mondták: *A Dúsgazdag nagy úr volt, a szegényeket sanyargatta. S akkor volt az a Lázár, egy szegény ember, s könyörgött, hogy adjon valamit neki, de még morzsaléket sem adott. S akkor jött a Halál, jöttek az ördögök, s aztán elfogták a Dúsgazdagot. (P. E.) A dúsgazdagozás a gazdag emberről szól, aki Lázárnak nem adott még morzsát se. Az Angyal meg akarta menteni a Dúsgazdát, de már olyan bűnös volt, hogy nem lehetett. Az ördögök, mikor a dúsgazdának a verset mondták, szökdöstek felé, kínozták. (B. J.)*

A szokás szereplői: kiválasztásuk illetve vállalkozásuk a szerepek eljátszására

A szereplők kiválasztásánál egyéni adottságok, külső és belső tulajdonságok egyaránt szerepet játszottak. Gyakran családon belül öröklődtek a szerepek, például Puskás Sándornak – aki Plutó szerepét játszotta –, már édesapja is benne volt a játékban, vagy Tomka Rózának – aki a Dúsgazdagnét játszotta az 1930-as években –, szín-

tén játszott az édesapja a darabban és *bézszervező* is volt. Volt, amikor egyéb tényező is befolyásolta, hogy ki játsszon el egy-egy szerepet. Például 1964-ben és 1965-ben azért választották Laczkó Ferencet Pulutornak, vagyis a főördögnek, mert gyorsan meg tudta tanulni a szerepet és a kellő magassága is megvolt.

A próbák időtartama, helyszíne, rendje

A visszaemlékezések szerint a próbák egészen az 1960-as évek közepéig vízkereszt után kezdődtek és tartottak egészen a játék előadásáig. Hetente két, vagy három próbát tartottak, attól függően, hogy hány új szereplője volt a játéknak. 1948-ban a *bézszervező* Tódor András volt, aki egy kézzel írott füzet alapján mindenkinek leírta a szövegét, megmutatta a mozdulatokat. A kellékeket is ő magyarázta el, hogyan kell elkészíteni. Ő játszotta a Dúsgazdag szerepét is. Esténként a próbák többnyire két, három óra hosszát tartottak. Amikor már jól ment a játék, ki-ki a szerepének megfelelő ruhába felöltözve is elpróbálta a játékot. A próbákat *szerre*, vagyis mindig más szereplő házában tartották. Előfordult az is, hogy valakinek nagyobb szobája (4x4) volt, és felajánlotta a szereplőknek a próba megtartására.

Az 1960-as évek első felében is az idősebbek – akik korábban benne voltak a játékban –, mutatták meg a mozdulatokat: például amikor a főördög parancsot ad ki, akkor a lábával dobbantania kell, vagy azt, hogyan kell az ördögöknek a fogóval, vagy egyéb kínzószerszámmal a Dúsgazdagot kínozniuk. Ebben az időben Kosztándi András irányította a próbákat, aki az 1940-es években az egyik vendéget alakította. Amikor 1990-ben ismét felújították a játékot, azokat az idősebb szereplőket keresték fel, akik még éltek.

Verbális kód: a szokás szövege

Az adatközlők közül csak egy valaki említette, hogy nyomtatott szöveg nyomán írták le a játék szövegét. A többiek azonban mind arra emlékeztek, hogy egy kézzel írt füzetbe volt lejegyezve. *Édesapámnak ez le volt írva, kézzel, nyomtatott füzet nem volt.* (P. E.) Kisebb szövegbeli eltéréseket állapítottak meg a szereplők, és a nézőközönség közül azok, akik még az 1960-as, vagy az 1990-es évek elején látták az előadást, vagy szerepeltek benne. *Annyi, hogy felejtettünk is el*

belőle, meg tettünk is hozzá, újítottunk a szövegbe, mást tettünk belé, van amit kitaláltunk. (P. S.) Egy kézzel írt szöveget 1990-ben Puskás Sándor édesapjánál megtaláltak, s ezt is felhasználták, amikor újra felelevenítették a játékot.

A szokás szövegének egy 1936-ban kézzel leírt, és az 1999-es gyűjtés alapján lejegyzett változatának összevetése után megállapítható, hogy a szöveg 1999-ben a következő tréfás résszel egészült ki:

DRUMÓ

Uram, Pulutor, ímhol hozzák a gazdagot,

PULUTOR

Mit hoznak, a mazdagot?

DRUMÓ

Jaj, te vén süket, a gazdagot!

PULUTOR

Ja, a gazdagot. Na hozzátok, hozzátok!

A Halál, amikor megjelent, hogy elvigye a Dúsgazdagot, a következőt mondta 1999-ben:

HALÁL

Én vagyok a sárga halál,

Én előmbe soha senki nem áll.

Császárok, királyok, bojárok nékem fejet hajt'nak,

Még a főpapok is, erről a száz pengőből készült

Acél kis kaszáról

Nékem adót adnak.

Nyakadra is vetem mostan a kaszámat! (51. kép)

A tárgyi kódok: a szokástárgyak, a maszkok beszerzése, elkészítése

A ruhákat általában azok az asszonyok varrták, akik a szereplők közelebbi, vagy távolabbi rokonai voltak. Az ördögök és a Halál szerzőségeit gyakran a szereplők közül készítette el egy-egy ügyesebb kezű ember. *A lándzsát, a skorpiót, s a harapófogót fából készítettem el. A harapófogóhoz kell két kb. 80 centis fadarab.* (L. F.)

A szokáscselekmény ideje, helyszíne

Az 1960-as évek első feléig a farsangi időszak¹³⁵ utolsó két-három hetében mentek a szokást eljátszani, bejárva Ditró különböző falurészeit. Általában két-három háznál adták elő egy este, *ott ahol volt egy nagyobb szoba.* (B. J., L. F.) A szokás előadásának időtartama kb. 25-30 perc volt. (52. kép)

A szereplők vonulása az utcán

Az 1950-es évek elejéig az utcán a Halál és az ördögök *játszódtak, szökdöstek, nagyon rémisztőek voltak, volt nyelvük, álarcuk, sisakjuk.* (T. R.) A gyerekek futottak az ördögök után. A Halál kaszával járkált a bábéskodók között, és azzal ijesztgette az embereket, hogy elviszi őket. Az elbeszélések szerint az utcán harmonikaszóval vonultak, főként csárdásokat játszottak. De előfordult az is, hogy az *Ó bú látott, sok kínt vallott...* kezdetű éneket énekelték, ami a Dúsgazdagról szólt. (53. kép)

Az 1960-as évek első felében a hatóságok nem nézték jó szemmel a szokás előadását. A szereplőknek titokban kellett menniük, az utcán már nem volt szabad tréfálkozniuk, nem lehetett ijesztgetni a bábéskodókat. Este, sötétedés után mehettek, *s egy este csak egy házat kerestek fel, ahol előre tudták, hogy szívesen várják őket.* (L. F.). (54. kép)

Engedélykérés, bekéredzkedés a házakhoz, a szokás eljátszása

Az 1960-as évek első feléig a házkérő feladata volt, hogy kitudakolja előre, melyik háznál várják őket. *Mikor én leány voltam, az 1940-es években akkor összegyűltek egy háznál, volt egy férfi, aki megkérte, hogy a háznál eljátszhatják-e a szerepet, így mondták, hogy házkérő. No akkor bementek, ott volt nézőközönség, megfelelő szoba, 4×4-es általában. Ahogy az egyik helyen játszották, akkor mentek ismét az utcán énekelve, s mentek egy másik házhoz.* (L. J., B. J.) 1990-től már nem volt házkérő, mivel már csak néhány háznál adtak elő. Ezen

¹³⁵ Ditróban a farsangi időszak végén ma is élő hagyomány a maszkos felvonulás, farsangtemetés. Erdélyi (gyergyói) és partiumi farsangi szokásokról lásd még: Vámszer 1959: 393-404., Barabás–Pozsony–Zakariás (szerk.): 1996.

kívül a kultúrotthonba, a szomszéd falvakba mentek el még. A házkérő a házhoz érve egy rövid verssel kért engedélyt a ház gazdájától a házba való betérésre.

HÁZKÉRŐ

Jó napot uraim, meg ne ijedjenek,
Egy ilyen vitéztől semmit se féljenek.
Megkérjük önöket egy fél óra időre:
Míg a Dúsgazdag históriáját eljátsszuk,
Ha lesznek szívesek.

A szereplők közül az ördögök és a Halál kint várakoztak, a többiek ahogy a szerep szerint következtek, aszerint mentek be a házba. A szoba annyira volt kiürítve, hogy elférjenek benne a szereplők és a nézőközönség: a házbeliek, a szomszédok, és rokonok. A házban előadták a játékot.

A Dúsgazdag a feleségével az asztalnál ült, Lázár bebújt az asztal alá. Akkor abba az időben volt két vendég, azok voltak a vendégek, mert ez volt a multság, s oda vendégek kellettek. S akkor el volt bízakodva a Dúsgazdag, hogy így lesz, úgy lesz, s akkor Lázár megszólalt az asztal alatt, s mondta, hogy ímhol énnékem nem lehet felállnom, egy kis morzsalékot kinél kell találnom. Azok ugye Lázárt el kellett vitessék az asztal alól, aztán elvitték a Dúsgazdagot is. Mind tépték az ördögök, hiába próbálta először az Angyal megvédeni. Lázár Ábrahám mellé került, a mennyországba, a Dúsgazdag pedig a pokolba. (T. R.)

Az ördögök és a Halál el akarták vinni a Dúsgazdagot. A Dúsgazdagné kérlelte férjét, hogy ne hagyja el. S amikor az asszony könyörgött, odament a Sátán, s mondta: Állj félre, te asszony, mit püsszögsz ily hamar, az fáj, hogy hamarabb nem viseltél gondot rá? Szöktek az ördögök, s a Pulutornak még lándzsája is volt, avval mint-ha szúrkálta volna. S akkor megjátszották, hogy szedjétek ki szemé szőrit, s hántsátok meg feje bőrit; s húzták a haját, fogták a gazdagot. S akkor még sokszor helyette elkaptak egy másik valakit, s azt megviccelték, s azt is fogták meg, s húzták a haját. (P. E.)

Az 1940-es években a játék végén az ördögök harmonikaszóra ugráltak, ezzel fejezvé ki örömüket, hogy a Dúsgazdagot a pokolra vihetik. Táncoltak azok, olyan zörgők voltak a lábuknál, s örvendtek, hogy elkapták a gazdagot, s elvitték. De olyat nem táncoltak, mint amilyet most. Akkor az 1940-es években, csak ugráltak. Volt egy harmonikás, Tódor Feri, aki velük volt. (T. R., P. E.) (55. kép)

Az 1960-as évek első feléig házaknál adták elő a Dúsgazdag játékát. A szoba közepét kiürítették, s a székeket körbe helyezték el, hogy tágasabb hely legyen. Ebben az időben még sok helyen nem volt villany, s a petróleumlámpa fényénél nem lehetett jól látni. A gyermekek nagyon félték az ördögöktől, akik a szobában ijesztgettek őket és a felnőtteket a skorpiókkal, vagy egyéb kínozóeszközeikkel. *Volt aki nagyon megijedt. Esetleg volt kicsi gyermek, aki kezdett sírni, az ördögöktől annyira megijedt, azok kicsik voltak, ritkán láttak ilyesmit, televízió nem is volt.* (B. F.) A Halál kínálgatta a közönséget, hogy igyon a *keserű pohárból*, ami az elmúlást jelképezte. Közben jót húzott a pálinkás üvegből, ha megtalálta azt. *A Halál a keserű pohárral menyen körbe, hogy igyon mindenki belőle. De a Halál általában ravaszabb volt, s ahol látott egy pálinkásüveget, vagy egy borosüveget, azt gyorsan meghúzta és visszatette. Aztán azt nem vették észre, mert mindenki a szerepre figyelt. Az ördögök tánca alá a '60-as években nem kellett muzsikálni. A játék előadása alatt a harmonikás csak annál a jelenetnél muzsikált, amikor a Vendégek a Dúsgazdag feleségét táncoltatták.* (L. F.)

1990-ben már nem mentek el csak néhány házhoz, *mert nem volt annyira divat.* Egy-egy nagyobb háznál, ahol volt egy nagyobb szoba, még előadták a játékot. 1990-ben, 1991-ben és 1992-ben kb. tíz háznál voltak, de elmentek a szomszédos falvakba is. Ezekben az években a farsang végén, a farsangi felvonulással egyidőben az iskolában felállítottak egy színpadot, és ott is eljátszották a darabot. Ezt követően 1999-ig nem gyakorolták a szokást. Ennek okaként több mindent mondtak, többek közt azt, hogy miután három egymást követő évben is előadták, *megunta a falu népe.* 1999-ben és 2000-ben házaknál már nem adták elő, de ellátogattak vele a szomszéd falvakba, valamint a farsangi felvonuláson is részt vettek. (56. kép)

Adománygyűjtés, kínálás

Az 1960-as évek közepéig, amíg házról-házra járva adták elő a szokást, pénzt kaptak a szereplők, valamint borral, pálinkával, tésztával kínálták meg őket. (L. F.) *Többnyire a bészervező gyűjtötte össze a pénzt, de előfordult, hogy az egyik ördög szedte össze tányérba vagy kalapba.* (B. J.) Az összegyűlt pénzből a szereplések végén mulatságot rendeztek a szereplők.

Szereplések más falvakban

Az 1930-as, 1940-es években is jártak más falvakba szerepelni, például a 4 km-re fekvő Orotvára. Ide szekérrel, énekelve mentek és házaknál adták elő a játékot. Az 1960-as években még a közeli Gődücön a kultúrotthonban, valamint egy-két háznál is eljátszották a Dúsgazdag játékát.

Emlékeim szerint a dúsgazdagi szereppel, akkor nem vót ennyi jármű, akkor szekerekre ültek, s azzal mentek. Más faluba is. Gődücre is jártak ki, mer' még a bátyám is vót benne, örökké ott a Lázár vót az asztal alatt. Gődücre, s Orotvára. (N. Sné.) Előfordult, hogy hazafelé nagy hófúvás volt és a lovasszánkóval beborultak a hóba és gyalog kellett hazatérniük a szereplőknek. (L. F.)

1990-ben és 1991-ben Zeteváralján is szerepeltek. *Egy nagy munkásszállító kocsival vittek át minket. S akkor visszafelé dob, hegedű, harmonika; ott mindenki zenélt, mert kicsit kezdtünk hörpögtetni. Mindenki énekelt; akkor a dobnak a belseje kihasadt egy kanyarban. (L. F.) Ezekben az években Gődücön is előadták színpadon. Olyan bált csináltunk azután, ,ejsze még a macska is mulatott a pad alatt. (P. S.)*

A szokás története, engedélyezése, tiltása a visszaemlékezések szerint

A visszaemlékezések alapján a szokás megléte egészen a 19-20. század fordulójáig nyomon követhető. *Édesapám elmesélte, hogy a századfordulón, valamint a 20. század első évtizedeiben is sokat játszották a Dúsgazdag játékot. Szinte minden ház be volt osztva, füzetbe volt írva, hogy mikor hova mennek. Ők is úgy örökölték a szülöktől, még édesapámnak az apja is benne volt, ő is vendég volt. (P. E.)*

A legidősebb szereplő az 1911-ben született Tomka Róza, aki az 1930-as években szerepelt a játékban. Elbeszélése szerint két hétig tartott a próba. Ez idő alatt szinte minden este próbáltak. Mindenki felmondta a szöveget a bészervezőnek, és csak ezután tanulták meg a különböző mozgásokat, mozdulatokat. A próba után még gyakran együtt maradtak beszélgetni, és arról is megállapodtak, hogy a következő alkalommal hova mennek próbálni.

Az adatközlők véleménye szerint a *magyar időben* –1940-44 között – minden népszokást, így a Dúsgazdag játékot és a betlehemest is minden esztendőben előadták. Akkoriban *valahogy természet-*

sebben meg tudták játszani, úgy hanggal, úgy tehetséggel, mert akkor régen évek során átjátszották, míg a magyar világ volt. Az a négy év az nagyon szép idő volt, mert az mindent megengedett. Hiába volt akkor is szükség, facipőben jártunk. Hangulatosabb volt a nép, fiatal-ság, s minden. (B. J.) Farsangvasárnap és húshagyatkor délután két órakor kezdődött a táncmű Cigányzenészek (egy cimbalmos, egy bőgős, két hegedős) muzsikáltak a bálban, már egy sem él közülük. Az ún. táncgazdák osztották a jegyet, aki befizetett, ki a szeretőjével, ki egyedül ment. A bált a Kimaradtál, kimaradtál... kezdetű énekkel fejezték be. (B. J.)

A II. világháborút követően egészen az 1960-as évek közepéig adták elő a Dúsgazdag játékot. Ezután sokáig nem játszhatták, mivel mindent tiltottak abban az időben, ami a vallással és az egyházzal kapcsolatos volt. Még karácsonykor sem mehettek templomba. *Ahogy a rendszer megváltozott, úgy tiltották le azokat a dolgokat, amibe az Isten belé volt foglalva, mert nem egyezett az akkori törvénnyel. (B. J.)*

Az 1960-as évek első felében előadott játék nézőközönsége így emlékezik vissza: *Még iskolás voltam –, 1965-ben végeztem a nyolc osztályt –, mikor játszottuk a Dúsgazdagot, s engem is bevettek, én a főördög voltam, Pulutor. (L. J.) A szegény Lázár és a Dúsgazdag történetét láttam gyerekkoromban. 1965-ben, a szomszéd házban adták elő, az ágyra álltunk, mi gyermekek, mert akkor én 5 éves voltam. Emlékszem az ördögökre, a piros nyelvűkre és arra, hogy nagyon féltünk. Sajnáltam Lázárt, hogy hogyan lehetnek ennyire kegyetlenek, mert én az egészet annyira természetesen vettem, hogy ez valóság. (K. M.) (57. kép)*

Az 1960-as évek első felében a néptanáctól kellett engedélyt kérni. A hatóság megnézte, hogy van-e a darabban valami, ami kommunista ellenes. Az Angyalnak le kellett vennie a keresztet az öltözetéről, s helyette piros csillagot kellett tennie, hogy *legyen kommunista angyal*. A visszaemlékezők úgy vélekedtek, hogy mást azért nem kellett megváltoztatni, mert a darabban szó van arról, hogy a Dúsgazdag fősvénysege miatt a pokolba kerül. Szerintük a hatóságok így azt gondolták, hogy *az akkor kulákoknak kikiáltott módosabb parasztok a Dúsgazdag személyében saját magukra gondolnak majd*. Így beléegyeztek egy darabig, két évet is jártunk vele. Ide le az iskolánál játszottuk, Puskás Zsiga Laji háza, ahol lakik, az üres volt, ott volt egy nagy szoba, ott próbáltunk. A néptanács titkára és az elnöke

ott kihallgattak, s leellenőrizték, hogy mi van a szerepben. Ekkoriban farsang végén még két hétig is jártak házról-házra, hogy előadják a játékot. A házkérők feladata volt, hogy előre megtudakolják, kihez mehetnek. Az adományként kapott pénzből a végén bált rendeztek. (L. F.)

Az 1960-as évek második felétől 1990-ig nem játszották, mert betiltották. Azokat, akik a betlehemes játékot előadták, pénzbírsággal büntették. Feltehetően ez is oka volt, hogy nem játszották azután a Dúsgazdag játékát sem. *Ceausescu idejében nem engedték, akkor tiltották le. Nem engedte a vezetőség. A betlehemest sem engedték. Minden meg vót szüntetve. (L. J.)*

1990-ben többek között Puskás Bálint és Bajkó András szervezte meg, hogy újból előadják a Dúsgazdag játékot. Előkeresték a kézzel írt füzeteket. Voltak olyan részek, amelyek nem kerültek elő, így ezeket azok a szereplők, akik még az 1960-as években benne voltak a játékban, emlékezetből kiegészítették. Az 1990-es évek elején, 1991-ben és 1992-ben előadták házaknál, a ditrói kultúrotthonban és a szomszédos falvakban is. Orotvára, Gődücre is elmentek, valamint Zeteváraljára is meghívták őket.

1999-ben felidéztek azt az időt, amikor hagyományosan még házról-házra járva adták elő a játékot – erről filmfelvétel is készült. A következő évben, 2000-ben – feltehetően a filmfelvételnek is köszönhetően – ismét előadták Ditróban, sőt más falvakba, Gyergyóalfaluba, Kilyénfalvába is meghívták őket. A kilyénfalvi plébános, Szilágyi Lőrinc a tiltott időben is támogatta a ditrói farsangi szokások megtartását. Az ő meghívására a farsangi menet és a Dúsgazdag játék szereplői végigvonultak a falu utcáin, ahol ilyesmit már régen nem láttak. *Gyergyóalfaluban is jártak a dúsgazdag szereppel, egy farsangbúcsúztató találkozón. Ezt az utóbbi években rendszeresen megrendezik valamelyik településen. Itt is előadták az utcán a játékot a nézőközönség nagy tetszésére. Ezt követően Ditrón húshagyóvasárnap, a színpadon játszották el, miután a farsangi maszkos felvonulás befejeződött. Ekkor már házakhoz nem mentek el. (B. A.)*

A szereplők összetétele falurész, nemek, korcsoport szerint

Az 1960-as évekig – az adatközlők többségének visszaemlékezése szerint – felszegiek vettek részt a játékban. Az 1990-es évek után inkább már baráti, munkatársi viszony befolyásolta, hogy kik a szo-

kás szereplői. A szokás előadásában férfiak vettek részt, kivéve a Dúsgazdagnét. Az Angyal szerepét is játszhatta nő, de fiatal legény is. Ez az idők folyamán nem változott. Többségében legények szerepeltek, de házasemberek is részt vehettek a játékban. A Dúsgazdagnét leány, az Angyalt pedig fiatal leány illetve fiúgyermek is játszhatta.

A szokás szereplői 1999-ben

Név	születési év	szereplők elnevezése
Bajkó András	1967	Halál
Bajkó Éva	1982	Angyal
Bajkó Ferenc	1958	Lázár
Bajkó Lajos	1957	Zenész
Bíró Imre	1969	Ábrahám
Bíró Zsuzsanna	1982	Dúsgazdagné
Csibi Zsolt	1975	Dúsgazdag
Gál Imre	1973	Zenész
Köllő Ildikó	1971	Súgó
Köllő Imre	1966	Második vendég
Kulcsár Sándor	1976	Sátán
Laczkó Ferenc	1950	Szereplő
Mezei Mihály	1968	Házkérő, asztali inas
Nagy Sándor	1977	Mammon
Puskás István	1975	Drumó
Puskás Sándor	1968	Pulutor
Tamás János	1968	Első vendég

A ditrói Dúsgazdag játékanak változása

	<i>1960-as évek közepéig</i>	<i>1990-es évektől 2000-ig</i>
A szereplők száma	- 14 fő és a zenészek	- 13 fő és a zenészek (házkérő feladata funkciótlanná vált)
A szereplők elnevezése	-Dúsgazda, Dúsgazdagné, Lázár, házkérő, asztali inas, első és második vendég, Angyal, Ábrahám, Sátán, Drumó, Pulutor, Mammon, Halál	-Dúsgazdag, Dúsgazdagné, Lázár, asztali inas, első és második vendég, Angyal, Ábrahám, Sátán, Drumó, Pulutor, Mammon, Halál
A szokás szereplőin kívül a játék előkészítésében részt vett	- rokonok, ismerősök is segíthettek az öltözet, és a kellékek elkészítésében	- nincs változás, kivéve azt, hogy 1999-ben egy sugó segített a szövegta- nulásban
A szereplők szerveződése	- az adatközlők többségé- nek visszaemlékezése sze- rint felszegiek vettek részt a játékban	- baráti, munkatársi vi- szony
A szereplők nemek szerinti megoszlása	- férfiak vettek részt, ki- véve a Dúsgazdagnét, akit mindig nő alakított - az Angyal szerepét is játszhatta nő, de fiatal le- gény is	- nincs változás
A szereplők korcsoport szerinti megoszlása	- fiúgyermek, legények és házas emberek egy- aránt részt vehettek a já- tékban - a Dúsgazdagnét leány játszotta	- nincs változás
A szereplők foglalkozási szerinti megoszlása	- a szereplők gazdálkodók	- a szereplők többsége gazdálkodó, de már volt köztük sofőr, mezőgép- ész, asztalos is
A szokás helyszíne	- az utca, házak udvara, 4x4-es szobabelső	- néhány ház, az utca, kultúrotthon, a központ- ban felállított színpad

A szokás ideje	- farsang utolsó két hete	- farsang vége, de már csak egy-két nap
A szokás szövege	- kézzel írt füzetek	- kézzel írt füzetek megmaradt lapjai az emlékezet alapján kiegészítve
A szokás funkciója	- elsősorban vallási, erkölcsi, közösséget összetartó funkció, másodsorban szórakoztató funkció	- a szórakoztató funkció előtérbe kerülése
A szokás előadásával együtt járó ijesztgetések, tréfálkozások	- az utcán való vonulás-kor, házakba betérve, a szokás előadásakor a szobabelsőben történt	- 1990-ben, 1991-ben csak a házaknál előadott játékoknál élt tovább a hagyományos formában

Tárgyi kódok, szokástárgyak

A Dúsgazdag játék és tárgyi világa kapcsán vizsgálatom elsősorban arra terjed ki, hogy a szereplőknek mi a szokásban betöltött feladatuk, ezekhez milyen szokástárgyakat, illetve maszkokat használnak. Mindezeket a terepmunkán alapuló kutatásaim, a magnón rögzített interjúk, a lejegyzéseim, a fotók és az 1999-ben készült filmfelvétel alapján írtam le.

Bésszervező

*Bésszervezőnek hívták azt, aki összeszervezte a szereplőket. Ő választotta ki azt is, hogy ki mire alkalmas. Az 1940-44 között Tódor András (született: 1900), majd Puskás Dénes (született: 1902) volt a bésszervező, mert ők korábban már szerepeltek a játékban. Puskás Dénes például az egyik ördögöt alakította. *Mikor eljött az idő, akkor már ők szervezték, hogy ki mi legyen, s akkor egyik évbe ők azt bésszervezték, s akik itthon voltak, úgy mentek, a szerepjüket megtanulták, akkor egyik a mást szólították. (P.vE.)**

Házkérő

A házkérő¹³⁶ feladata volt az, hogy megtudakolja, hová mehetnek előadni a játékot. Sokan előre jelezték, hova mehetnek, hol van alkalmas hely a szokás előadására. Öltözete székely ruha, görbe bot, két piros szalaggal díszítve, amit csokrosan kötöttek meg. (58. kép)

Dúsgazdag

A Dúsgazdagot egy fiatal legényember játszotta. *Én lettem volna a Dúsgazdag, volt nekem egy gyönyörű feleségem, volt nekem szolgám, volt nekem teméntelen gazdagságom, amit egy hoppra elveszítettem az önfejtőségemnek köszönhetően. Tehát, nem volt más, a pokol mélyére kellett jutnom. Öltözete egy jó szövet mellény, jó minőségű fehér ing, keményszárú fekete csizma, arany nyaklánc, mind a gazdagságot jelképezi. (Cs. Zs.)*

Dúsgazdagné

A Dúsgazdagnét egy tizenhét éves lány alakította, aki 1999-ben szerepelt először a játékban. Öltözéke egy fekete hárászkendő, fehér blúz, fekete szoknya. (B. Zs.) *Jól volt öltözve, blúz volt rajta, mellény. Ünnepelesen voltak öltözve, de nem székely ruha volt. (P. E.) (59. kép)*

Asztali inas

Az asztali inas öltözete 1999-ben: fehér ing, fekete csokornyakkendő, ruhája egy pincér ruházatát utánozta. Volt egy vászonerítő a karján, egy másik pedig a kezében, amivel az asztalt törölte. *A szolga nem olyan szép ruhában volt, mint a Dúsgazdag, csizmásan, s barna ruhába, kinek milyen volt. Barna posztó ruhában voltak általában, a leánkakoromban. Amit amúgy is viseltek. Az a posztó gyapjából készült. Megfontuk, megványoltuk, a szabó készített belőle ruhát. A szolgák ilyenbe voltak. (L. J.)*

¹³⁶ A házkérő az 1999-ben készített filmfelvétel miatt került vissza a játékba.

Az első és a második vendég

Az első vendég szerepét játsszó férfi 1999-ben, a második vendéget alakító 1990-ben szerepelt először a játékban. A vendégek öltözete fekete báránybőr sapka piros szalaggal átkötve, fekete mellény és keményszárú csizma. Az 1960-as évek közepéig a vendégek barna házi posztó ruhában szerepeltek. (K. I.)

Angyal

Az Angyalt 1999-ben egy fiatal leány alakította, aki már 1990-ben is szerepelt a játékban. Öltözete: fehér koszorú, fehér ruha, fehér kesztyű, és egy zsebkendő. (B. É.) A két világháború között is fehér ruhában volt az Angyal, fején koronát viselt. Akkor Szóts Peti volt az angyal. Tiszta fehérben, akkor fiú volt. Mert az angyal az rendesen férfi. Felvettek egy olyat, mint a papoknak a reverenda, olyasmit. Vagy mint amilyen most a koszorúleányoknak van, nem cifrát, egyszerűt. Az angyalnak rendes koronája volt, mint a királyoknak, s fehérben volt. A koronát valaki csinálta, aki értett hozzá. Például a betlehemeseknél is koronája volt. A fejére egy sztaniolpapírokkal megrakott paundeklit tett, de azt az asszonyok csinálták, mert az nagyon ki lett díszítve. Az angyal az fehér kell legyen. A képeken is az angyalok repülnek, s fehérék. Szárnya kéne legyen. A fehér az tiszta szín. (L. J.)

Ábrahám

Ábrahám szerepét játsszó férfi feladata, hogy Lázárt az asztal alól egy bottal kimenekítse, má halála után persze, és elviszem a mennybe. A gazdag könyörög, hogy a lelkét mentsem meg, de már annyira bünnös, hogy má nem lehet. Öltözete egy kalap, egy szakáll, egy palást, egy zubbony és egy bot. Szakállt csináltak neki juhbőrből. (B. I.) Ábrahámnak régebben barna vagy fekete köpenye volt, mikor milyent kaptak. Bot vót a kezibe, a fejibe sapka. (L. J.) Volt egy hosszú ballonkabátja, alul volt a nadrág, kalap, bot a kezében. Szakállt csináltak neki juhbőrből. Ő ugye már idős volt, ezért így nézett ki. Bottal húzta ki a Lázárt. (P. E.) (60. kép)

Lázár

Az 1999-ben Lázárt alakító férfi gyermekkorában, 1965-ben is játszotta ezt a szerepet. Öltözete egy rossz nadrág, sapka, egy pár gumicsizma, ruhája egy koldust jelenít meg. *A játékban Lázár vagyok, bekerülök az asztal alá, senki nem ad még egy morzsalékot se, de mégis eljutok a mennybe. (B. F.) Lázár rongyos volt, egy rossz sapka volt a fejibe. Úgy, mint most, ahogy volt. Így voltak az akkori időkbe, az 1930-as években is. (L. J.) Az 1930-as években szerényen volt, rongyokba volt öltözve, s egyébként is púpos volt, megesett rajta mindenkinek a szíve. (P.E.)*

Ördögök

Mindegyik ördög fekete ruhába öltözött. Pulutor sisakban végződő álarcot viselt. A többi ördögöt az álarcokra varrt szarvak száma is megkülönböztette, mely lehetett egy, kettő, vagy három. A szarvak és süvegben végződő álarc végére piros bojtot tettek. Eltérőek voltak a kínozó-, és gyilkolószerszámaik is. *A skorpió és a harapófogó az kínozserszám. De még van egy harmadik ördög is, annak is gyilkolószerszáma van, a háromágú villa, azt teszi a Dúsgazdag nyakához. Annak három szarva kell legyen. Az elsőnek egy szarva, a másodiknak kettő, a harmadiknak három. A negyedik a főördög, a Pulutor, annak egy sisak. A szarvokról különböztették meg az ördögöket. A szarvak feketéből voltak, s ki voltak tömve vattával, mint egy hurka. (L. F.)*

Mammon

A nagy hasú Mammont egy legény alakította, aki 1999-ben vett először részt a játékban. Az álarcát Puskás Sándor segítségével készítette, egy szarvat helyeztek rá. Kínozeszközét, a fogót, a kovácstól kért kölcsön. Véleménye szerint a mozdulatokra nagyon oda kellett figyelni, neki az volt a feladata, hogy a gazdagot a fogóval kínozza. (61. kép)

Drumó

A Drumót alakító legény 1999-ben szerepelt először a játékban. Öltözete fekete anyagból készült. A maszkon levő két szarvat szivaccsal

tömték ki, az orr-, szem- és a szájnylást piros fonallal hímezték körbe. Kínzőeszköze, a skorpió, fából készült. Egy régebbi szereplőt kért meg, hogy készítse el. *Az egy olyan dolog volt, hogy amikor megnyomta, az kiugrott. Feladata, hogy a gazdagot kínozza.* (P. I.) (62. kép)

Sátán

A *Sátánt* alakító legény szintén 1999-ben került bele a játékba. Feladata, hogy félelmet keltsen. Álarcát saját maga készítette el fekete anyagból, három szarvat tett rá, ami a *Sátánt* jelképezi. Kínzőeszköze egy háromágú favilla volt. (63. kép)

Pulutor

Az ördögök törvénybíróját, *Pulutort*, egy idősebb legény játszotta, aki 1990-ben vett először részt a játékban. Öltözete egy fekete pulóver és nadrág. A kezén fekete bőrkesztyű volt. Kínzőeszköze egy lándzsa, ami fenyőfából készült, pirosra volt festve, és sárgaréz volt a felső része. Ezzel adta ki a többi ördögnek a parancsot. *Én ezt a szerepet tiszta őszinte szívemből szeretem, odaadással, osztán ezért mindent megteszek. Ilyen volt az én édesapám is. Ő a Halál szerepét játszotta, ő azt szerette, mer' ő még komikusabb volt, mint én. Én is tőle tanultam, amit úgy el tudtam ebből „lopni”. Játszották az 1950-es és a 1960-as évek között. Persze volt nekünk egy drágalátos Ceausescu államfőnk – diktatúránk –, aki eztet a régészetet egy az egybe lefűtta. S még a vallást is tiltotta az emberektől.* (P. S.) (64. kép)

Halál

A *Halál* szerepét alakító férfi már 1990-ben is szerepelt a játékban. Legfontosabb eszköze a fából készült kasza volt, amelynek pengéjét egy fa fenőkővel élesítette, *hogy vágja el az ilyen rossz gazdagoknak a nyakát.* A fején egy sisak volt, ami egy egyszerű kartondobozból volt kivágva, és gyolccsal volt behúzva. Azért készült kartonpapírból, *hogy legyen tartása, ne dőljön el a fején.* A sisakon a szem- és szájnylás piros fonallal volt körbevarrva. Ezeket a kellékeket a szereplő saját maga készítette el. *A Halál is annak való kellett legyen, felöltözött fehérbe, magasnak kellett lennie, és egy fakasza volt a ke-*

zében, süveg volt a fején. Akkor másképp járt. Az a különbség, hogy akkor inkább nagyobb beleéléssel csinálták. (B. A.) (65. kép)

Súgó

1999-ben az egyik vendég szerepét játszó férfi felesége mint *súgó* segítette a szereptanulást. Véleménye szerint sok munkát, odafigyelést igényelt munkája. Korábban nem volt szükség *súgó*ra, hiszen az egyik szereplő ellenőrizte a próbák alatt a szöveget, segítette a tanulást. 1990-ben pedig egy idős bácsi is segítette az újratanulást.

Zenészek

A *zenészek* (egy hegedűs és egy harmonikás) a játékban többször muzsikáltak, egyszer a Dúsgazdag vendégeinek a *Kerek a káposzta...* kezdetű éneket játszották, majd amikor a Dúsgazdagot az ördögök kivitték, akkor is zenéltek, de ennek a szövegét nem tudták. Az öltözetük a hétköznapiénál kissé ünnepibb ruha volt. (G. I., B. L.) (66., 67., 68., 69. kép)

A Dúsgazdag játék szereplői, nevük, öltözetüket, kellékeik 1999-ben

A szereplők elnevezése	Öltözet, maszkok, szokástárgyak
A Dúsgazdag játék evilági szereplői	
Dúsgazdag	- szövet mellény, fehér ing, arany nyaklánc, kemény szárú fekete csizma
Dúsgazdagné	- fején fehér kendő, fehér blúz, fekete hárászkendő, fekete szoknya
Házkérő	- székely ruha, görbe bot, két piros szalaggal feldíszítve
Asztali inas	- fehér ing, fekete csokornyakkendő, két vászonterítő
Első vendég	- fekete báránybőr sapka piros szalaggal átkötve, fekete mellény és csizmanadrág
Második vendég	- fekete báránybőr sapka piros szalaggal átkötve, fekete mellény és keményszárú csizma
Lázár	- sapka, egy rossz nadrág, egy pár gumicsizma
Zenészek	- hétköznapiánál kicsit ünnepibb jellegű ruha
A Dúsgazdag játék túlvilágot megtestesítő szereplői	
Angyal	- koszorú – 1930-as években korona –, egy fehér ruha, fehér kesztyű, egy zsebkendő
Ábrahám	- kalap, szakáll, palást, bot
Sátán	- fekete anyagból álarc, három szarvval, a szarvak végén piros bojt, a maszkon az orr-, szem- és szájnyílás pirossal kihímezve; a ruha fekete anyagból készült, kínozóeszköze egy háromágú favilla
Drumó	- fekete anyagból álarc, két szarva szivaccsal kitömve, a szarvak végén piros bojt, a maszkon pirossal kihímezve az orr-, szem- és a szájnyílás; fekete ruha, kínozóeszköze egy fából készült skorpió
Mammon	- fekete álarc, egy szarvval, a szarv végén piros bojt, fekete ruha, egy falubeli kovácstól kölcsönkért fogó
Pulutor	- süvegben végződő álarc, végén piros bojttal, fekete pulóver és nadrág, fekete bőrkesztyű, fenyőfából készült lándzsa pirosra festve, a felső része sárgaréz
Halál	- kartonpapírból kivágott, majd fehér anyaggal bevont cukorsüveg alakú álarc, fehér ruha, fából készült kasza, egy része piros festékkel befújva; egy fa fenőkő

ÖSSZEGZÉS

A dúsgazdagolás az emberi lét értelmével, az emberi életút végső kérdéseivel foglalkozik. Ez az egyik alapvető oka, hogy a székelyföldi Szentegyházán 1985-ben, Ditrón 1990 után a dramatikus játék több évtized után ismét újjáéledt. A dúsgazdagolásra vonatkozó kutatásom során ismertettem a 17. századi Névtelen szerzőtől származó Comico-Tragoedia előzményeit, irodalomtörténeti és színháztörténeti vonatkozásait. Kitértem arra is, hogy a 17. században a kollégiumokban is előadták, tehát az iskolai színjátszás is döntő szerepet játszott a játék kibontakozásában, elterjedésében és fennmaradásában. Ezután az európai drámatörténetben a Lázár dráma fejlődési periódusait vettem sorra. Áttekintettem a 20. század elejétől nyomomon követhető néprajzi szakirodalmat, a témához kapcsolódó kutatásokat, gyűjtéseket, valamint a zenei anyagot, dallamvariánsokat. Ez a tudománytörténeti szemle azt tanúsítja, hogy a játék a Székelyföldön, például Csíkbánfalván, Csíkszenttamáson, Gyergyóalfalun, Gyergyócsomafalván, Madéfalván is elterjedt volt. Dallamvariánsai előfordultak még Bukovinában, Csík, Nyitra, Sopron, Tolna és Vas megyékben, valamint Moldvában.

Néprajzi kutatómunkám során sok minden igazolódott a dúsgazdagolásról, amit már korábban a szakirodalom megállapított:

- több szereplős dramatikus játék, amit Erdélyben, Udvarhely megyében, Gyergyóban és másutt is előadtak húshagyókedden;
- a Comico-Tragoedia című, ismeretlen szerzőtől származó moralitás (1646) II. felvonásának rövidített és erősen átdolgozott, folklorizált változata éneketétekkel;
- feltehetően ponyvanyomtatványokból került a népi színjátszás repertoárjába;
- a darab a bibliai Gazdag és Lázár példázatát szedi párbeszédbe;
- bemutatja a gazdag ember mulatozását, Lázár halálát, a gazdag ember lelkéért vívott harcot, a gazdag pokolra kerülését és pokolbeli kínjait;
- műfaja moralitás, ami a középkorban igen népszerű Akárki drámák családjába is tartozik, de azokban a haldokló lelke általában az égbe jut, míg a Lázár-drámákban a gazdag ember lelke a pokolra kerül.

Az a megállapítás azonban tévesnek bizonyult, miszerint csak a II. világháborúig játszották volna a szokást. Emellett a szentegyházi *Ördögbetlehemes* és a ditrói *Dúsgazdag játék* néprajzi terepmunkán alapuló kutatásai során fény derült sok olyan mozzanatra is, amelyet a korábbi kutatások nem vizsgáltak:

- a szokás előkészítésének résztvevő megfigyelése;
- a hagyományozódás módja;
- a szokáscselekmény, a szokás tárgyi világának részletes feltárása;
- a szokás változatainak vizsgálata;
- dúsgazdagolás jelentősége a szentegyházi és a ditrói lakosok, szereplők számára;
- a szokás üzenete a mai kor emberének;
- szereplők motivációja, hogy vállalkozzanak a szerepek eljátszására;
- változások a szokásban a 20. század során, ennek okai.

A Szentegyházán és Ditrón végzett a terepmunkám alapján felállítottam egy *szokásmodellt* és eszerint rendszereztem a gyűjtött anyagot, ezt az egységes szerkezeti felépítés is tükrözi. Tudatosan törekedtem arra, hogy mindkét település történetét bemutassam, keresve az okát, hogy miért éppen itt maradhatott fent a szokás. Ismertettem a szokás helyi elnevezését, annak magyarázatát, a szereplők körét, a szokás hagyományozódását, a dramatikus játék szövegét és tárgyi kódjait, jellegzetes cselekményeit. Itt említem meg, hogy a szentegyházi változat a szokás előadásának stílusában, az akusztikus kódokban (ördögök morrantása a pokol említésekor), a szokástárgyakban, a szereplők öltözetében, stb. régiesebb elemeket őriz, mint a ditrói.

A továbbiakban bemutattam a szokásrendszer idő- és helyhasználatát, jellegzetes forgatókönyvét, szomszédos falvakban való bemutatását, a világi és egyházi hatalom hozzá való viszonyulását. Kitértem a szokás történetére, engedélyezésére és tiltására a visszaemlékezésektől egészen napjainkig. Ez utóbbiakkal kapcsolatban is megállapítható sok közös vonás, hasonlóság a két település között, hiszen azonosak voltak a politikai, társadalmi, történeti viszonyok és változások. Például az 1960-as elején Ditrón a néptanács csak úgy adott engedélyt a dramatikus játék előadására, ha az Angyal levette a keresztet az öltözetéről, s helyette vörös csillagot tett, hogy „legyen kommunista angyal”. Ugyanezen időben Szentegyházán a szokást már egyáltalán nem engedélyezték, erről hivatalos papírt is kaptak a hatóságtól.

A szokás tárgyi világa kapcsán a szereplők szokásban betöltött feladatát, valamint az ehhez kapcsolódó szokástárgyakat, maszkokat ismertettem, külön kitérve a szimbolikus jelentéseikre. Véleményem szerint egy szokás átfogó feldolgázásának érdekében meg kell ismerni a helyi emberek gondolkodásmódját is, ismernie kell a kutatónak kisebbségi sorsuk nehézségeit, stb. Ennek érdekében igyekeztem minél több hétköznapi és ünnepi eseményen részt venni, hiszen ez kiváló lehetőséget kínált arra, hogy közelebb kerüljek az emberekhez. A beszélgetések során próbáltam minél több dologra kiterjeszteni a figyelmet, például egyéni életsorsokat, háborús visszaemlékezéseket hallgattam meg, vettem magnóra. Néhány család életét, szokásait közvetlenül is megtapasztalhattam, hiszen több alkalommal is töltöttem köztük egy-két hetet. Részt vettem különböző jeles napi, ünnepi szokásokon, többek között hajnali rorátén, betlehemezésen, farsangi felvonuláson és ún. szöszbálon, húsvéti határkerülésen, 1848-as szabadságharc emlékére rendezett lovastúrán, korosztályi találkozón, disznótoron. Mindezek megalapozták és segítették a mélyszerkezet feltárását.

A dúsgazdagolás szentegyházi és ditrói változata sok hasonlóságot mutat. E hasonlóságok és a mélyszerkezet leírását néhány főbb gondolat, motíváció köré csoportosítva ismertetem, kiegészítve a szimbolikus ellentétpárokkal, amik a dramatikus játékban jelen vannak:

- vallásos motíváció;
- erkölcsi motíváció;
- farsang, böjti időszak;
- identitástudat, hagyományőrzés;
- szórakozás és szórakoztatás alkalma;
- szimbolikus ellentétpárok.

Szentegyháza és Ditró lakói római katolikusok. Az ördögbetlehemes és a Dúsgazdag játék szereplői a bibliai példázattal felhívták az emberek figyelmét az élet mulandóságára, a bűnök és erények küzdelmének bemutatásával pedig a földi kincsek gyűjtögetésének hiábavalóságára. A Biblia példázata tanulságul szolgál arra, hogy nem az a boldog ember, aki a földi hívságoknak él, hiszen a földi élet egy mulandó, röpke pillanat az örökkévalósághoz képest. A szegény Lázár, akinek a Dúsgazdag még egy morzsalékot sem ad, és éhen kell halnia, végül a mennyországba jut. Ezzel szemben a Dúsgazdag, a

Dúsgazdagné és vendégeik – akik a középkori allegorikus moralitásokban is megjelenő bűnöket, a Gyönyörűséget és a Részegséget jelenítik meg – az evilági örömeknek élnek, nem gondolnak arra, hogy egyszer nekik is számot kell vetniük életükkel. A Dúsgazdag a pokolra kerül, ahol az ördögök fejére olvassák bűneit. Ekkor már hiábavalónak bizonyul a Dúsgazdag minden kérése: a pokolbeli fájdalmai nem kerülnek enyhítésre, és atyafiait sem tudja figyelmeztetni, hogy elkerülhessék a pokol örök tűzét. Ezután már semmi sem mentheti meg, az ördögök különböző kízóeszközeikkel megkínózzák bűneiért.

Az erkölcsi motiváció a vallási motivációval szoros összefüggésben értelmezhető. A különböző bűnök megjelenítésével felhívták a figyelmet arra, hogy az Isten előtti megmérettetéskor csakis a földi életben szerzett erények azok, amelyek az örök életbe vezetnek. A gazdag, aki csupán evilági kincseket gyűjt és tékozló, bűnös életet él, a pokolba jut. Gyakran – a szereplők elmondása szerint – a bűnösebb embereket a házaikban hívatlanul is felkeresték az ördögök, vagy ha elment megnézni a játékot, akkor *verseltek neki*, belefűzték a szokásszöveg közé arra az emberre vonatkozó aktuális bűnöket. Fontos tanulság az is, hogy a Dúsgazdag bűne nem önmagában a gazdagságában rejlik, hanem abban, hogy felhalmozott vagyonát nem osztja meg rászuerolókkal, nem segít embertársain.

A dúsgazdagolás erkölcsi mondanivalója különös aktualitással bír a farsang végén, a böjti időszak kezdete előtt. Az ünnepeket, így a farsangot is a tobzódás, a kicsapongás jellemzi. Az ördögbetlehemezésben levő mulatozásnak, ami tulajdonképpen a farsangi mulatozást is jelképezi, a halál vet véget. A Dúsgazdag magára marad – ez is a középkori gyökerű gondolatot hoz vissza, miszerint a halál pillanatában mindenki magára marad. A játék mondanivalója, a közvetlen megtapasztalás, a kízások sokszor naturalisztikus részletessége, az ördögök, a Halál ijesztő külseje, a spontán elemek, mint például az ijesztgetések – mindezek az általánosan megfogalmazott mondanivalót a konkrét helyzetek síkjára helyezik, ezzel szolgálva az erkölcsi nevelést. Megbánásra nevelt, s arra készítette az embereket, hogy gondolkozzanak el, és a böjt kezdete előtt már kezdjenek el léleken felkészülni a bűnbánatra.

Az emberek közösségi együttélése a hagyományok által kialakított és tudatosan létrehozott szokások nélkül elképzelhetetlen. A szokások rendszerbe foglalják a közösségek életét, élettevékeny-

ségét. Hatással vannak az egyénre és a közösségre, ugyanakkor a szokások kialakulására, átalakulására is hatással van mind az egyén, mind a közösség. Az ünnepi szokások alkalmával a megszokott életritmus megváltozik, a hétköznapokon megszokott élet helyet ad az ünnepi cselekményeknek, melyek a közösség összetartásának tudatát fokozzák. A szentegyházi ördögbetlehemes és a ditrói Dúsgazdag játék is ilyen közösséget összetartó és megtartó erővel bíró esemény.

A közösségi összetartozás, nemzeti, etnikai identitástudat többféle szinten és módon megnyilvánul. A székelységhez való tartozás történelmi tudata, Szentegyháza és Ditró kialakulása, betelepülése elevenen él az emberekben, amit nem könyvekből, hanem a nemzedékről nemzedékre szálló hagyományból ismernek. A hagyomány őrzésének fontosságát többen tudatosan is végiggondolták a szereplők közül, és hangsúlyozták is, ugyanakkor már gyermekkoruktól fogva ebbe nevelődtek bele. Nagyobb ünnepeken, törekednek arra, hogy székel ruhát vegyenek fel. Arra is büszkék, hogy élő néphagyományaik vannak, hiszen számos más szokást megőriztek, például az angyalbetlehemest, a farsangi felvonulást, a húsvéti határkerülést, a szüreti mulatságot, a korosztályi találkozókat. Ez utóbbiakra verses megemlékezések készülnek, beleszöve egyéni alakulását. A középkorú, vagy az annál idősebb generáció törekszik arra, hogy a fiatalokat a hagyományok szeretetére nevelje.

A dramatikus játék előadása mindig együtt járt különböző viccelődések, tréfák üzésével, amik többnyire az utcán való vonulás-kor, de másutt, például a házakhoz betérve az udvaron kamrában, padláson történtek. A különböző történetek szájról-sájra szállnak, néha kisebb-nagyobb változtatásokkal élnek tovább. Ezek megismerésével még az I. világháború előtti időkre is bepillantást nyerhetünk a szokás életébe.

Az előadás a nemcsak az erkölcsi és vallási nevelésben, és az identitástudat megerősítésében segített, hanem a különböző komikus elemeknek köszönhetően szórakozási lehetőség is volt mind a közönség, mind a szereplők számára. A szokás előadásának végén – sőt már a próbák ideje alatt is – mindig mulatságot rendeztek, attól függetlenül, hogy legények vagy házas emberek vettek részt a szokáscselekményben.

A dúsgazdagolás szentegyházi és ditrói változatában a szimbolikus ellentétpárok az egész játékon át végigvonulnak, és a játékmódban, az öltözetben, a szokástárgyakban is megnyilvánulnak. Krisztus kereszthalálával, a bűnös emberek megváltásával az örök életet lehetőségét adja. Lázár és Ábrahám a mennyországban vannak, míg a Dúsgazdagnak a pokolbeli kínszörnyeket kell elviselnie, és örök kárhozatra jut bűnei miatt. Az angyal és az ördög a Bibliában, valamint a dúsgazdagolás során is szembenállnak egymással. Az angyal védelmére kel az ördöggel szemben a bűnös léleknek: „Krisztust életet jött mindeneknek adni”. Az erények és bűnök küzdelme, az egyszerű, szegény, minden földi hívságtól mentes Lázár, elnyeri jutalmát, a mennyországba jut, míg a vétkeket szaporító, gyarló életet élő Dúsgazdag a pokolra kerül.

Szimbolikus ellentétpárok

Élet	Halál
Örök élet	Örök kárhozat
Lázár	Dúsgazdag
Mennyország	Pokol
Angyal	Ördög
Fehér (angyal)	Fekete (ördög)
Szegény	Dúsgazdag
Erények	Bűnök
Víz, mint enyhülést adó	Pokolbeli tűz, a kínok és a szenvedés jelképe
Éhezés	Tobzódás
Rend	Fegyelmetlenség
Túlvilág	Evilág
Rongyosság, szegénység (Lázár)	Pompa (Dúsgazdag)
Csend (halál érkezésekor)	Zajos mulatság (a mulatozás ideje alatt)

IRODALOMJEGYZÉK

ALSZEGHY Zsolt

1914 *Magyar drámai emlékeink a középkortól Bessenyeiig.* Budapest.1935 *A tizenhetedik század.* Budapest.

BARABÁS László

2009 *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népszínhátékok Marosszéken.* Marosvásárhely.

BARABÁS László-POZSONY Ferenc-ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.)

1996 *Erdélyi és partiumi farsangok.* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4. Kolozsvár.

BAYER József

1897 *A magyar drámairodalom története 1867-ig.* Budapest.

BÁLINT Sándor

1973, 1976 *Karácsony, húsvét, pünkösd.* Budapest.1977 *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepék és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I-II.* Budapest.

BÁLINT Vilmos

1932 *A dúsgazdag. Bibliai színháték négy képben.* Gyallay Domokos (szerk.) Cluj (Kolozsvár).

BINDER Jenő

1898 Egy magyar Lázár dráma és rokonai. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny.* 19-43., 97-111., 221-232. Budapest.

BODÓ Gáspár

1992 Településünk története I.rész. *Szentegyházi Hírlap* I. 7. Szentegyháza.

BORNEMISZA Péter

1578 Ördögi kísértetek, avagy röttenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak. Sempte.

DÉGH Linda

1939 A magyar népi színhátékról. *Ethnographia* L. 78-90.1947 A magyar népi színháték kutatása. In: *A Magyar Népkutatás Kézikönyve II.* Budapest.

DÉZSI Lajos

1904 Comico-Tragoedia című moralitásunk koráról. Budapesti *Szemle.* Budapest.

DOMBI Béla

1932 *A drámaírás kezdetei Magyarországon a 15-17. században.*
Pécs.

DOMOKOS Pál Péter (összeáll.)

1979 „...édes hazámnak akartam szolgálni...” Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

1954 *Régi magyar vígjátékok.* Magyar Klasszikusok. Budapest.

1955 A magyar Lázár dráma nagyszebeni előadásához. *Filológiai
Közlöny* I. 3., Budapest.

1974 *A népszokások költészete.* Budapest.

1979 Dúsgazdagolás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar
Néprajzi Lexikon* I. Budapest.

1983 *Naptári ünnepek – népi színjátszás.* Budapest.

1986 A magyarországi ördög-ikonográfia problémái.
Ethnographia, XCVII. 296-309.

ECKHARDT Sándor

1951 Parasztsors a régi magyar költészetben. *Irodalomtörténet* 2.
144-174.

FERENCZI Zoltán

1911 *Rimay János.* Budapest.

HORVÁTH János

1931 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Budapest.

ILLYÉS István

1693 *Sóltári enekék A' Magyar Anyaszentegyház vigasztalására
es a Halottas enekék A' Temetések alkalmatosságára. Hozzá
adatván roevídeden. A < jól meg-haláshoz-való Készuelet
Nagyszombatban.* Nagyszombat.

KAPOSI Krisztina

2013 „Az Istenért kérlek, bocsásd el a Lázárt...” A Névtelen
Comico-Tragoedia második scéájának folklorizálódása.
Doromb: Közköltészeti tanulmányok. 2. sz. 11-33.

KARÁCSONY-MOLNÁR Erika

1998 Ördögbetlehemes, a szegény Lázár és a Dúsgazdag
dramatikus játéka Szentegyházán. (Kézirat). József Attila
Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged.

2003 Az ördögbetlehemes, szegény Lázár és a Dúsgazdag
dramatikus játéka Szentegyházán. In: *Kriza János Néprajzi
Társaság Évkönyve* 11. 81-104.

- 2004/a A Comico –Tragoedia, egy XVII. századi moralitás és a dúsgazdagolás. In: Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek*. 93-114. Debrecen. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 13.
- 2004/b Egy farsangi dramatikus játék, a dúsgazdagolás változatai és változása. In: Pócs Éva (szer.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. 287-313. Budapest.
- 2004/c A szentegyházi angyalbetlehemes. *Artes Populares*. 20. 81-89.
- 2005 A „dúsgazdag játék” Gyergyóditrón. In: Báti Anikó – Berkes Katalin – Elter András – Nobilis Júlia (szerk.): *Parasztélet, kultúra, adaptáció*. 193-220. Budapest.
- 2008 *A kalendáriumi szokások tárgyai- egy székelyföldi maszkos alakoskodás, a dúsgazdagolás és tárgyi világa példáján*. Doktori disszertáció. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

KARDOS Tibor (szerk.)

- 1960 *Régi magyar drámai emlékek*. I-II. Budapest.

KASTNER Jenő

- 1925 Az első magyar opera. In: *Dr gróf Klebersberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére*. Emlékkönyv. 419-426. Budapest.

KILIÁN István

- 1967 *Ismeretlen iskoladráma gyűjtemény a XVII–XVIII. századból*. Borsod–Miskolci Füzetek, Irodalomtörténet 5. Miskolc.

KÓSA László

- 1981 Székelyföld. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 593-594. Budapest.
- 1982 Udvarhelyszék In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. 399-400. Budapest.

LAJTHA László

- 1956 *Sopron megyei virrasztó énekek*. Budapest.

LAMMEL Annamária – NAGY Ilona

- 1985 *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Gyomaendrőd.

LANDSBERG, Herrad von

- 1176–96 *Hortus deliciarum*. Landsberg.

MIRK László

1966 *Egy régi eredetű népi játék múltja és jelene. A dúsgazdag históriája a székelyföldi néphagyományban.* Egyes fokozati dolgozat. (Kézirat). Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék. Kolozsvár.

1996 *Egy dramatikus népszokás vizsgálata-egy régi eredetű népi játék múltja és jelene – a Dúsgazdag históriája a székelyföldi néphagyományban.* Kandidátusi értekezés. Kolozsvár.

OLSVAINÉ TAMÁS Margit

1991 Archaikus táncok Lovétén. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére.* 467-473. Budapest.

ORBÁN Balázs

1868-1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból I-VI.* Pest.

ORTUTAY Gyula

1958 *Kis magyar néprajz* 3. (bővített kiadás) Budapest.

PÁVAI ISTVÁN

2006 Erdély a néprajz-, népzene, és néptánckutatás tájszemléletében. In: *Zenatudományi Dolgozatok.* 2004-2005. Budapest.

POGÁNY Péter

1959 *Folklór és irodalom kölcsönhatása. I. vásári ponyvairatok.* Budapest.

1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest.

POZSONY Ferenc

2006 *Erdélyi népszokások.* Egyetemi jegyzet. Kolozsvár.

RAJECZKY Benjamin (közreadja)

1970-1981 *Magyar Népzene 1-3.* Magyar Tudományos Akadémia anyagából. LPX 18050-53.

SERES András – SZABÓ Csaba

1991 A dúsgazdag és a szegény Lázár In.: *Csángómagyar daloskönyv Moldva 1972-1988.* Budapest

SZABOLCSI Bence

1950 *A XVII. század magyar világi dallamai.* Budapest

SZABÓ T. Attila

1929 *Az Erdélyi Múzeum Egylet 16-19. századi kéziratos énekeskönyvei.* Erdélyi Irodalmi Szemle. Cluj-Kolozsvár.

SZENCZI Miklós (válogatta)

1984 *AKÁRKI. Misztériumjátékok, mirákulumok, moralitások.*
Budapest.

SZENDREI Janka

1988 Kisambitus-régi stílus. In: *A magyar népdaltípusok katalógusa I.* 325-536. Budapest.

SZENDREI Janka – DOBSZAY László – RAJECZKY Benjamin

1979 *XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I-II.*
Budapest.

SZILÁDY Áron

1886 *Régi magyar költők tára V.* XVI. századbeli magyar költők művei. 154?-1560. Budapest.

UJVÁRY Zoltán

1980 *Népszokások és népköltészet. Válogatott tanulmányok.*
Debrecen.

1983, 1988 *Játék és maszk. I-III., IV.* Debrecen.

1990 Dramatikus népszokások, népi színjátékok. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VII.* 265-328.
Budapest.

1997 *Népi színjátékok és maszkos szokások.* Debrecen.

ÚJSZÖVETSÉGI SZENTÍRÁS

1981 Fordította, magyarázta, bevezetéseket írta: dr. Gál Ferenc és dr. Kosztolányi István. Budapest.

TARISZNYÁS Márton

1982 *Gyergyó történeti néprajza.* Bukarest.

TÁNCZOS Vilmos

2006 *Folklórszimbólumok. Néprajzi Egyetemi jegyzetek 2.*
Kolozsvár.

TÁTRAI Zsuzsanna

1990 Jeles napok-ünnepi szokások. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* 102-264. Budapest.

TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONY-MOLNÁR Erika

1997 *Jeles napok, ünnepi szokások.* Budapest.

TEMESVÁRI Pelbárt

1502 *Pomerium de tempore.* Augsburg.

VÁMSZER Géza

1959 Adatok a csíki farsangi szokásokhoz. *Ethnographia*. LXX. 1–3. 393–405.

2000 *Csik vármegye településtörténete*. Csíkszereda.

VERSÉNYI György

1901 Erdélyi népmondák. *Ethnographia* XII. 268.

VOIGT Vilmos

1969 Modellálási kísérletek a folklorisztikában. *Ethnographia* LXX. 355–392.

VOLLY István

1938 *Népi játékok I-II-III*. Budapest.

1989 Egy régi eredetű népi játék (A dúsgazdag históriája).
In: Pintér Márta Zsuzsanna – Kilián István (szerk.):
Iskoladráma és folklór. 185–189. Debrecen.

VISKI Károly

1942 A hagyomány tárgyai. In: *A magyarság néprajza 2. kiadás II*. 345–388. Budapest.

1943 Drámai hagyományok. In: *A magyarság néprajza. 2. kiadás III*. 291–327. Budapest.

FILMJEGYZÉK

A szentegyházi ördögbetlehemes. (30 perc) 1997.

rendező: Karácsony-Molnár Erika, operatőr: Mohi Sándor

Gyergyóditrói farsangi szokások. (29'25 perc) 1999.

rendező: Karácsony-Molnár Erika, operatőr: Kötő Zsolt, Mohi Sándor

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/1-1699.html>

<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-698.html>

<http://lexikon.katolikus.hu/H/Hortus%20deliciarum.html>

http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf

http://biblia.hu/szentiras_com_cikkek/a_dusgazdag_es_a_szegeny_lazar

<http://lexikon.katolikus.hu/I/iskolai%20sz%C3%ADnj%C3%A1t%C3%A9kok.html>

<http://mek.oszk.hu/01900>

<http://mek.oszk.hu/04700/04758/html/rmkt5/index.htm>

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-2132.html>

http://mek.oszk.hu/13600/13640/html/RMK_1_0856_0002

MELLÉKLETEK

Képmelléklet

1. kép A farsangi felvonulás résztvevői, köztük a halál és az ördögök
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Gyergyóalfalu, Csík vm., 1999.

2. kép A farsangi felvonulás maszkos alakoskodói, köztük a halál
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1998.

3. kép Ördögalakoskodó a farsangtemetésen, kezében hammas zacskóval
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Csíkmenaság, Csík vm., 1999.

4a. kép Haláltánc ábrázolás a Schedel Világkrónikából (1493)
<http://mek.oszk.hu/01900> (letöltés ideje: 2015. május 3.)

4b. kép Haláltánc (freskórészlet), 15. század, Oratorio dei Disciplini, Bergamo.

5. kép A dúsgazdagolás szereplői
Fotó: Ismeretlen, Gyergyóalfalu, Csík vm., 1930. Tarisznyás Márton Múzeum,
Gyergyószentmiklós.

6. kép Vig farsangot, jó mulatást, éljen a barátság!
Fotó: Ismeretlen, Gyergyóalfalu, Csík vm., 1930. Tarisznyás Márton
Múzeum, Gyergyószentmiklós.

7. kép A Comico-Tragoedia 18. századi ponyvanyomtatványának
címlapja
Magyar Néprajzi Lexikon III.:730-731. nyomán.

8. kép Maszkurázás

Fotó: Gáll Ferenc, Ditró, Csík vm., 1930., leltári szám: F 341, Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós.

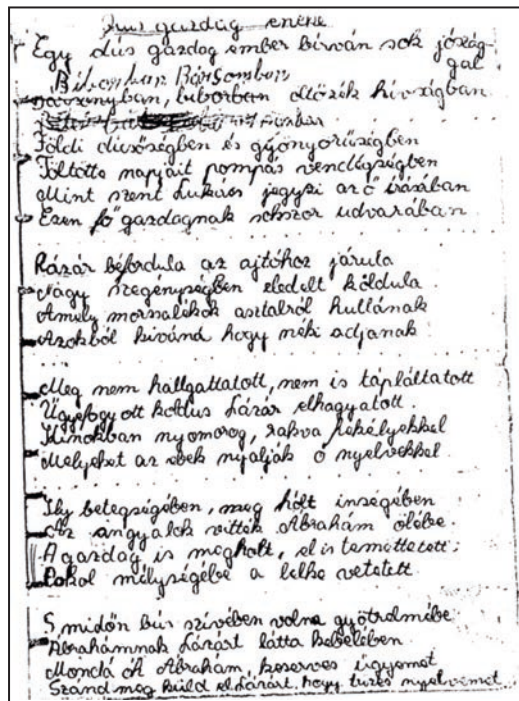

9. kép Lázár és Ábrahám készülődés közben

Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

10. kép A ponyvanyomtatvány egyik megtalált lapja.

11. kép Dániel Antal kézzel írt füzetének egy lapja.

12. kép Az ördögbeleghemes szereplői az utcán vonulnak a Gazda vezetésével

Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

13. kép Drumó tréfából felugrik egy autóra

Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

14. kép Az ördögök az utcai vonulás közben egy-egy házba is befutnak, az ott lakókat ijesztgetik
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

15. kép Az ördögök megijesztik az éppen arra járó cigányokat
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

16. kép Az ördögök a bábéskodók szórakoztatására felmásznak a fára
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

17. kép Az egyik ördög az arra elhaladó szekérről egy üdítő üveget emel el
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

18. kép Voluptás, a Dúsgazdag egyik vendége felállva mondja versét
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

19. kép Lázár az asztal alatt
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

20. kép A Halál a kaszával megjelenik az ajtóban
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza,
Udvarhely vm., 1996.

21. kép Az Angyal a két kicsi ördögöt a kezében tartott csokorral próbálja távol tartani a Dúsgazdától
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

22. kép Plútó – akit a Halál láncon tart – kardjával a Dúsgazdag felé mutat
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

23. kép Az ördögök a Dúsgazdag felé közelítenek
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

24. kép Az ördögök a Dúsgazdagot kínozzák
Fotó: Karácsony-Molnár Erika,
Szentegyháza,
Udvarhely vm., 1996.

25. kép Balról jobbra látható: Drumó, Voluptás, a Dúsgazdagné, Ábrahám és a Gazda
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

26. kép A szélvihar pusztító hatása: kidőlt fák Szentegyháza határában
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

27. kép Az ördögbetlehemes szereplői 1985-ben, a Vallásfenntartó Társaság
Fotó: Ismeretlen, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1985.

28. kép Az ördögbeleheges szereplői
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

29. kép A Dúsgazdagné
a játékra való
felkészülés közben
Fotó: Karácsony-Molnár
Erika, Szentegyháza,
Udvarhely vm., 1996.

30. kép A szokás szereplői hétköznapi öltözetben
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

31. kép A Gazda, a szokás
betanítója
Fotó: Karácsony-Molnár
Erika, Szentegyháza,
Udvarhely vm., 1996.

32. kép Öltöztetik a Dúsgazdagnét
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

33. kép Az Angyal öltöztetése
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

34. kép A Dúsgazdag és az ördögök közül Abadon és Deamonos
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

35. kép A Dúsgazdagné
oldalnézetben
Fotó: Karácsony-Molnár
Erika, Szentegyháza,
Udvarhely vm., 1996.

36. kép A Szolga bort tölt a poharakba
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

37-38. kép Voluptás, az első vendég
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

39-40. kép Ébrétás, a második vendég
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

41. kép Lázár belépve az ajtón
alamizsnát kér
Fotó: Karácsony-Molnár Erika,
Szentegyháza, Udvarhely vm.,
1996.

42. kép Ábrahám
Fotó: Karácsony-Molnár Erika,
Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

43-44. kép Az Angyal, kezében látható a csokor
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

45-46. kép A Halál kaszával a kezében
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

47. kép Az ördögök: Plútó, Abadon, Deamonés, Drumó és a Halál alakoskodó
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

48. kép A Halál az egyik nagy ördögöt, Plútót láncon tartja

Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

49. kép Az utcán az ördögök a járókelőket ijesztgetik
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1996.

50. kép Drumó a ház kapujában álló nézelődőket ijesztgeti
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Szentegyháza,
Udvarhely vm., 1996.

51. kép A Halál és Pulutor a báméskodókat ijesztgetik
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

52. kép A szereplők vonulása az utcán, elől megy a Házkérő és a zenészek
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

53. kép A Halál és az Ördög alakoskodók ijesztgetik a báméskodókat
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

54. kép A Dúsgazdag Ábrahámhoz könyörög
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

55. kép Az ördögök a Dúsgazdagot kínozzák
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

56. kép Az ördögök a kínzóeszközeikkel a bábészknókat ijesztgetik
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

57. kép A házkérő
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró,
Csík vm., 1999.

58. kép A Dúsgazdagné és a Dúsgazdag
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

59. kép Az Angyal, Ábrahám és Lázár
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

60. kép Mammon,
kínzóeszközével, egy
fogóval
Fotó: Karácsony-Molnár
Erika, Ditró, Csík vm.,
1999.

61. kép Drumó
kínzóeszközével, a skorpióval
Fotó: Karácsony-Molnár Erika,
Ditró, Csík vm., 1999.

62. kép Sátán, a háromágú vasvillával
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

63. kép Pulutor, az ördögök törvénybírája
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

64. kép A Halál alakoskodó a kaszáját élesíti
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

65. kép A szereplők utcai vonulása, a Házkérő és a zenészek mennek elől, hátul a halál és az ördögök
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

66. kép A Ditrói Dúsdazdag játék szereplői
Fotó: Karácsony-Molnár Erika, Ditró, Csík vm., 1999.

67. kép Az ördögbetlehemes szereplői és a szerző
Fotó: Ismeretlen, Szentegyháza, Udvarhely vm., 1999.

68. kép A Ditrói Dúsdazdag játék szereplői és a szerző
Fotó: Kötő Zsolt, Ditró, Csik vm., 1999.

Egy dú - gaz - dat em - her bí - ván sok jó - ság - gal.
 Mi - bor - ban, bá - sony - ban ol - só - zék hír - ság - ban.
 Fel - di - el - csó - ság - ban én - gő - nyó - ró - ság - ban.
 Túl - lét - se - nap - ja - it pom - pá - ves - dög - ság - ban.

László befordula, az ajtóhoz járula,
 Nagy szegfűszághon előlök kövula,
 Amely morzsatékok az asztalól hullának,
 Azokból kíváná, hogy neki adjának.

Meg nem hallgatott, nem is tápláltat,
 Úgyfogott kolós László elhagyatott.
 Kínokban nyomonog, ráva fekélyekkel,
 Melyeket az ebek nyálják az ő nyelvekkel.

Ily becsűgében, megholt inságában,
 Az angyalok viték. Abrahám diébe.
 A gazdag is megholt, el is temetett,
 Pokol mélységébe a lelke vetett.

Poco rubato $\text{♩} = 120$

Ó - bú - lát - tott, sok - kint - val - lott - gaz - bí - rós - sít,
 Mely nagy kő - ba, sí - rő - loms - ba - t - rít - es - sít!

Él - jél - nap - pal, jól - pa - tá - sal, Ma - gan csak - vesztel - lés - tes - sít.

1. Ó háromszáz, szívesen volt nyitni,
 Egész volt a szegfűszághon szívesen,
 Szegfűszághon szívesen,
 Szegfűszághon szívesen.

1. Ó hűtőgép, hogy nem létezik,
 Vízem hűt, degesz szélje szívesen,
 Ó szegfűszághon, szegfűszághon,
 Szegfűszághon szívesen!

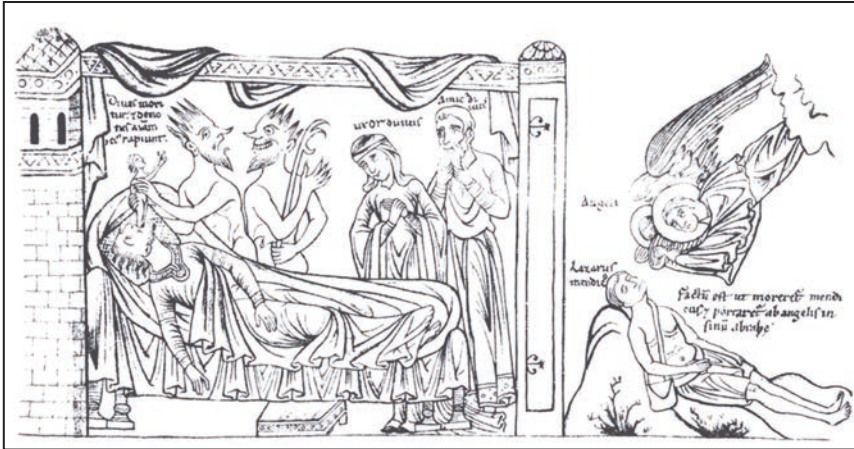
69. kép 1-2. kotta
Egy dúsgazdag ember... és az Ó bú látott, sok kint vallott ...kezdetű ének

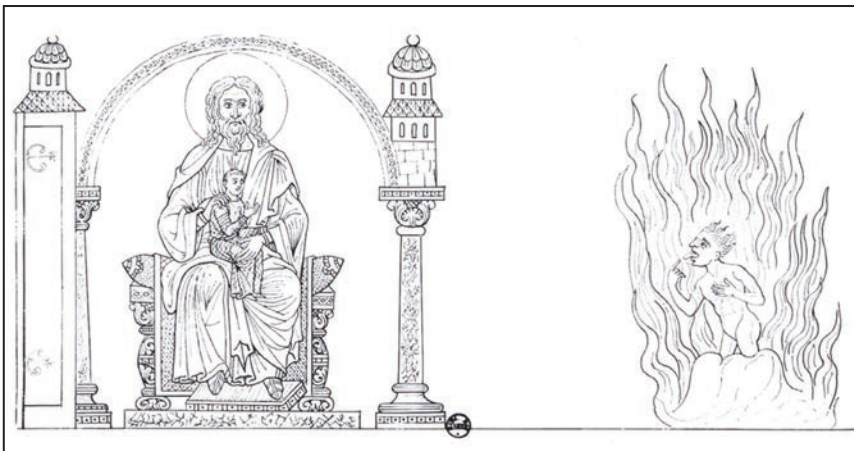
1. ábra Udvarhelyszék és Gyergyó elhelyezkedése. Pávai 2006: 210. 2. sz. térkép nyomán.

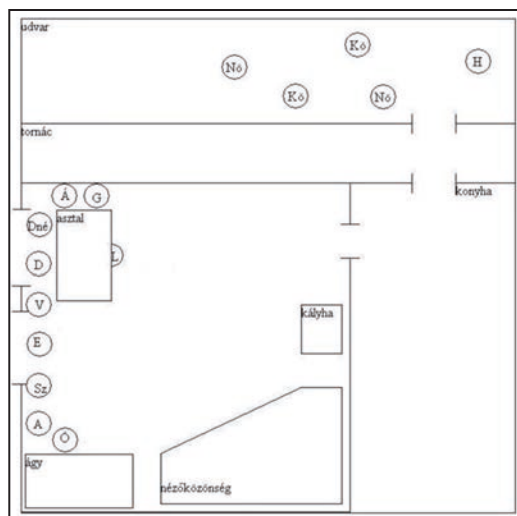
2. ábra A Gazdag lakomája
http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf.
(letöltés ideje: 2015. 05. 03.)

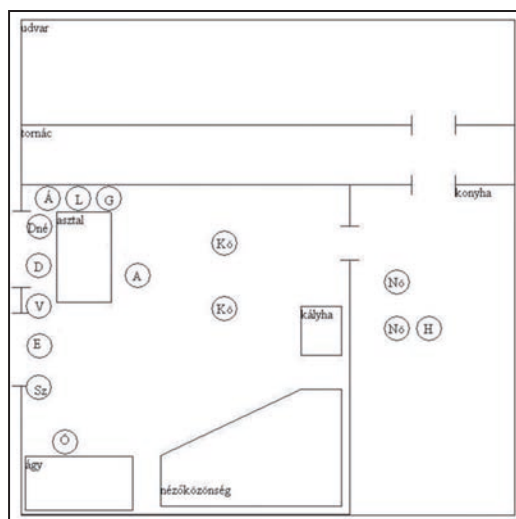
3. ábra A Gazdag és Lázár halála
http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf.
 (letöltés ideje: 2015. 05. 03.)

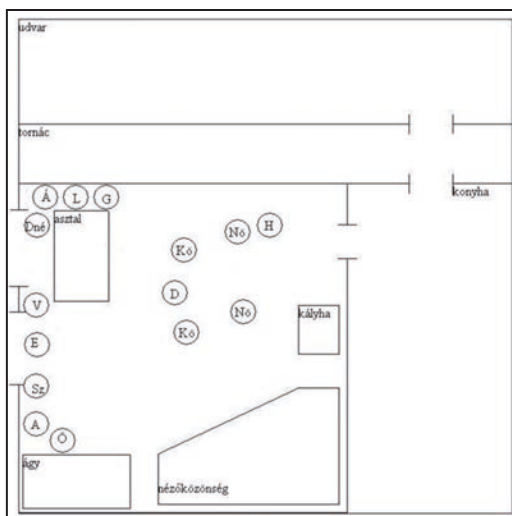
4. ábra Ábrahám kebelének és a Gazdag pokolbeli szenvedésének ábrázolása
http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf.
 (letöltés ideje: 2015. 05. 03.)

5. ábra A szereplők térbeli elhelyezkedése I.
Lázár az asztal alatt.
(Rekonstrukciós rajz. Szentegyháza, Felszeg,
Karácsony-Molnár Erika, 1996.)

6. ábra A szereplők térbeli elhelyezkedése II.
(Rekonstrukciós rajz. Szentegyháza, Felszeg,
Karácsony-Molnár Erika, 1996.)

7. ábra A szereplők térbeli elhelyezkedése III. Az ördögök a Dúsgazdagot kínozzák (Rekonstrukciós rajz. Szentegyháza, Felszeg, Karácsony-Molnár Erika, 1996.)

A szentegyházi és ditrói adatközlők¹²⁵

	Születési év	Születési hely	Vallási felekezet
Bajkó András	1967	Ditró	római katolikus
Bajkó Ferenc	1958	Ditró	római katolikus
Balázs Ignác	1928	Szentegyháza	római katolikus
Balázs Ignácné	1930	Szentegyháza	római katolikus
Balázs János	1949	Szentegyháza	római katolikus
Balázs József	1919	Ditró	római katolikus
Balázs László		Szentegyháza	római katolikus
Balázs Pál		Szentegyháza	római katolikus
Bajkó Lajos	1957	Ditró	római katolikus
Bíró András	1953	Ditró	római katolikus
Bíró Imre	1969	Ditró	római katolikus
Bíró Zsuzsanna	1982	Ditró	római katolikus
Csibi András	1914	Ditró	római katolikus
Csibi Jozefa	1928.	Ditró	római katolikus
Csibi Zsolt	1975	Ditró	római katolikus
Dániel Antal	1931	Szentegyháza	római katolikus
Farkas Pál	1949	Szentegyháza	római katolikus
Gál Imre	1973	Ditró	római katolikus
Király Sándor	1950	Gyergyócsomafalva	római katolikus
Konrád Ferenc	1907	Szentegyháza	római katolikus
Konrád János	1958	Szentegyháza	római katolikus
Konrád Károlyné	1930	Szentegyháza	római katolikus
Kovács Ernő	1978	Szentegyháza	római katolikus
Köllő Ildikó	1971	Ditró	római katolikus
Köllő Imre	1966	Ditró	római katolikus
Köllő Mária	1960	Ditró	római katolikus
Kulcsár Sándor	1976	Ditró	római katolikus
Laczkó Ferenc	1950	Ditró	római katolikus
Laczkó Jozefa	1928	Ditró	római katolikus

¹²⁵ A könyvben az adatközlőkre a zárójelbe tett monogrammal hivatkoztam (néhány adatközlőnél a születési év hiányzik, mert nem közölték).

Lőrincz Erzsébet		Szentegyháza	római katolikus
Lőrincz Imre		Szentegyháza	római katolikus
Márton Ferenc	1932	Szentegyháza	római katolikus
Márton Árpád		Szentegyháza	római katolikus
Menyhárt Károly		Szentegyháza	római katolikus
Nagy Sándor	1977	Ditró	római katolikus
Nagy Simonné	1932	Ditró	római katolikus
Puskás Erzsébet	1929	Ditró	római katolikus
Puskás István	1975	Ditró	római katolikus
Puskás Sándor	1968	Ditró	római katolikus
Sándor Mihály	1930	Szentegyháza	római katolikus
Simó János	1961	Szentegyháza	római katolikus
Simó Gábor		Szentegyháza	római katolikus
Simó Sándor		Szentegyháza	római katolikus
Tamás János	1968	Ditró	római katolikus
Tomka Róza	1911	Ditró	római katolikus

A szentegyházi ördögbetlehemes szövege és énekeinek kottái 1996-ben lejegyzett szövegváltozat¹²⁶

DÚSGAZDAG ÉNEKE

Egy dúsgazdag ember bírván sok jószággal,
 Bíborban, bársonyban öltözék hívságban.
 Földi dicsőségben és gyönyörűségben,
 Töltötte napjait pompás vendégségben.
 Mint Szent Lukács jegyzi az írásában,
 Ezen fő gazdagnak sokszor udvarában.
 Lázár béfordula, az ajtóhoz járula,
 Nagy szegénységében eledelt koldula.
 Amely morzsalékok az asztról hullának,
 Azokból kíváná, hogy néki adjanak.
 Meg nem hallgattatott, nem is tápláltatott,
 Ügyefogyott koldus Lázár elhagyatott.
 Kínokban nyomorog, rakva fekélyekkel,
 Melyeket az ebek nyalják az ő nyelvekkel.
 Ily betegségben, megholt ínségében,
 Az angyalok vitték Ábrahám ölébe.
 A gazdag is megholt, el is temettetett,
 Pokol mélységébe a lelke vettetett.

VOLUPTÁS *(Feláll, Ébrétás felé fordulva mondja:)*

Mi is Ébrétás jer menjünk egy udvarba,
 Egy nagy gazdag ember *(A Dúsgazdag felé fordul.)*
 hitt minket házához. *(Visszafordul Ébrétás felé.)*
 Úgyis kedvem vagyon mostan lakomához
 szép pádimentomon való táncoláshoz. *(Ujjaival csettint egyet, mulatozásra jellemző mozdulatot tesz, majd leül.)*

DÚSGAZDAG FELESÉGE

Elkészült az ebéd, tálnokok hol vagytok?
(Ülve, a többi szereplő felé fordulva mondja:)
 Én azt tartom ti mind más után kalandoztok.
 Pipa, kártya, palack minden mulatságtok,
 Ebéd felett nékem ritkán udvaroltok.

¹²⁶ Megjegyzés: a mozdulatokat, gesztusokat, stb. is leírtam, hiszen a szöveg is így nyer teljes értelmet.

Mosdjál Ébrétás, készülj Voluptás.
(Miközben ezt mondja, Ébrétás és Voluptás megemeli a kalapját.)
 Ezen túl ebédlünk szép mulatással,
 azután enyhülünk kártya kockázással.

LÁZÁR *(Belép az ajtón, majd asztal felé lépked, kissé bizonytalanul.)*

Jaj, hogy elgyengültem,
 Hogy forog körültem,
 Mindjárt a lábam sem bírja gyenge testem.
 Bár eszek egy-két morzsát,
 Vagy egy kis csontocskát találnék a földön
 Helyre jönnék rögtön.
 De jaj, itt lesz végem,
 Érzem itt lesz végem,
 Itt kell a gazdagnál elpusztulni éhen. *(Beesik az asztal alá.)*

DÚSGAZDAG

Most mindennek elég legyen!
(A vendégek felé fordulva mondja az asztalnál ülve:)
 Embernek, állatnak legjobb kedve legyen,
 Fullajtár és kukta mind itt legyen.

ANGYAL *(A Dúsgazdag felé fordulva, az asztalnál ülve mondja:)*

Ó, te szerencsétlen! - Tán az eszed elment?
 Hátha még az éjjel számon kérik lelked?
 Gondolj inkább arra, mi lesz akkor veled?
 Ki takarítja el rém sok gyűjteményed?

LÁZÁR *(Az asztal alatt fekvé mondja:)*

Jaj, hogy nem lehet most énnékem felállnom,
 Egy kis morzsalékot kinél kell találnom?
 Jaj majd e világtól meg kellenek válnom
 Ne hagyjatok kérlek éhen kell meghalnom.

A DÚSGAZDAG SZOLGÁJA *(Lázárhoz megy, toppant a lábával, úgy mondja:)*

Mit búsítsz! Takarodj, menj dolgozdra innét
(Kezével többször int Lázárnak, hogy menjen el.),
 Látod-e, miattad elejtém a dinnyét. *(Elejti a kezében levő „dinnyét”.)*
 Még ma megrugdoslak, *(Lázár felé rúg.)* várj csak egy kicsinyég
 Meghidd, látod pofádon hagyom kezem szennyét!

DÚSGAZDAG *(A szolgál felé fordulva az asztalnál ülve mondja:)*

Mit zúgolódsz, te hallod-e kit fedél?

A DÚSGAZDAG SZOLGÁJA *(Az asztal mellett állva mondja:)*

Egy koldust, ki uram (*Lázár felé mutat.*) láb alól nem kel fel.

Nem győzöm mondani neki, kelj fel, kelj fel!

Tisztességgel mondván: rakva rút fekélyel.

A DÚSGAZDAG FELESEGE (*A Dúsgazdag felé fordulva, az asztalnál ülve mondja.*)

Jaj, Isten győzné el a sok szegényt pénzzel,

Piha mint megüte a szaga rossz búzzel!

DÚSGAZDAG (*A szolgálja felé fordulva az asztalnál ülve mondja:*)

De minden vizslákat ömellőle üzz el!

A DÚSGAZDAG SZOLGÁJA

Meghalt uram immár vermet ásunk neki!

DÚSGAZDAG

Ne nyúljon hozzája közületek senki.

Ám amint azt látom

(*A szolgálja közben Lázárhoz megy, hogy kivigye, Lázár az asztalnál Ábrahám mellé kerül.*) szinte most viszik ki.

VOLUPTÁS (*Feláll, és úgy mondja:*)

Majd megtudom, hozzá ha nyúlt valaki.

DÚSGAZDAG

De hagyj békét annak, töltsess poharakat

(*A szolgálja a poharakba bort tölt Voluptás visszauil a helyére.*),

Inas, most ne bocsáss hozzám polgárokat;

Készítsétek vadászni mind az agarakat,

Már ugyan elúsztam a sok madarakat.

Igyatok (*A vendégek felállnak, isznak a poharaktól, majd leülnek.*),
miért, hogy vígan nem mulattok,

Azt tartom, Lázáron ti mind szomorkodtok,

Nagy hallgatásban ti mindnyájan vagytok,

Talán mind keresztbe van téve a lábatok?

Még most is kórságos nyilván Ébrétás

(*Ébrétás felé fordulva mondja, aki szomorúan hallgatja.*),

Mert igen reá ért már látom a sírás.

Talán Epikurus ő nékie sírt ás?

Mit mondasz te ehhez, barátom, Voluptás? (*Voluptás felé fordul.*)

VOLUPTÁS

Ha (*feláll*), ha

(*ujját felemeli, int vele Ébrétás felé, majd a Dúsgazdag felé fordulva mondja:*)

nem akarna ő még most meghalni,
 Örömet a jó bort (*A pohárra mutat.*) nem akarná hagyni.
 Készebb volna inkább magát táncra adni,
 s a jó borocska mellett örökké maradni.
 (*A kezével mulatozásra jellemző mozdulatot tesz.*)

ÉBRÉTÁS

De hagyjuk (*Feláll, toppant egyet a lábával, Voluptás felé fordulva mondja:*) máskorra az oly jövődölést;
 Fogjunk az italhoz (*megfogja egy pillanatra a poharat.*), eluntam
 az ülést,
 Torkunkon (*kezével torka felé mutat.*), talpunkon (*lábával toppant egyet.*)
 ne tegyünk kímélést
 Kár így elmulasszuk a szép hegedülést.

DÚSGAZDAG

Nosza bátran, vígan szép táncot vonjanak,
 Jó kedve érkezett Ébrétás uramnak (*Ébrétás felé mutat.*)
 Asszonyom (*A Dúsgazdagné feláll és Ébrétás felé megy.*)
 fogd kezét mostan Voluptásnak (*Voluptás kezét csókol a Dúsgazdagnénak.*),
 Azután hajts térdet Ébrétás komámnak. (*A Dúsgazdagné kicsit meghajol, majd furulyaszóra egy keringőt táncolnak Ébrétással.*)
 De várj kevéssé lám ugyan meghülék,
 Minden én testemben nagyon megpezsdülék,
 Úgy tetszik énnékem, nagyon megszedülék
 Csak alig állhatám, hogy hátra nem dülék. (*Kissé hátradől.*)
 Hangos muzsikáknak szűnjék meg zengése,
 Félő rám ne teljék angyalnak intése,
 Rút sárga állatnak (*A Halál a kaszával megjelenik az ajtóban, majd egyre beljebb jön, közben kaszájával suhint.*) tetszik jelenése,
 Olyan, mint halálnak annak lépése.
 Oh váratlan vendég! udvaromnak gyásza,
 Minden nemzetemnek te valál gyilkosa.
 Kit keressz? (*Körbenéz, mintha keresne valakit.*) menj tovább, mit akar a kasza?
 Fejemnek leszesz-e ezzel mészárososa?
 De várj kevéssé, látom szándékomat,
 Ezen túl megállhasd rajtam is bosszúdat,

Vágd tétova kapádat s ásódat *(A Halál a kaszával kétszer a szoba padlójára üt.)*,

Nyújtsad, kérlek hozzám, ámbácsak egy szódat.

HALÁL

Nézz rám! Én vagyok az a rémítő sárga halál.

Kezembe is akadsz, megtölt már a pohár!

Nosza, siess hamar, ne késleld utamat,

Mert nem szalasztom el én kiszabott órámat,

Nem látod-e, felhúztam én erős karomat,

Nyakadra is vetem ezentúl kaszámat.

A DÚSGAZDAG FELESÉGE *(A Dúsgazdag felé fordulva mondja:)*

Jaj, hatalmas Isten, micsoda szerzet ez,

Jaj, szolgálk üzzétek, nyilván nem ember ez,

Halottak honából való csontalék ez!

(A vendégekhez, szolgálához fordulva mondja:)

Ó, gonosz szerencse, hogy értem e napot?

Jaj, hatalmas Isten, nem ér ő holnapot,

Borbélyt, doktort gyorsan hívjatok csak,

Papot? Nem jó, ígérj neki egy kalapot!

VOLUPTÁS

Óh, gonosz szerencse! Íme majd itt veszünk

(Maga elé nézve mondja, majd Ébrétás felé fordul.),

Szaladj Ébrétás *(Ébrétás felé int.)*, majd kezébe esünk *(A Halál felé mutat.)*,

Talán ugyan nekünk nem volt mostan eszünk,

Hol halál *(A Halál felé néz, és felé mutat.)* leskődik, hogy itt iszunk-eszünk.

A DÚSGAZDAG FELESÉGE *(A Dúsgazdag felé fordulva mondja, miközben az Angyal az asztal elé megy, megjelennek az ördögök is.)*

Szólj, szerelmes uram; ne hagyd el magadat!

Hadd lássam, mint sokszor, hozzám hú voltodat,

Sokszor szakasztottad értem el álmodat;

Miért kíméled hát most egy vagy két szavadat?

DÚSGAZDAG *(A Dúsgazdag maga elé nézve az asztalnál mondja:)*

Óh, hogy szólhatsz, higgyed elköltünk már arról

(A két kicsi ördög a Dúsgazdag felé közelít, eszközét felé nyújtva, az Angyal a kezében tartott örökzöld ágakból áll hímzett kendővel tett elhessegeti őket),

Szintén azért nekem jövődő dolgomról.

Hogy nem gondolkoztam az állapotomról,
Meg sem emlékeztem soha halálról.
Hogy még erre jussak, jaj soha sem tudtam
Hogyha tudtam is vele nem gondoltam.
Hogy pokol (az ördögök morrantanak) is legyen, csak meg sem
álmodtam,
Mást magamhoz képest semminek tartottam.
No veszem eszembe, hogy volt még nagyobb Úr,
Kit meg nem ijeszthet soha semmi dér-dúr
Nem kerestem kedvét, jaj szörnyű kés fúr,
Mire megyek majdan, e tüzes dárda szúr!
Tudom jól, mert ugyan érzem kínjaimat,
Pokolban (az ördögök morrantanak) ördöggel egyenlő sorsomat,
Holott majd elveszem én is jutalmamat,
Mint léssen ott dolgom értsétek meg szómat.
Hol könnyhullatással öntözöm orcámat,
Hol kesergem régi friss állapotomat,
Hol sírok, hol rívok szánom kínjaimat,
Hol csak tapogatom sebes tagjaimat.
Néha friss palotám, néha szép jószágom,
Néha jut eszembe ékes majorságom,
Két kezemmel gyűjtött saját takarmányom,
Értetek elmémet gyakran vetem, s hányom.
Mennyi szántóföldim, mennyi örökségim,
Mennyi gyűjteményim, mennyi sok ezüstim, drága ékességim.
Mennyi töménytelen gazdaságim voltak,
Ménesim, s nyájaim miként szaporodtak,
Számptalan barmaim sok mezőt elfogtak,
Hogy ne emlegessem, tőlem elmaradtak.
Keservesen jutnak eszembe barátim,
Kedves hitestársam, sok jóakaróim,
Jaj, hogy nem felejtselek szerelmes magzatim.
Jaj, elhagylak immár én édes rokonim.
Vissza nem térhetek már soha hozzátok,
Itt az idő, hogy ti tőlem távozzatok,
Szabadulásomat elő se hozzátok,
Nem lesz az soha bár ne is várjátok!

A DÚSGAZDAG FELESÉGE (A *Dúsgazdag felé fordulva, az asztalnál ülve*)

mondja, közben a két „kicsi ördög” a szerszámával a Dúsgazdag felé megy, az Angyal védi.)

Jaj hová futsz tőlem életem reménye!
Édes árváidat hogy hagyod veszélyre,
Oh, udvarbeli szép ifúságnak fénye (*a vendégek felé nézve mondja*),
Jut-e eszetekbe sok jótéteménye?
Jaj mely nagy szomorú messze távozásom,
Ily hirtelen nékem tőled elválásom,
De fáj özvegységre így elmaradásom!

(Megjelenik a két „nagyördög” az egyiket Plutót láncon a Halál tartja.)

Hogy nem lehet veled világban lakásom.
Oh csendes nyugalma szomorú lelkeknél,
Ragyogó világa csillagom fényének!
Te valál fényes napja életemnek,
Gyönyörű istápjá édes két szememnek.
Átkozott szerencse! Szerelmes uramtól
Én gyönyörűség titkos tárházamtól,
Szívem szerint való kedves hajlékomtól,
Jaj, hogy választál el fényes csillagomtól.
Már ki kietlenben oroszlánra talált,
Sivalkodik, s mit vár? Nemde szörnyű halált?
Egyetlen egy lelke téged ugyan kiált,
Én bús bágyadt szívem, hogy már tőled megvolt.
Jaj, ha vége (*Fejét ingatva mondja:*) szakad keserűségemnek
Ha újul örömmre megsebzett szívemnek,
Jaj, nincs reménysége már szegény fejemnek!
Végét értem majdan az én életemnek.

DEAMONES, AZ ÖRDÖG

Állj félre te asszony (*Előugrik, dobant a lábával.*), mit pisszszegsz
itt? Hamar,
Nem használsz te azzal ne tagadjad
(*A skorpiót, amit kezében tart előre tartja és tagadólag int vele.*) azt
bár,
Előbb nem viseltél gondot rá, csak az kár
Szemed elől őtet odább álltjuk már.

ANGYAL (*Az ördögre, Deamonésre nézve mondja:*)

Hallád gonosz Sátán, ne siess elkapni,
Testéből a lelket menten kiragadni,

Senkit Isten mennyből nem akar kihagyni,
 Krisztus életet jött mindenkinek adni.
 Mindenért jól tudod az Úr Krisztus megholt,
 Kit önnön képére, mint ezt, teremtett volt.
 Nem érdemel talán azért örök pokolt *(az ördögök morrantanak)*,
 Isten felől gyakran éltében ez is szólt.

DEAMONES, AZ ÖRDÖG *(A Dúsgazdag felé fordulva mondja, az összecsu-
kott skorpiót a kezében tartja, az ördögök a szöveg tartalmának megfelelő mozdu-
latokat tesznek, miközben hol előre, hol hátra lépnek.)*

Úgy vagyon, mindennek ő üdvösségére
 Isten igyekszik nem veszedelmére;
 De kijutni akar a boldog örömré,
 Nem úgy visel gondot, mint ez ő lelkére.
 Igaz az is Krisztus meghalt mindenekért,
 Még fizetést tett minden bűnösökért *(Körbemutat kezében a skor-
pióval.)*,
 De használatosan csak a megtérőkért *(Fenyegető mozdulatokat tesz
a skorpióval.)*,
 Szent penitenciát, kik tartanak azokért.
 Ez pedig életét *(előrelép, dobbant és fenyegető mozdulatokat tesz a
skorpióval.)* hasonló latrokkal,
 Töltötte idejét gyilkos paráznákkal.
 Csak hejehujával, tánccal, tombolással,
 Nagy sok nyulazással és agarászással.
 Melyekben nagy híven mi is ott csüngöttünk *(a többi ördögre mu-
tatva mondja.)*,
 Éjjel-nappal vele csak részegeskedtünk *(a két „nagyördög olyan
mozdulatot tesz, mintha inna.)*,
 Most pedig érette ezért el is jöttünk,
 Hogy nagy kövér prédát *(fenyegető mozdulatokat tesz a skorpióval.)*,
 itten mi éreztünk,
 Ily rút undok *(fenyegető mozdulatokat tesz a skorpióval.)*,
 ember nem kedves Istennél
 Mert ő Szent *(felfelé mutat.)* Felsége igazakat szemlél,
 Isteni szent képet *(fenyegető mozdulatokat tesz a skorpióval.)*,
 ezen senki nem lél,
 Mert istentelenebb nem lehetett ennél.
 Szokásból pohárközt *(Plutó olyan mozdulatot tesz, mintha inna.)*

Isten nyelvén forgott,
De sok káromlásban gégéje (*Plutó utánzó mozdulattal kíséri a szöveget.*)
is korgott,
Ha hallottad volna amiképpen morgott,
Szitok s átok száján ugyan el kicsorgott,
Gonosz indulatit bocsátá kedvére,
Azért boldogságnak nem juthat fényére.
Senkinek az Isten nem néz személyére,
Elvisszük már ötet pokolnak (*az ördögök morrantanak.*) mélyére.
Tudod az ily gazdag (*a Dúsgazdag felé mutat.*) hogy örök poklot
(*Az ördögök morrantanak.*) nyer,
Másnak nyavalyáján ki soha (*A skorpiót tagadólag mozgatja.*) nem tér,
Kitől szegény koldus alamizsnát ha kér,
Megtadogja, nem ad, őhózzá ez nem fér.
Szinte ilyen vala a csalárd (*fenyegeti a Dúsgazdagot.*) gazdag is,
Nem (*tagadólag rázza a skorpiót.*) imádott érte Istent egy szegény is,
Nem ada Lázárnak (*Lázár felé mutat.*) csak morzsalékot is,
Lakoljon (*Előreugrik.*) a lator ezért hát maga is.
De ne mondd azt hát kérlek (*az angyalnak mondja:*), hogy nem érdemel kint,
Mert talán az Úr (*Felfelé mutat.*) is haraggal rátekin.
Amint idejöttél úgy elmehetsz innét,
Lám ti hívetekért nem küldünk mi legényt.

ANGYAL (*Az ördögök felé nézve mondja:*)

Vedd el bűnös dögöt (*az ördögök a Dúsgazdag felé kezdenek közelíteni, mozgásuk felélénkül*), bizony nekünk nem kell
Fertőzött testét földszínéről vedd el.
Egy iszonyú jajra s bajra ötet vidd el,
Nem vígad ő mennyben, soha nagy örömmel.

DEAMONES, AZ ÖRDÖG

Drumó fiam futamj, tégy hírt ebben az úrnak,
Kapuit nyissa fel hamar a pokolnak. (*Az ördögök morrantanak.*)
Kínzó szerszámokat (*Plutó utánzó mozdulatokat tesz, mintha a kardját élesíteni.*) készítsen gazdagnak,
Tüzes vasfogókat mindjárást hozzanak.

DRUMÓ

Uram, Plútó, ímhol hozzuk *(a Dúsgazdagot a szoba közepére állítják.)* a gazdagot,
 Csúreiben láttunk egynéhány asztagot,
 De nagy fősvényiségében annyira megaggott,
 Hogy a lénián is régen kívülhágott.

PLÚTÓ *(Előrerohan a Halállal együtt, aki láncon tartja, közben a lábával dobant, a szöveg alatt az ördögök végig a Dúsgazdag felé szúrnak kízóeszközeikkel.)*

Egészséggel gazdag! Hozzánk miért jöttél?
 Istentől nagy jót te éltedben vettél,
 De önéki soha te nem *(Kízóeszközeiket tagadólag megrázzák az ördögök.)* könyörögtél,
 Jól vagyon s akarom, hogy *(A többi ördögre mutat.)* társunkká lettél.
 A szegény Lázáron *(Az ördögök Lázár felé mutatnak.)* meg nem könyörültél,
 Várj, majd torkodra forr, amit ittál s ettél.
 Jobb lett volna néked *(A Dúsgazdag felé mutat.)* soha nem születned,
 Egy nagy malomkövet a nyakadra kötnöd,
 A tenger örvényébe aképpen beszöknöd *(ugrást utánzó mozdulatot tesz),*
 Hogysem mint e szegényt *(Lázár felé mutat.)* éhhez így megölnöd.
 Nem hoztál te *(Fenyegető mozdulatot tesz.),* tudom semmit e világra,
 Isten *(felfelé mutat.)* javainak voltál csak sáfára,
 Nem *(Az ördögök tagadólag rázzák kízóeszközeiket, Plutó kardját előrenyújtja)* volt gondod szegény eltáplálására,
 Hanem csak a hasad
(Az ördögök a Dúsgazdag hasa felé szúrnak kízóeszközeikkel.)
 meghízulására.
 Pénzzel *(A pénzre utaló mozdulatot tesz.),* sok jószággal igen dicsekedtél,
 Az Ūristenéből nagy szarvat *(Daemones a skorpiót a Dúsgazdag feje felé tartja.)* emeltél.
 Templomra s oltárra gondot nem viseltél,
 Isten ígéjére igen ritkán mentél.
 Fogat fentél tudod éltedben mindenre,
 Legfőképpen pedig szegény együgyűekre.

(Az ördögök kínzóeszközeikkel fenyegető mozdulatokat tesznek.)

Azt tudtad talán, hogy Isten szegényekre

Nem vigyáz, s nem büntet téged meg végtére.

Drumó fiam szólítsd csak elő Abadont,

Askarabont, Belzebukot, Piktont, Sátánt és Mammont.

(Minden név elmondásakor kardjával a levegőbe vág.)

DRUMÓ

Ímhol jelen vagyunk, mit akar Felséged?

Akarod-e látni te kegyetlenséged,

A gazdagon *(a Dúsgazdagra mutat.)* megmutatjuk keménységed,

Ebben majdan lehet szép gyönyörűséged.

PLUTÓ *(Az ördögök kínzóeszközeit végig a Dúsgazdag felé szúrják, illetve a skorpiót csattogtatják.)*

Nosza hamar mérges skorpiókat,

Mammon hozz néki tüzes vasfogókat,

Éles borotvákat, nyársat, vashorgokat,

Mindenféle hegyes kínzó szerszámokat.

Gyorsan töviságyat *(Kardjával a földre mutat.)* vess Drumó néki,

Rút férgekkel minden velejét szívasd ki.

Fogát is mind egyik *(Kardjával a Dúsgazdag fogára mutat.)*, siess hamar vond ki,

Ne tégyen kímélést rajta soha senki.

Hévítsétek *(A lándzsát és a kardot ekkor keresztbe teszik.)* immár a Tantalus kardját,

Vasfúrókkal fúrják által az ő agyát *(A Dúsgazdag feje felé mutatnak.)*,

Kóstolja, ha jó-e örök tűznek lángját,

Érezze pokolnak *(Az ördögök morrantanak.)* mindenféle kinját.

DÚSGAZDAG *(A Dúsgazdag szövegét az ördögök a tartalomnak megfelelő mozdulatokkal kísérik.)*

Uram, Plutó! Legyen szabad hozzád szólnom,

Megbocsáss, hogy így kell felségedhez unszolnom,

Enyhítsd meg kevésbé ezen szörnyű kínom,

Mert csak szomjúval is meg kellett halnom.

Lázárt egy nagy szentnek kebelében látom,

Ábrahám lehet ez én azt úgy állítom.

Ne bánd, hogyha ötét én most megszólítom,

Talán fog valamit ha szómat indítom.

PLÚTÓ

Lássad *(Az ördögök fenyegető mozdulatokat tesznek.)*, de jobb sokkal, ha arról nem téssz szót,

Mert mintha a falra hánynád csak a borsót.

Poklon kívül *(Lefelé mutat a kardjával, az ördögök morrantanak.)*

higgyed nem lesz te koporsód,

Mivelünk *(A többi ördögre mutat.)* kell enned egy kenyeret s egy sót.

(A Dúsgazdag és Ábrahám párbeszéde alatt az ördögök a szöveg tartalmának megfelelően tesznek mozdulatokat.)

DÚSGAZDAG *(Ábrahám feláll, a Dúsgazdag Ábrahám felé fordul, úgy mondja:)*

Mégis megpróbálom. Oh, Uram könyörülj;

Szegény nyomorultat engem el ne kerülj.

Szörnyű kínjaimnak, kérlek, hogy ne örülj;

Oh, Atyám Ábrahám! Rajtam most könyörülj.

Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt,

Mert iszonyú lángban gyötröm, és ez árt,

Mártsa meg kisujját vízben, ha ide várt,

Talán én nyelvemnek kis hűséget ez ád.

ÁBRAHÁM *(A Dúsgazdag felé fordulva mondja:)*

Fiam emlékezzél: világon létedben,

A te javaidat elvetted éltedben.

Lázár és a gonoszat, s mostan ő örömben,

Te pedig kínlóddol nehéz gyötrelemben.

De ennek felette közöttük s köztetek

Így közbevetések megerősítettek.

Hogy innét mitőlünk oda nem mehetnek,

Sem pedig tőletek ide nem jöhetnek.

DÚSGAZDAG *(Ábrahám felé fordulva mondja:)*

Téged azért atyám már csak arra kérlek,

Házukhoz bocsássad őket szülőimnek,

Atyámfiainak tőle hadd izenjek,

Hogy e kínzóhelyre ők is ne jöjjenek.

ÁBRAHÁM *(A Dúsgazdag felé fordulva mondja:)*

Vagyon ott Mózesük, s vagyon prófétájuk,

Halgassák azokat, igazot szól szájok.

Ha fogadják nem lesz neki semmi bajok,

Nem pedig pokolban *(Az ördögök morrantanak.)* véghetetlen jajok!

DÚSGAZDAG

Hanem Atyám, Ábrahám; de ha csak ez leend
 Hozzájok pokolból (*Az ördögök morrantanak.*) valaki ha menend,
 Közülük ezentúl mindenki megtérend,
 Sírván az Istentől bocsánatot kérend.

ÁBRAHÁM (*A Dúsgazdag felé fordulva mondja:*)

Ha a prófétákat és Mózeset nem hallják,
 Igazmondásokért és ha megutálják,
 Ha kik holtak közül őket feltámasztják,
 Nem hiszik el ezt sem, de sőt megtréfálják.

PLÚTÓ

Mondám hiszen gazdag (*fenyegető mozdulatokat tesznek*), hogy
 semmit sem használsz,
 Kegyelmet magadnak többé már nem találsz.
 Mégis szemeiddel imitt-amott halálsz,
 Megtanítlak ugyan (*előreugrik, kardjával előre felé vág.*), hogy többé
 nem órálsz.
 Hármotok ördögök őt fojtogassátok

(*Deamones a skorpiót csattogtatja, a többi kínozóeszközzel az ördögök a Dúsgazdag felé szúrnak*),

Ezerképpen szálljon reá sokaságtok.
 Tüzes csigán testét jól megforgassátok.
 Elkárhozott testét s lelkét szörnyen mardossátok.
 Elsőbbben is neki toljátok ki szemét (*a Dúsgazdag szeme felé szúrnak*),
 No rántsátok össze már minden tetemét.
 Ligassátok által ti mind a tíz körmét,
 Hadd emlegesse meg a világ örömét (*fenyegetően int kardjával.*).
 Egészen a bőrét róla levonjátok,
 Gyengén tartott testét épen besózzátok,
 Álnok csalárd szívét (*a Dúsgazdag szíve felé szúr.*) általnyársaljátok,
 Talpig a parázsba ötet takarjátok.
 Hamar metéljétek el (*utánzó mozdulatot tesznek.*) mind orrát s fülét,
 Így jár az, ha valaki az Isten ellen vét.
 Egyenként szedjétek ki a szeme szőrét,
 Olajba rántsátok meg a fejbőrét (*a Dúsgazdag feje felé mutatnak.*).
 Egyfelől a karját egyiketek megtörje,
 Másfelől a mástok ötet pofonverje:
 A többitek neki szárát fűrészelve,
 A testét metélni senki ne restellje.

SIRALMA A POKOLBELI GAZDAGNAK *(Az ördögök és a Dúsgazdag a szoba közepén állva, a többiek ülve éneklik, az ördögök időnként a Dúsgazdag felé nyújtják kínzóeszközeiket, illetve felé mutatnak.)*

Óh búlátott, sok kint vallott gyarló testem,
Mily nagy kínba, siralomba érted estem
Éjjel-nappal, jajgatással magam csak veszem, súlyesztem.
Óh hervasztó, sok fonnyasztó nyavalyáim,
Engem vesztő s megemésztő nagy kínjaim,
Sokasodnak, szaporodnak szívmaresó skorpióim.
Óh, hol vagytok, hogy nem láttok, jó barátim!
Velem bánó s engem szánó jó rokonim!
Óh, szerelmes, édes kedves régi sok jó akaróim. (70. kép)

A ditrói Dúsgazdag játék szövege 1999-ben lejegyzett szövegváltozat

HÁZKÉRŐ

Jó napot uraim, meg ne ijedjenek,
Ilyen kis vitéztől semmit se féljenek.
Kérem az urakat egy fél óra időre:
Míg a Dúsgazdag históriáját eljátsszuk,
ha lesznek szívesek.

VOLUPTÁS

Mi is Ébrétás jer menjünk egy udvarba,
Egy nagy gazdag ember hítt minket házához.
Úgyis kedvem vagyom mostan a lakáshoz
szép pádimentomon való táncoláshoz.

DÚSGAZDAG FELESÉGE

Elkészült az ebéd, tárnokok hol vagytok?
Én azt tartom ti csak másutt kalauzoltok.
Pipa, kártya, palack minden mulatságtok,
Ebéd felett nékem ritkán udvaroltok.
Mosdjál Ébrétás, mosdjál Voluptással.
Azontúl ebéd'lünk tán víg mulatással,
Töltjük az időnket kártya kockázással.

DÚSGAZDAG

Most mindennek elég legyen!
Embernek, állatnak legjobb kedve legyen,
Fullajtár és kukta mind meg elégedjen,
Még az Asszonyom is tokaji bortól részegedjen.
Egyél, igyál lelkem miért is bánkódjál,
Nem bánt a szegénység, ne is sopánkodjál,
Minden te csúreid rakva s vígan lakjál,
Hogy bővítsd meg csűröd, azon gondolkodjál.

ANGYAL

Vaj, te bolond, csodálom elmédet
Nem tudod, az éjjel megkérik lelkedet?
Micsoda nevetség izgat hát tégedet?
Más takarítsa el a gyűjteményed?

II. VENDÉG

De semmi dugja be ki-ki erre fülét,
Tudom jól, hallottuk máskor is énekét.

I. VENDÉG

Eredj, lapickáld még ott lent az alfelét.

LÁZÁR

Ím, hogy énnékem nem lehet most felállnom,
Egy kis morzsalékot kinél kell találnom?
Jaj majd e világtól meg kelletik válnom
Jaj, kérlek ne hagyjatok éhen kell meghalnom!

INAS

Mit búsítsz! Takarodj, menj dolgozdra innét,
Nem látod, miattad elejtém a dinnyét.
Még ma megrugdoslak, várj csak egy kicsinyét,
Meglátod, pofádon hagyom kezem szennyét.

DÚSGAZDAG

Mit zúgolódol, hallod-e, kit fedél?

INAS

Egy koldust uram, ki lábad alól nem kel fel.
Nem győzöm mondani neki, kelj fel, kelj fel!
Tisztességgel mondván: rakva rút fekélyel.

DÚSGAZDAGNÉ

Jaj, Isten győzné el a sok szegényt pénzzel.
Piha! Mint megüte a szaga rossz büzzel.

DÚSGAZDAG

De minden vizslákat ómellőle űzz el,
Még az udvart is füstöljed ki tűzzel.

INAS

Meghalt uram immár vermet ástunk neki.

DÚSGAZDAG

Ne nyúljon hozzája közületek senki.
Ám amint azt látom, szintén most viszik ki.

I. VENDÉG

Majd megtudom, hozzá ha nyúlt valaki.

DÚSGAZDAG

De hagyj békét annak, töltsess poharakat,
Inas, most ne bocsáss hozzám polgárokat;
Készítsétek vadászni mind az agarakat,
Mert eluntam már a madarakat.

Igyatok, miért nem múltatok?
Azt tartom, Lázáron ti mind szomorkodtok,
Mely nagy hallgatással ti mindnyájan vagytok,
Talán mind keresztül van téve a lábatok?
Kórságos nyilván Ébrétás,
Látom mint reá ért az ásitás, sírás.
Talán Epikurus őnékie sírt ás.
Mit mondasz ehhez, barátom, Voluptás?

I. VENDÉG

Ha, ha ő még most nem akar meghalni,
Örömet a jó bort nem akarná hagyni.
Készebb volna magát táncra adni,
jó borocska mellett örökké maradni.

II. VENDÉG

De hagyjuk máskorra az ily jövendölést;
Fogjunk az italhoz, eluntam az ülést,
Torkunkon, talpunkon ne tegyünk kímélést
Kár így elmúlatni a szép hegedülést.

DÚSGAZDAG

Nosza bátran, vígan szép táncot vonjanak,
Jó kedve érkezett Ébrétás kománknak
Asszonyom adj kezet mostan Voluptásnak,
Azután hajts térdet Ébrétás komámnak.

ZENÉSZEK *A Kerek a káposzta...* kezdetű népdalt játszák.

DÚSGAZDAG

De várj kevésbé lám ugyan meghűlél,
Minden én testemben nagyon megpezsűdlél,
Úgy veszem észre, nagyon megszedűdlél,
Csak alig álltam meg, hogy hátra nem dűdlél.
Hangos citeráknak szűnjék meg zengése,
Félő rám ne teljék angyalnak intése,
Rút sárga állatnak tetszik jelenése,
Olyan, mint halálnak annak lépése.
Menj tovább, mit akarsz, mit akar a kasza?
Talán én fejemnek leszen mészárososa?

HALÁL

Nem is az enyémnek.
Én vagyok a sárga halál,

Én előmbe soha senki nem áll.
 Császárok, királyok bojárók nékem fejet hajtnak,
 Még a főpapok is, erről a száz pengőből készült
 acél kis kaszáról nékem adót adnak.
 Nyakadra is vetem mostan a kaszámat.

DÚSGAZDAG

Állj meg, várj kevéssé, látom szándékosat,
 Vágd tétova kapádat s ásódat,
 Nyújtsad, kérlek hozzám, ámbár csak egy szódat.
 Megállhatod ezen túl is rajtam a bosszúdat.

HALÁL

Nosza, siess hamar, ne késleld utamat,
 Mert nem mulasztom el érted kiszabott órámat,
 Nem látod-e, felhúztam én erős karomat,
 Nyakadra is vetem mostan a kaszámat.

DÚSGAZDAGNÉ

Jaj, hatalmas Isten, micsoda szerzet ez,
 Jaj, mely utálatos rút undok állat ez,
 Jaj, szolgálak üzzétek el, nyilván nem ember ez.

DÚSGAZDAG

Hadd el, ne szól semmit, ez a sárga halál,
 Megöli, nem kedvez, akihez ez beszáll.
 Jaj nekem, mert szintén én rendemen kaszál.
 Már megölő mérge testem áthatotta,
 Minden csontjaimat immár átfutotta,
 Meghalok, szívemet mert elszorította.

DÚSGAZDAGNÉ

Oh, gonosz szerencse, hogy értem e napot,
 Jaj, hatalmas Isten, nem ér ő holnapot.
 Borbély doktort, hívjatok csak papot,
 Ha pap nem jó, ígérj neki egy rossz szalmakalapot.

I. VENDÉG

Óh, gonosz szerencse! Íme majd itt veszünk,
 Szaladj Ébrétás, majd kezébe esünk,
 Talán nekünk nem is volt eszünk,
 Ahol a halál leskődik, mi ott iszunk, s eszünk.

DÚSGAZDAGNÉ

Szólj, szerelmes uram; ne hagyd el magadat!

Hadd lássam, énhozzám sokszor hű voltodat,
Sokszor szakasztottad értem el álmodat;
Miért kíméled hát most egy vagy két szavadat?

DÚSGAZDAG

Óh, hogy szóljak, hidd el, elköltünk már arról,
szintén azért nekem jövő dolgomról.
Hogy nem gondoltam az állapotomról,
Meg sem is emlékeztem soha a halálról.
Hogy halál is legyen, jaj soha se tudtam,
Avagy ha tudtam is vele nem gondoltam.
Mást magamhoz képest semminek tartottam,
De most veszem eszembe, hogy még van nagyobb Úr,
Kit meg nem ijeszthet soha semmi dérdúr.
Nem kerestem kedvét, jaj szörnyű kín fúr,
Mire megyek majdan, a tűzlő dárda szúr.
Tudom jól, mert ugyan érzem kíniaimat,
Ördöggel pokolban egyenlő sorsomat,
Majd elveszem én is jutalmamat,
Mint léssen ott dolgom értsétek meg szómat.
Hol könnyhullatással öntözöm orcámat,
Hol kesergem régi friss állapotomat,
Hol sírok, hol rívok szánom kínjaim,
Hol csak tapogatom sebes tagjaimat.
Néha friss palotám, néha szépjóságom,
Néha jut eszembe ékes majorságom,
Két kezemmel gyűjtött saját takarmányom
Értetek elmémet gyakran vetem, s hányom
Mennyi szántó földim, mennyi örökségim,
Mennyi teméntelen gazdaságim voltak,
Ménesim, s nyájaim miként szaporodtak,
Számptalan barmaim nagy mezőt elfogtak,
Hogy ne emlegessem, tőlem elmaradtak.
Keservesen jutnak eszembe barátim,
Kedves hitestársam, sok jóakaróim,
Jaj, hogy ne felejtselek el édes magzatim.
Itt hagylak immár én édes rokonim.
Itt az idő, hogy ti tőlem távozzatok,
Szabadulásomat elé se hozzátok,

Nem leszen az soha bár ne is várjátok.

DÚSGAZDAGNÉ

Jaj hová futsz tőlem életem reménye!
Édes árváidat hogy hagyod veszélyre,
Szomorú messze távozásom,
Ily hirtelen nékem tőled elválásom,
De fáj özvegységre így elmaradásom!
Hogy nem lehet veled világban lakásom.
Oh csendes nyugalma szomorú lelkeknél,
Ragyogó világa csillagom fényénél!
Te valál szép fényes napja életemnek,
Gyönyörű istápjá mind a két szememnek.
Átkozott szerencse! szerelmes uramtól
Én gyönyörúséges titkos tárházamtól,
Szívem szerint való kedves hajlékomtól,
Jaj, hogy választál el fényes csillagomtól.
Már ki kietlenben oroszánra talált,
Rivalkodik, mit nemde szörnyű halált?
Egyetlen egy lelke téged ugyan kiált,
Én bús bágyadt szívem, hogy már tőled megvált.
Jaj, ha vége szakad keserűségemnek
Ha újul öröme megsebzett szívemnek,
Jaj, nincs reménysége már szegény fejemnek!
Végét értem majdan az én életemnek.

SÁTÁN

Állj félre te asszony, mit pizmogsz ily hamar,
Nem használsz te azzal ne tagadjad azt bár,
Hogy előbb gondot nem viseltél rá, csak az kár
Szemed elől őtet odább álltjuk már.

ANGYAL

Hallád gonosz sátán, ne siess elkapni,
Testéből a lelket menten kiragadni,
Senkit Isten mennyből nem akar kihagyni,
Krisztus életet jött mindenkinek adni.
Jól tudod, hogy az Úr Krisztus meghalt,
Kit önnön képére, mint ezt, teremtett volt.
Nem érdemel talán ezért örök poklot,
Isten felől gyakran éltében ez is szólt.

SÁTÁN

Úgy vagyon, mindeneknek ő üdvösségére,
Isten igyekszik, de nem veszedelmére;
De kijutni akar a boldog örömré,
Nem úgy visel gondot, mint ez ő lelkére.
Igaz az is Krisztus meghalt mindenkért,
Elég fizetést tett minden bűnösökért,
Szent penitenciát, kik tartanak azokért.
Ez pedig életét hasonló latrokkal,
Töltötte idejét gyilkos paráznákkal.
Csak hejehujával, tánccal, tombolással,
Nagy sok nyulazással és agarászással.
Melyekben nagy híven mi is ott csüngöttünk,
Éjjel-nappal vele csak részegeskedtünk,
Azért szintén érette el is jöttünk,
Egy nagy kövér prédát itten éreztünk,
Ily rút undok ember nem kedves Istennél
Mert Isten Őfelsége igazakat szemlél,
Isteni szent képet ezen senki nem lél,
Mert istentelenebb nem lehetett ennél.
Szokásból pohárközt Isten nyelvén forgott,
De sok káromlásban gégeje is korgott.
Ha hallottad volna miképpen morgott,
Szitok s átok száján ugyan el kicsorgott.
Gonosz indulatai bocsáták kedvére,
Azért hát boldogságnak nem juthat fényére.
Senkinek az Isten nem néz személyére,
Elvisszük a latrot pokolnak mélyére.
Tudod az ily gazdag, hogy örök poklot nyer,
Másnak nyavalyáján ki soha nem tér,
Kitől szegény koldus alamizsnát, ha kér,
Megtadja, nem ad, őhózzá ez nem fér.
Szinte ilyen vala a csalárd gazdag is.
Nem ada Lázárnak csak morzsalékot is,
Lakoljon a lator hát azért maga is.
De ne mondd, tehát kérlek, hogy nem érdemel kint,
Mert az Úr is haragos szemmel rád letekint.

Amint jöttél úgy elmehetsz innen,
Lám ti hívetekért nem küldünk mi legényt.

ANGYAL

Vidd büdös dögöt, bizony nekünk nem kell
Megfertőzött testét föld színéről vedd el.
Nagy iszonyú jajra ötet vidd el,
Nem vígad ő mennyben, soha nagy örömmel.

SÁTÁN

Drumó fiam szaladj, tégy hírt ebben az úrnak,
Rettentő kapuit nyissa fel hamar a pokolnak.
Mindenféle kínozó szerszámokat készítsen gazdagnak,
Tüzes vasfogókat mindjárást hozzanak.

DRUMÓ

Uram, Pulutor, ímhol hozzák a gazdagot,

PLUTÓ

Mit hoznak, a mazdagot?

DRUMÓ

Jaj, te vén süket, a gazdagot!

PLÚTÓ

Ja, a gazdagot. Na hozzátok, hozzátok!
Egészséggel gazdag! hozzánk miért jöttél,
Istentől nagy jót te éltedben vettél.
De őnéki sohasem könnyörögtél,
Jól vagyon s akarom, hogy társunkká lettél.
Jutalmad megleszen, amint cselekedtél.
Várj, majd torkodra forr, amit ittál s ettél.
Jobb lett volna neked soha nem születned,
Egy nagy malomkövet a nyakadra kötnöd,
A tenger örvényébe eképpen beszöknöd,
Hogysem a szegényt éhen így megölnöd.
Nem hoztál te, tudod semmit e világra,
Isten javainak voltál csak sáfára,
De nem volt gondod a szegények eltáplálására,
Csak a nagy hasadnak meghízulására.
Pénzzel, sok jószággal igen dicsekedtél,
De az Úr Istennek nagy szarvat emeltél.
Templomra s oltárra gondot nem viseltél,
Isten igéjére igen ritkán mentél.

Fogat fentél tudod éltedben mindenre,
Legfőképpen pedig szegény együgyűekre.
Azt tudtad talán, hogy Isten szegényre
Nem vigyáz, s nem büntet téged meg téged végtére.
Drumó fiam szólítsd elé csak Abadont,
Ásmódiást, Báliát, Mérimet, Sátánt, Czilust és a
Pittont, Askaráthot, Belzebúbot és a Mammont.

DRUMÓ

Ímhol jelen vagyunk, mit akar Felséged?
Látni akarod a nagy kegyetlenséget,
Ezen a gazdagon megmutatjuk keménységed,
Ebben leszen néked szép gyönyörűséged.

PLUTÓ

Nosza hamar, nosza mérges skorpiókat,
Mammon hozz néki tüzes vasfogókat,
Éles borotvákat, nyársat, vashorgokat,
Mindenféle hegyes kínzó szerszámokat.
Gyorsan töviságyat vess Drumó néki,
Rút férgekkel minden velejét szívasd ki.
Fogát is mindegyik, siess hamar vond ki,
Ne tégyen kímélést rajta soha senki.
Hevítsétek immár a Tantalus kardját,
Vasfúrókkal fúrják által az ő agyát,
Hadd kóstolja örök tűznek lángját,
Érezze pokolnak mindenféle kínját.

DÚSGAZDAG

Uram, Pulutor! Legyen szabad hozzád szólnom,
Megbocsáss, hogy felségedhez így kellett szólnom,
Enyhítsd meg kevésbé ezen szörnyű kínom,
Mert csak szomjúval is meg kelletik halnom.
Lázárt egy nagy szentnek kebelében látom,
Ábrahám lehet ez én azt úgy állítom.
Ne bánd, hogyha én most őtet megszólítom,
Talán fog valamit, ha szómat indítom.

PLUTÓ

De lássad, sokkal jobb, ha nem tész arról szót.
Mert csak annyi, mintha a falra hányod a borsót.
Poklon kívül higgyed nem lesz a koporsód;

Mivelünk kell egyél egy kenyeret s egy sót.

DÚSGAZDAG

Mégis megróbálom. Óh, Uram könyörülj;
Szegény nyomorultat engem el ne kerülj.
Szörnyű kínjaimnak, kérlek, hogy ne örülj;
Óh, Atyám Ábrahám! rajtam most könyörülj.
Az Istenért kérlek, bocsássad le Lázárt,
Mert iszonyú lángban gyötrődöm és ez árt,
Mártsa meg kisujját vízben, ha ide várt,
Talán én nyelvemnek kis húséget ez ad.

ÁBRAHÁM

Fiam emlékezzél: világon éltedben,
A te javaidat elvetted éltedben.
Lázár is a gonoszat, de ő most örömben,
Te pedig kínlóddol nehéz gyötrelemben.
De ennek felette közöttük s köztetek
Így közbevetések megerősítettetek.
Hogy innen tőlünk oda nem mehetnek,
Sem pedig tőletek ide nem jöhetnek.

DÚSGAZDAG

Téged azért atyám már csak arra kérlek,
Házukhoz bocsássad őtet szülőimnek;
Atyámfiainak tőle hadd izenjek,
Hogy e kínzóhelyre ők is ne jöjjenek.

ÁBRAHÁM

Vagyon ott Mózesünk, s vagyon prófétájuk,
Hallgassák azokat, igazat szól szájok.
Ha fogadják nem lesz neki semmi bajok,
Nem pedig pokolban véghetetlen jajok.

DÚSGAZDAG

Hanem Atyám, Ábrahám; de ha csak ez leend
Hozzájok pokolból valaki ha menend,
Közülük ezentúl mindenki megtérend,
Sírván az Istentől bocsánatot kérend.

ÁBRAHÁM

Ha a prófétákat és Mózeset nem hallják,
Igazmondásokért és ha megutálják,
Ha kik holtak közül őket feltámasztják,

Nem hiszik el ezt sem, de sőt megtréfálják.

PLÚTÓ

Mondám hiszen gazdag, hogy semmit sem használsz,
Kegyelmet magadnak többé már nem találsz.
Mégis szemeiddel imitt-amott ha látsz,
Megtanítlak ugyan, hogy többé nem órálsz.
Ördögök őt fojtogassátok,
Eképpen szálljon reá sokaságtok.
Tüzes csigán testét jól megforgassátok.
Elkárhozott testét s lelkét szörnyen mardossátok.
Elsőbbben is neki toljátok ki szemét,
Rontsátok össze már minden tetemét.
Liggassátok által ti mind a tíz körmét,
Hadd emlegesse meg a világ örömét.
Egészen a bőrét róla levonjátok,
Gyengén tartott testét épen besózzátok,
Álnok csalárd szívét által nyársaljátok,
Talpig a parázsba őtet takarjátok.
Hamar metéljétek el mind orrát s fülét,
Így jár az, ha valaki az Isten ellen vét.
Egyenként szedjétek ki a szeme szőrét,
Olajba rántsátok meg a feje bőrét.
Egyfelől a karját egyik'tek megtörje,
Másfelől a mástok őtet pofon verje:
A többitek neki szárát fűrészelje,
A testét metélni senki ne restellje.

ZENÉSZEK *(Miközben az ördögök a Dúsgazdagot körbetáncolják és elviszik, muzsikálnak.)*

INAS

Tiszteletre méltó jeles gyülekezet, férfi és nőkből,
vala felekezet, bocsánatot kérünk mindenekről.

